

Боян Рангелов

***Политическият национализъм
на българското
националноосвободително
движение през Възраждането***

БУКВИТЕ
<http://www.bukvite.com>

НОВА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

2006

Боян Рангелов
***Политическият национализъм на българското
национално освободително движение през
Възраждането***
copyright © 2006 Боян Рангелов

© Фондация “Буквите” - оформление корица
© Издател - Фондация “Буквите”

ISBN10 954-9375-24-X
ISBN13 978-954-9375-24-X

УВОД

Темата “Политическият национализъм на българското национално освободително движение през Възраждането” е една от най-важните от контекста на Българското възраждане. От подобен ракурс този въпрос не е поглеждан досега в историческата наука. Но политическият национализъм е тясно свързан с историята на българското националноосвободително движение, която е добре проучена от българската историография за Възраждането. На темата са посветени както монографически трудове и изследователски сборници, така и множество студии, статии и съобщения, поместени в научната периодика. Сред книгите ще отбележим: “Идейно-политически течения и програми в национално освободителните движения на Балканите до 1878г.” от В.Трайков (1978г.); Ст.Дойнов “Българското национално освободително движение 1800 – 1812г.” (1979г.); Ал.Бурмов “Избрани произведения”, Т 2-3, (1974-1976г.); О.Маждракова-Чавдарова “Национално революционни борби на българския народ 1828 – 1878г.” (1998г.); К.Косев, Н.Жечев, Д.Дойнов “История на Априлското въстание” (1996г.); Ст.Дойнов “Руско-турската освободителна война” (1993г.), а също така и изследването на руския учен В.Д.Конобеев “Българското национално освободително движение. Идеология, програма, развитие” (1972г.), което въвежда в научен оборот данни от руските държавни и военни архиви. Заслужава внимание статията на В.Трайков “Основни насоки в идеологическите течения на Балканските национално освободителни движения”¹, в която авторът анализира основните насоки в мисленето и на възрожденските българи при търсенето на пътя към националната свобода и независимост. Аналитичен преглед на развитието на идейно-политическата концепция на освободителното движение до Кримската война (1853-1856г.) правят в своя статия Стр.Димитров и Н.Жечев². От значение за структурното изложение на темата са статиите на Кр.Шарова, посветени на идейно-политическото развитие на българското освободително движение: “Български дипломатически акции пред Европа в началото на 40-те години на 19 век”³, “Българският политически център в Париж през 40-те години на 19 век”⁴, “Привременното правителство в Балкана и Комитетът в Букурещ през 1868г.”⁵, “Централизирано ръководство на революционните сили 1858-1867г.”⁶, “За задачите и функциите на БРЦК (Привременното правителство и Централния комитет – 1870-1872г.)”⁷, “Български външно-политически акции пред Европа през 19 век до 1877г.”⁸, “Към историята на българското освободително движение през 1869г.”⁹, “Българската национална акция в Европа след Априлското въстание”¹⁰ и “Българският въпрос пред Европа през 1876г.”¹¹

За проучването на общественно-политическата дейност на възрожденските дейци в контекста на темата важно значение имат биографичните трудове, посветени на емблематични фигури от историята на българското освободително движение през Възраждането. Трудовете на Михаил Арнаудов за Паисий Хилендарски¹², Иван Селимински¹³, Г.С.Раковски¹⁴ и Л.Каравелов¹⁵ имат значение за изясняване на ролята на личността в историята като “двигател на събитията”. Важно научно значение имат и трудовете на В.Трайков “Георги Стойков Раковски. Биография” (1974г.), “Васил Левски” на Н.Генчев (1987г.), “Христо Ботев – живот и творчество” (1983г.) от Ив.Унджиев и Цв.Унджиева; Ив.Унджиев “Васил Левски. Биография” (1980г.) и др.

Като извори за историята на българското възраждане първостепенен източник са спомените и бележките на участници в освободителното движение: Христо Иванов-Големия¹⁶, д-р Иван Селимински¹⁷, З.Стойанов¹⁸, Н.Обретенов¹⁹, Ст.Заимов²⁰ и др.

Блестящата публицистика на Г.С.Раковски, Л.Каравелов и Хр.Ботев съдържа изключително ценни свидетелства за политическата история, за международните отношения и чуждите влияния, за цялостната история на тази епоха. В нея се разкрива мирогледът на възрожденския българин.

От документалните сборници и хрестоматийни издания ключово значение имат: “Документи за българската история Т.1-6”²¹, “Архив на Г.С.Раковски. Т.1-4, С., 1952-1969”²², “Васил Левски. Документално наследство”²³, “Из архива на Любен Каравелов”²⁴, “Освобождението на България от Турско иго. Т.1-3”²⁵, “Априлското въстание 1876г.”²⁶ и “Българското опълчение. Т.1-2”²⁷.

В разработката на темата е използвана информация от документи, съхранявани в архивния фонд на НБКМ – София, БИА.

Документалните сборници и публикуваните в научната периодика документи представляват добра база за широки изследвания в областта на възрожденския политически национализъм.

Като имаме предвид тези, а и други някои достижения на българската историческа наука за периода на Българското възраждане, ще насочим нашето внимание към мощната обединителна сила на национализма в условията на чуждото религиозно и политическо господство над българския народ. За да се изясни значението и мястото на българския политически национализъм в историята на революционно-освободителното движение през Възраждането, в следващите страници нашето внимание е насочено към това културно и политическо движение.

ГЛАВА I.

Поява и развитие на идеите на политическия национализъм в българското освободително движение през втората половина на XVIII и началото на XIX в. Формиране на българската възрожденска национална идеология и политическа програма за национална автономия.

Проявил се към края на XVIII век в интелектуалния и политически живот на Европа, национализмът се явява като общоевропейско културно и политическо движение, насочено към разкриване на националната самоличност, към нови социални структури и дори към нови форми на търговски и културни контакти между отделните райони, нации и държави¹. Това означава, че раждането на нациите – въпрос още нерешен напълно в световната историография - трябва да се възприема като политически, социален и културен процес, а създадените национални държави – като социално-етнически организми, които олицетворяват идеята за политическо единство и независимост. В областта на политическото действие идеите на национализма съчетават по-ранните схващания за необходимостта от създаване на единна централизирана национална държава с идеите за народен суверенитет и национална идентичност. Политическата доктрина на национализма провъзгласява, че всяка нация, веднъж изявила се като отделна етническа единица, има право на собствено, в смисъл на независимо, управление². Главната цел на политическия национализъм е постигането на политическо признание за дадена нация или държава и на нейните “естествени” граници. Обикновено това се свързва с представата, че границите на държавата трябва да съвпадат с етническите граници на преобладаващата народност, със стремежа към създаване на самостоятелна национална държава. Идеите на национализма не се ограничават с въпроса за географските граници на държавата, а включват и тези за политическите институции, историята, езика, културата, обичаите, самосъзнанието, за тяхното утвърждаване и защита³.

На Балканите процесът на поява на новите идеи и на тяхното разпространение се ускорява от просветения патриотичен елит на християнските народи в балканските провинции на Османската империя и диаспората. Новите идеи се разпространяват сред ограничени кръгове от населението чрез книгите и училищата, а сред народните маси се предават чрез словото. Сред народа тези идеи се разпространяват от местните духовници и просветители, които стоят все още близо до народа по своя мироглед, култура и начин на живот. От новите идеи те възприемат само онова, което служи на националната кауза, и го приспособяват към особеностите на страната и народа. Това дава възмож-

ност на населението да осъзнае своя историческа съдба, позволява да се създаде единство на възгледите чрез свързване наново с миналото, но с поглед към бъдещето и освен това да се издигне народното съзнание до степен на колективно чувство за единство на принадлежащите към една нация хора, за единност на тяхната територия, език, култура и национални интереси, като отчетливо се открояват и различията между балканските народи, които така преоткриват своя историческа и национална самобитност.

В българската история процесът на проявата на новите идеи и на тяхното разпространение в основни линии съвпада с възрожденската епоха. Епохата на Българското възраждане обхваща сравнително малък, но изпълнен с динамика и прогрес период в българското национално развитие. Той се характеризира с прехода от Средновековието към Новото време – на първо място с трансформацията на феодалните обществено-икономически отношения на територията на Османската империя в капиталистически и появата и развитието на българската буржоазия. Промените в културно-духовната област намират най-ярък израз в този период в едно могъщо движение за българска светска просвета. Наред с това духовното възраждане се проявява в продължителна борба срещу гръцката духовна власт за национална еманципация. В съдържанието на възрожденската епоха се включват също така и продължителните борби за политическо освобождение⁴. Историческият път на българското развитие в тези векове (XVIII-XIX век) намира своята опорна точка в една съвкупност от фактори с най-разнообразна специфика (икономически, политически, битови, културно-духовни, демографски и др.), които най-общо довеждат до “революция” в мисленето на възрожденския българин. Революция, която извежда на преден план национализма като обществено-политическо и културно-духовно явление. Хронологично това явление съвпада с общеевропейския процес на развитие на идеята за свободната нация.

Българският възрожденски национализъм е с многостранни проявления във възрожденската история, стои в основата на всички процеси и събития, протичащи в българското общество: борбата за новобългарска просвета и култура, църковно-националното движение за независима църква и революционноосвободителната национална борба за политическо освобождение от властта на Османската империя. В революционноосвободителното национално движение се развива най-силно и последователно идеята за държавността, която обединява българския народ и насочва усилията му в една посока – борбата за национално освобождение. То със своите програмни документи, методи и средства за политическа борба като краен резултат от своята дейност допринася за освобождението на България от чуждата духовна и политическа власт. Българският възрожденски политически национализъм

може да бъде определен като: “устойчива система от специфични ценности, идеали, исторически стремежи, осъзнати и рационално осмислени от личността или определена група хора, обединени от съзнанието за еднакво национална принадлежност, като начин на нейното активно и основателно обосноваване и отстояване, както и воля за това. Като идеология национализмът отстоява идеята за националната идентичност, националното единство, националният суверенитет, развива съзнанието за свободата и независимостта на отечеството, утвърждава върховенството на националната идея”⁵. Националната идея надмощва местни, социални, икономически и културни различия и обединява всички социални групи и съсловия в една по-голяма и висша общност⁶. Такова е политическото верую на българските възрожденци, посветили живота си на българската кауза. Пръв сред тях е Паисий Хилендарски, авторът на “История славянобългарска”⁷.

На фона на общото развитие в неканоничната книжнина и на идейния ѝ заряд “Историята” на Паисий изпъква със заложените в нея качествено нови идейни насоки.

Различните тематични кръгове в творбата имат за своя ос чистия и неподправен национализъм на автора. За да могат те да бъдат открити от общото съдържание на творбата без да се привнесат модернистични тълкования от гледна точка на целенасочен изследователски интерес, може да се допусне, че след обстойното запознаване със съдържанието на “Историята” много от детайлите в композиционното ѝ съдържание стават понятни и за възрожденските българи. Процесът на формиране на националното съзнание е продължителен и сложен и точни граници в неговото развитие не могат да бъдат сложени, но той обективно е съществувал и в лицето на първите български възрожденци начело с Паисий Хилендарски. В средата на XVIII век Паисий Хилендарски се изявява като български патриот, като човек, който надхвърля границите на народностното чувство и стига до националното съзнание. Той е имал съвременници последователи. За влиянието на Паисиевата творба върху книжовника-копист може да се съди и от бележките, оставени в полетата на страниците на “Историята”. Автографичният характер на приписките ги прави един от най-важните извори за изследване на самосъзнанието на техния автор. В много от случаите те дават автентично отражение на етническите и религиозните представи за времето, в което са правени. Приписките носят информация за индивидуалните разбираня на своите автори. Така например в “Паисиева история” от 1811 год., препис, направен от Никола поп Лазаров, учител в Русе⁸, и в компилацията от творбите на П. Хилендарски и йеросхимонах Спиридон, създадена от Дечо Йоанов Манафов от Севлиево, работил като учител в Габрово – т.нар. Габровска преправка от 1832 год. на “История славянобългарска”⁹ ясно се открояват най-характерните черти на об-

щественно-политическите разбирания на копистите.

В преписа от 1811 година в бележка на книжовника се казва: "... прочетох тази история и разбрах какво е писано в нея, и вие, братя потрудете се та я прочетете за да бъде в полза на българите и похвала, а за пакост на гърците и сърбите." (нал.82б). В Габровската преправка от 1832 година с бележка на книжовника (на л.121б-122а) се съобщава, че "Аз дотук събрах края за царете, князете, велможите, генералите, воеводите и всички велики началници". Тези податки удостоверяват степента на осмисляне на фактологическата информация в "Историята" на Паисий Хилендарски и за улавянето от книжовниците-преписвачи на различните аспекти на идейния национализъм в творбата. Прави впечатление, че в Габровската преправка от 1832 г. книжовникът акцентира върху схемата на управление на българската средновековна държава посредством низходяща градация на държавната управленческа структура, изразена чрез йерархичната ѝ стълбица в управлението, както и със съответстващите им управленски прерогативи с оглед мястото им в нея. Книжовниците създават своите преписи и компилации, подбудени от множество причини: "... не от многоученост писах, нито от много познание на правописа, а от много книголюбие и ревност – от сърце написах... за да известя за кралете и царете и как са се били българи и гърци, а после турците завзеха Българското царство в годината 1370 – виж!... От много желание се потрудох и я преписах "Историята", да я имаме, понеже много пъти виждах как ни укоряват сърбите и гърците, че нямаме събрана на едно място своя история за българските царе и светци, които преди това са царували и светителствували. Поради това се разпалих от ревност по своя български род, за да не се изгуби".¹⁰ Тези данни дават основание да се заключи, че е налице формирано национално самосъзнание. Етническата принадлежност се подчертава често с употребата на етнонима "българи" и е противопоставена на другите християнски православни народи в съседство, с които българите имат своите вражди на базата на траен опит от миналото. Така на преден план изпъква идеята за държавата на българите не само като отметка за нейното съществуване в историческото минало, но и като конкретен израз на характерните ѝ особености – чрез вече споменатата йерархична структура на светската власт в държавата.

Паисий Хилендарски представя българската държава като една историческа реалност от миналото, която е загубила своята независимост и суверенитет под властта на османските султани. Но горещо вярва, че тя ще бъде отново възстановена, тъй като българският етнически потенциал е все още важен фактор, а българското население е компактна маса в българските етнически територии, които някога са били обединени в държавните граници на българското царство. "И струва ми се, че не окончателно бе отхвърлено и забравено от Бога (българското

царство – б.м.б.р.)...кой ще последва неговите съвети, за да възстанови пак и събере разпръснатите и изцери съкрушените? Това знае само Бог със своите свети присъди”¹¹

Тази непоколебима вяра на Паисий, съзнателно изразена в “Историята” му, е отправната точка, от която той защитава своята народностна идентичност и повежда борба за културно-духовната и политическата еманципация на българите от другите балкански народи. С методите на идейно-психологическото въздействие, което може да се упражни с историческата книга, се осмисля екзистенцията на българите като една народностна общност, със своя етническа територия, език, бит и култура, историческо минало, религия и нравствени добродетели. Почувствали своето историческо значение и собствената си сила като народ, българите постигат много в своето развитие – изграждат свои икономически и духовно-културни структури в обществото (еснафи, общини и др.), които са успешен аналог на възникналите организационни форми при другите балкански народи и същевременно са средство за съпротива на чуждото културно, религиозно и политическо влияние сред българите. Това дава възможност за изключително динамичното развитие на българите, за осъзнаването им като нация, равностойна на балканските си съседи.

За Паисий всички земи между Дунав и Стара планина, в които българите първоначално се заселили и окончателно утвърдили своята върховна власт, към българското царство са трайно присъединени и населени с българи и “...цяла Тракия, Македония и част от Илирик. И населили се българите в тая земя и до сега както се вижда.”¹² Българският характер на тези земи се утвърждава от славните победи на българските крале и царе. За по-пълно териториално описание на етническите български земи Паисий използва известната му църковно-териториална организация на земите по епархии: “Търновска, Видинска и Нишка епархии, Скопската и цялата Охридска земя и патриаршия... епархиите Софийска, Филебелиска, Самоковска, Щипска, Струмишка и Едирне, ...Драмска, Серска, Мелничка и Солунска епархии. И до днес българите седят и живеят в тая земя.”¹³

Паисий търси произхода на българите в библейски времена, като подчертава и принадлежността им към славянските народи. В предхристиянското си развитие те са конен народ и езичници. Силата и славата на тяхното оръжие гарантирали независимото им държавно съществуване.

Така Паисий Хилендарски описва териториалния обхват на българските земи и генезиса и разселването на българите като народ. За държавата на българите авторът дава и конкретни сведения, които допълват цялостния етнически облик на българите и тяхната историческа характеристика. Формата на държавното управление е наследствена монархия, крепяща се на армията, набрана от народа, и на кодифицира-

ни закони, определящи съдебния и правов ред в държавата¹⁴. Паисий Хилендарски не пропуска да отбележи, че когато държавният суверенитет е застрашен от политиката на владетеля, той е отстраняван от народа с военна сила. Държавата изпъква като първостепенен фактор, оказващ влияние върху съдбините на българите. Тя ги консолидира и по същество е организираната житейска сила на народа.

Владетелското достойнство на българските царе е утвърдено с необходимата санкция - от "светския и духовен съвет му дали царска титла и венец..." (от Византия-бел.моя-Б.Р.)¹⁵. Престолонаследието се предава от баща на син по правото на първородството. Само в изключителни случаи престолът е заеман от други посочени наследници. Всички български царе са от царски род и племе. При узурпиране на царската титла и власт "българските господари и войски ги изгонвали и пак поставяли на българския престол от царски род и племе - и до последния цар Шишман."¹⁶ Като източник на царската власт Паисий посочва волята на Бога. Това схващане се подчертава и от изразената в съчинението неразривна връзка между светската власт и църквата. За авторитета на държавата и за засилване и укрепване на царската власт важно значение има и българската патриаршия като институция: "Докато българите царували поставяли патриарх и епископ от своя български род и търновският патриарх поставял архиепископ в Охрид. След патриарха пръв е охридският, по него преславският, после софийският. В Охрид, Преслав и София българските царе имали царски дворци и седали велики барони, поддържали българска войска и събирали данък от народа. Тук имали архиепископи, първи след патриарха. Така и във Видин имало велик барон и четвърти архиепископ след софийския архиепископ. Така българските царе имали четирима барони или бейлербегове, които са управлявали българската войска, също така и четирима архиепископи или митрополити, които били след търновския патриарх и които имали под своя власт много епископи из България над българския народ. Такава уредба и управление имали."¹⁷

Това е българската държава от миналото, възкресена чрез историческия спомен и таланта на историка-изследовател П.Хилендарски.

Загубата на държавата като организираща сила на колективния отпор на народа срещу посегателствата и завоевателните стремежи на враговете дава своето отражение върху съдбините на българите. Унищожено от османците и включено в държавните граници на Османската империя, българското царство се превръща в блян за българите. Споменавайки за началните години на турското завоевание, П.Хилендарски пише: "...хората в онова време имали скръб върху скръб и жалост върху жалост. Плакали горко и жалостно за българското царство."¹⁸ Вече изразените характерни особености на българската държавност придобиват по-ясен смисъл за българите, защото се превръщат в

примери за аналогична съпоставка с робската действителност.

Паисий Хилендарски поставя ударение и върху развитието на българската култура. Той не се ограничава само с поднасянето на историческа фактология, а се стреми да изрази и взаимовръзката държава-религия-култура чрез общия ход на историческите събития. Акцентът пада върху развитието на българите като част от християнската цивилизация. Белег на това развитие са наличието на богословска книжнина и литературни произведения, “знания за всичко”, изгражданите църкви и манастири, организираните просветни центрове, в които протичал културният и духовен живот в свободна България. По този начин Паисий разкрива мащабите на българското културно-духовно развитие, мотивира схващането си за лидерското място на България сред другите славянски народи. Но на преден план изпъкват и противоречията, съществуващи между балканските народи (гърци, сърби, българи) не само по линия на конфликтите на военнополитическа основа, но и в сферата на противопоставянето им в областта на културно-духовното развитие. Това културно-духовно противопоставяне има политическа окраска. Пренесени във времето, когато националните държави вече не съществуват, а народите им са под властта на османските султани – “най-долни турски роби – и до тоя ден”¹⁹, конфликтите набират нови сили поради протичащите и на Балканския полуостров национално-образователни процеси, борбата за утвърждаване на националната идентичност и не на последно място подема в освободителните борби на балканските народи срещу османската държава и деспотско-тиранската система на управление. Борбата между балканските народи е с оглед на постигането на културно-политическо надмощие и териториално разширение посредством асимилацията на по-слабо развития в културно, духовно и политическо отношение народ.

П.Хилендарски дава възможност на възрожденските българи да се запознаят накратко с историята на балканските си съседи. Отделя специална глава за сръбската средновековна история, с която ясно прокарва разграничителната линия между двата близки славянски православни народа. “Сърбите са много по-прости и по-бедни от българите”²⁰, но за тяхното прогресивно развитие влияние оказват и контактите им с т.нар. австрийски сърби, които, макар и под политическата власт на Австрия, се ползват от правото на религиозна свобода. Имат и свои училища. Сърбите са без каквото и да е авторитет пред Паисий поради неравностойното им спрямо българите развитие в историческото минало, както и поради липсата на чужди извори и летописи за тяхното минало. Това всъщност са основните критерии на автора на “История славянобългарска”, по които ги обвинява в излишно, с нищо неподплатено самочувствие, което те демонстрират без основание пред българите в стремежите си да се самодокажат като народ, стоящ в своето

културно-историческо и политическо развитие над българите. За П.Хилендарски тези настроения са плод на манипулация от най-общ характер по отношение на сръбското историческо наследство, като в много от случаите тя е целенасочена.

Главната заплаха за българския народ са гърците. В гръцката архиерейска власт над българите Паисий вижда главния източник на страдания за народа, който под политическото робство и безогледна експлоатация на османците търпи постоянни удари по народността си демографски, икономически и културно-духовен потенциал. Принуден е безропотно да понася и производите на гръцкото висше духовенство, под чиято власт са придадени и българите. Това положение на българския народ е представено от автора по следния начин: “После, когато турците завзели и поробили България, тогава цариградските патриарси с турска помощ и насилие отново завладели търновската патриаршия под своя власт и за пакост и поради злобата, която имали към българите, още от началото не назначават на българите епископи от българския род, но все от гръцки род. И не се грижат никак за българските училища и учение, но обръщат всичко на гръцки език. Затова българите са останали прости и неучени на изкусно писание, а много от тях са се обърнали към гръцката култура и учение и слабо се грижат за своето учение и език. Тая вина на българите произхожда от гръцката духовна власт. И голямо насилие търпят несправедливо в тях времена от гръцките владети, но българите ги приемат благоговейно и ги почитат като архиереи, плащат им двойно дължимото. Затова ще приемат от Бога своята награда за простотата и незлобието си. Така и ония архиереи, които с турска сила, а не с архиерейски закон причиняват на българите голяма обида и насилие, и те по своите дела и безсъвестност ще приемат своята награда от Бога, както е казано: въздай всекиму според неговите дела”²¹. Корените на гръцката злоба са разкрити от П.Хилендарски в контекста на историческото повествование за противоборството между двата народа и техните царства в средновековието – “от това време (на цар Симеон – бел.моя, Б.Р.) между българите и гърците останала голяма вражда и порицание – и до днес.”²²

Паисий не допуска в продължаващата борба гърците да постигнат трайни резултати, които могат да окажат въздействие за приобщаване на българите към гръцката културно-политическа сфера на влияние. Ясно осъзнава, че гърците могат да използват само своите културни постижения, които обаче съчетани с духовната власт над християните в Империята могат да постигнат пълна асимилация на българския етнически елемент и ликвидиране на неговата народностна самобитност. За възрожденския будител въпросът за освобождението на българите от гръцката духовна власт е в Божиите ръце. Но остро реагира срещу гръцката пропаганда. На гръкоманията сред българите той противо-

поставя гръцката устойчивост срещу чужди културни влияния. За подобна устойчивост призовава Паисий Хилендарски. Гръцката култура е средството, което води българите към самоунищожение, тъй като в нейните основи стоят и много помпозност, фалшивост, хитрост и лицемерие. За да предпази от това зло българския народ, Паисий извършва своя подвиг – създава “История славянобългарска”. Както отбелязва авторът: “Тук не се писа, за да се похвалят българите, а гърците да се похулят, но забележи, читателю, както се намериха техните деяния, така и се и написа.”²³

За политическия поробител на България – османските турци – авторът дава сведения от периода на завоеванието на Балканския полуостров, като се срещат и податки за положението на българите за времето, в което той е живял (1722-1773). Непобедимостта на турците във военно отношение за автора е условна, тъй като те са побеждавани в бой от български и влашки войски. На тази основа Паисий стига до заключение, че съюзът между българи и гърци би могъл да спре завинаги турското настъпление. Но историческите реалности му дават основание да обвини гърците за османското нашествие, тъй като със своята военна политика са превърнали турците във фактор при разрешаването на балканските конфликти и са им предоставили възможност да осъществят своята военно-политическа експанзия на Балканите.

В съответствие с мирогледа на автора е разрешен и въпросът за освобождението на България от чуждата власт. Вярата в освобождението на българите е силна и непоколебима, но Паисий мисли, че Бог е този, който ще посочи народните водачи и ще им открие пътя към свободата. Единственото, което прави Паисий, са внушенията, че основни характеристики при обрисуването на българската ценностна система са: смелостта, силата, безстрашието в боя, колективността и организираността в битките, решителността и себеприщипването в борбата с врага. Тези качества стоят в основата на военните победи на българите и предизвикват у врага страх и уважение, а на българите осигуряват спокойствие и сигурност. Така Паисий, без да отправя призив за радикална борба срещу потисниците, стимулира поддържането на българския боен дух, издигайки го до степен на добродетел.

На тази основа възрожденският политически национализъм в своето развитие достига до идеята за радикална организирана въоръжена борба срещу чуждата на българите власт на османските султани. Отгърсвайки се от провиденциалистичното разбиране за хода на човешката история, българските възрожденци поемат пътя на борбата за възстановяване на загубената политическа и духовна независимост.

Израз на тези стремежи е участието на хиляди българи във всички фази на Първото сръбско въстание (1804-1813) и Руско-турската война от 1806-1812 год. В тях българите с оръжие в ръка допринасят за омало-

мощаването на турската държава и разгрома на военните ѝ сили, нанасят силен удар върху международния авторитет на Империята. Това спомага за засилването на деградивните процеси в османската феодална система и държавна организация и същевременно дава увереност на потиснатите народи в близката справедлива победа на обединените християнски въоръжени сили над общия враг – Османската империя. Тя започва да губи тоталния си контрол над подвластното ѝ християнско население на Балканите, което е мощен стимул за развитието на националноосвободителните движения и на борбата им за възстановяване на пълната политическа независимост и възраждане на националните държави. Създава се и първата българска емигрантска политическа организация – Българското политическо общество в Букурещ под ръководството на епископ Софроний Врачански.

Той е един от първите продължители на Паисиевото дело, автор е на първия препис на “История славянобългарска” от 1765 год. Имал щастието лично да се запознае с Хилендарския монах, Софроний поема пътя на борбата за утвърждаването на националното самосъзнание у българите, за изграждането на базата на народния език и писменост, култура, религия, историческо минало, етническа територия, демографския потенциал на народността, икономическа взаимозависимост и стопански връзки, общи стремежи за постигането на определени политически, икономически и културни резултати на една нова политическа категория – нацията.

Софроний Врачански се изявява на политическото поприще като идеолог и организатор след емиграцията си в Букурещ през първите години на XIX век. Този град става център и на политическата организация на българите във Влашко. Сведенията за политическата дейност на Обществото са от 1804 год. и се свързват с политическата мисия на двама българи – Атанас Некович и Иван Замбин в Петербург, където се явяват като представители на българския народ. Чрез депозирана молба до руския император те поискват покровителството му над българите. Връзките на двамата българи от Враца с българска политическа организация в ранния период от тяхната политическа дейност – до 1808 г., са обект на косвено доказване въз основа на документи, характеризиращи общия ход на политическата дейност на двамата българи. Независимо от липсата на документи, пряко удостоверяващи тяхната функция на политически пратеници на българския народ, ангажирането на Българското политическо общество в Букурещ с тяхната народополезна дейност дава основание да се твърди, че те са част от обществено-политическите среди на българите, които са организирани в Обществото, и изпълняват функцията на представителен политически орган на българския народ пред руското правителство и главното военно командване на руската армия, за което през януари 1808 г. Ив.Зам-

бин получава представителни пълномощия от Софроний Врачански.²⁴

Текстът на това пълномощно дава пълна представа за държавно-политическите разбирания на членовете на Българското общество в Букурещ що се отнася до възможните дипломатически и военни инициативи, които биха могли да доведат до освобождението на България. Своята патриотична дейност българските политически представители насочват към ангажирането на Русия със стремежите на българският народ за национално освобождение. За тази цел в текста на пълномощното на преден план са изведени общославянските и православно-християнски корени като аргументи за единството между славянските народи на Балканския полуостров и Русия. Това единство “по своиството на вярата” и “по сходство на езика” е в основата на предаността на славянските народи под властта на Османския султан към Русия. Общославянското единство е най-ефектната инициатива в политическо отношение, която поставя под въпрос продължителността на османското господство на Балканите. Като естествен резултат от общата борба българските политически дейци в Букурещ виждат образуването на една могъща славянска държава посредством присъединяването на балканските области на Османската империя към територията на Русия. Това тяхно желание е в синхрон с руската външна политика. В този случай твърде важен е фактът, че подобни дипломатически инициативи са изхождали от руския владетелски двор. За тях споменава и С.Врачански: “... неоднократно обнадеждаваемы были от тех, особ которые посланы были в наших краях от двора всероссийского, чрез такое влияние на мысли нашего народа возродило и более желания, при том же и преданы паче всего народа к России в том я по сану своему под клетвою могу сказать, что они все единодушно жаждут желанием быть с преданностью под российский державою, но не имеют случая испросить оного себе величественного покровительства.”²⁵

В качеството си на официален политически ръководител на българския политически кръг в Букурещ, от името на целия български народ С.Врачански официално изразява в даденото пълномощно молбата на българския народ към руското държавно ръководство и българите да бъдат приети под управлението на руския монарх. Това предложение е в унисон с конкретната политическа и военна обстановка в балканските владения на Османската империя. Със съзнанието, че без руската могъща подкрепа и защита отхвърлянето на властта на Портата със собствените сили на балканските славянски народи е невъзможно, българските политически дейци се поставят в услуга на руската външнополитическа и военна доктрина. Посредством тази дипломатическа инициатива на българските пратеници в Петербург се установяват и контактите между емигрантския политически център на българите в Букурещ и руските правителствени и военни служби. По заповед на

императора по повод на това писмо се завежда цяла преписка. В доклада си до генерал Продоровски за срещата си със С.Врачански и за водения между тях разговор генерал Милорадович докладва, че "...целият български народ желяе да бъде под покровителството на Негово императорско величество или пък в негово поданство..."²⁶

Софроний Врачански отстоява своите политически разбирания със съзнанието, че е представител на всички "...единоверцев наших помянутой нации Славянского народа..."²⁷, "единоземцов наших в рассуждении Болгарии, Романии, Македонии..."²⁸ Търсенето на историческа близост се прави преди всичко по отношение на потенциални съвременни съюзници – на първо място русите. С това българската политическа мисъл достига до нов етап в своето развитие. Политическата му програма предвижда извоюване на политическа автономия на България с решителната подкрепа на Русия, както и провеждането на редица реформи в икономическия, административно-политическия и културно-националния живот на българското население по двата бряга на Дунава.

По отношение на легитимността на самото Общество може да се каже, че в него участват българи с авторитет и влияние сред населението. Личността на епископ Софроний Врачански като организатор и политически ръководител на Обществото е достатъчна, за да се има предвид една значителна обществена подкрепа, тъй като С.Врачански се ангажира и като "архиерей болгарский".

Като политически деятел той стои в основата на организирането на военноразузнавателна мрежа в помощ на русите, а също така дава своя принос за изграждането на самостоятелна бойна единица на българите в състава на руската армия – Българската земска войска от 1811 г. Това е първото военно бойно формирование, създадено от български доброволци, със свое командване, със собствена бойна история, организирано на основата на българските военни традиции.

Политическите принципи на С.Врачански допълват картината на неговата плодотворна дейност за формирането и идеологическия синтез на българския възрожденски политически национализъм

Във възванието към българския народ от 1810 г.²⁹ са заложени някои от основните схващания на автора за разрешаването на българския национален въпрос в контекста на руската имперска политика на Балканите. Освободителната мисия на Русия спрямо българите е изразена с ярък апологетичен патос. Даровитото перо на автора призовава българите да оказват пълно съдействие на руските войски. Но същевременно призовава народа да стои далеч от фронта на бойните действия, защото мисли, че българската свобода се крепи на руските щикове. Липсата на военна подготовка и политическа организация с централизирана и разклонена структура вътре в страната, която е в състояние да поведе българите на въоръжена борба и е с ясно формулирани политически цели,

дава основание на руското командване да има резервирано отношение към въоръжените формирования и инициативи на българите. Руското командване не се противопоставя на вече формираните самостоятелни въоръжени отряди, но техните действия се възприемат като стихийни.

Руското главно командване се опира на българската буржоазия, влязла в редовете на Българската земска войска, набира на предимно от българи-емигранти във Влахия и Молдова.

За нивото на политическата култура на българската буржоазия във Влашко и Молдова, излъчила и военните командири на Българската земска войска, свидетелства и “Молбата”³⁰ на С.Врачански, представена на М.Н.Кутузов в 1811 г. от името на всички българи-преселници в дунавските княжества. С нея се иска от руското правителство набелязване на мерки, предоставящи на българите от левия бряг на р.Дунав широки права, които им дават статут на автономия в областта и възможност за собствено етническо развитие в рамките на княжеството (Влашко) и под върховната власт на руския император. Тази “Молба” е първата политическа програма на българската емиграция за разрешаване на българския политически въпрос през Възраждането, тъй като се призовава и земите населявани с българи, но поставени под непосредственото управление на турския султан и неговата административна и военна управленска аристокрация да бъдат поставени под властта на руския император. С това идеологическото развитие на българския възрожденски политически национализъм прави още една крачка към окончателното изясняване на своите политически принципи, на стратегията и тактиката в борбата за окончателното разрешаване на българския национален въпрос.

От политическия кръг дейци около С.Врачански изхожда и политическата прокламация към българския народ от 1813 г.³¹ Възванието също дава представа за идеите на Софрониевия политически кръг, работещ за националното освобождение на България. Негова важна специфична особеност е, че то е предназначено за “роду моему и моимъ любезнимъ соотечественникамъ”, като по този начин успешно се съчетават дипломатическите инициативи на Българското политическо общество в Букурещ и опитите за активизиране на съпротивителните сили на българския народ срещу Османската власт. Пълният текст на прокламацията е:

“ Любезныя соотечественныци!

Всякъ отъ васъ, въ каквото художество са намира – търговецъ, майсторъ, гражданинъ и селянинъ, и кой отъ Исторіа знаи какво да са имали некога и болгарите царство, не големо, но яко и какво нашите прадеди сосъ техното согласіе и любовъ много пути побеждаваха и разбиваха совершенно по-силните царіе и покоряваха ги въ подданство, завладеваха земли и разшириха царството си до Вардаръ, Селеникъ и далее,

дето и до днесъ обитаватъ нашите братѣя. И доде немаха помежду си завистъ и несогласіе, процвѣтаху яко крѣнь и бежа страшни и грозни на своихъ враговъ (а на приятелите любими). Но от когато са породиха тези две злоби между тримата братѣя, синови царя Шишмана, и повдигнаха единъ протѣвъ другаго бранъ, чрезъ който бранъ въ мало време ослабеа. Въ то време техните неприятели, които до тогас завидуваха на тяхното согласіе, улучиха време да привикатъ отъ Азіа потомките Мехмедови, които не донесоха сосъ себе си толко огнь, мечъ, но донесоха и техното варварство, сосъ което поташиха и закриха Болгаріа какъ сосъ темна магла. И сосъ тяхное люто нападеніе не само властелиновъ и начлниковъ болгарскихъ изсекоха, но и духовнаго чина людей истребиха и много путурчиха и отъ народа простый, дето са разбегаха по горы и пещеры да са укрие отъ смертоноснаго меча, тамъ умираха отъ глада.

О, несчастна Болгаріа, каковъ си тирана дочакала! Онъ та е покрыль у варварство какъ въ тамень облакъ и никога отдохновеніе не дава! Твоята свободность и твоитѣ волни закони въ робство облече и окова въ тяшки оковы, подъ които чѣтыри стотинъ години страдаешъ това негово безъчеловечно тыранство! Уви!!!

Ето, любезныя мои соотечественици, описувамъ ви во кратце приключеніето на нашите несчастны прадеди. А ние, понеже сме техни чада, зацо пропуцаваме това удобно време и не разбуждаме единъ друго и да дадемъ помощъ, секи кой съ какво може: напримеръ старите люди сосъ наставленіе, богатите – сосъ помощь, а младите – сосъ каквото можатъ. И вообщѣ да речеме, кой съ каквото може да помогне, зацо да не останимъ и нья нищо по-доло отъ другите народи, каквото греци, серби, власи и прочее. И да не останемъ подъ клятва на нашите братѣя, които са нахождатъ подъ тиранство, зацото ще рекатъ: можало е да стани некое добро и за нази, но ный ни сме ся потрудили. Ныне провиденіемъ божіемъ имами големи особи на приличното место, които настояватъ съ големо прилежаніе да помогнатъ. А сега намъ не остава друго нищо, толко да са соединимъ единодушно, да ученимъ малое пожертваніе, всякъ спорядъ силата негова, зацото мнозина много можатъ да сторатъ, а един нищо не може.”

Политическата прокламация къмъ българския народ от 1813 г. е опит да се изложатъ задачите на българското освободително движение. Прокарва се идеята за общонароден стремежъ къмъ автономия на България, като се иматъ предвидъ постиженията на съседните балкански народи (власи, гърци, сърби). Прокламацията призовава българите къмъ национално единство в борбата срещу османската власт – пречка за всякакъвъ напредкъ и развитие на българите.

Като важенъ идейно-политически документъ за дейците на българското революционноосвободително национално-демократично движение отъ този периодъ, възванието на Д.Попски намира отражение и в по-

късната дейност на българската емиграция.

Тясно свързан с избистрянето на българската възрожденска политическа идеология е и преводът на “Театрон политикон” от Амвросий Марлиам, направен от С.Врачански³². Чрез него Софроний желяе да даде възможност на българите да се докоснат до същността на една от възможните форми на управление, която, според автора, е най-близо до традиционния за българите държавен строй – монархическия. С.Врачански извършва превода на съчинението в 1809 г. с надеждата, че ще послужи на българите като един своеобразен кодекс за обществено поведение. С тази книга се отправя и призив към онези, които ще се издигнат в общественото си положение, да се ръководят в своите мисли и дела от принципите за организация и управление на държавата, изложени в неговия превод от гръцки “Театрон политикон сиреч гражданско позорище”. Основните идеи на съчинението се споделят от автора на българския му превод. Като се има предвид и политическата ситуация, създадена на Балканите вследствие на Руско-турската война от 1806-1812г., може да се твърди, че С.Врачански дава едно надеждно помагало на българското общество, на основата на което може да бъде изграден справедлив държавен строй в Нова България.

С.Врачански представя управлението на държавата начело с един мъдър и благочестив монарх, който да умее да прави трезва оценка на политическата обстановка, като избягва да надценява реалните си възможности дори когато е окрилен от победи на бойното поле и от житейските успехи. Управлението на страната трябва да се осъществява с помощта на компетентни и способни чиновници от най-близкото обкръжение на монарха под неговото пряко наблюдение. Управлението на страната трябва да изхожда както от волята на монарха, така също и от гражданското право и божествените правила и норми. За да бъде царството в истинския смисъл с функционираща и справедлива законова уредба и съдебна система, и владетелят е длъжен да се ръководи в делата си от законите на царството. Така личната власт на владетеля придобива конкретни измерения. Кодифицираните правни норми, утвърдените в народните традиции морални норми на обичайното право и религиозните догми са основите, върху които се гради силният авторитет на държавата. Не се пренебрегва и съюзът на владетеля с църквата, което му осигурява спокойно и благочестиво царуване. С.Врачански застъпва гледището, че икономическата сила на държавата е стимул за едно мъдро и успешно управление. Държавните дела в период на продължителни кризи и стопанска немощ на страната са бreme за владетеля, от което той няма полза. Урегулирането на вътрешните противоречия в обществото чрез поносима фискална политика и грижата за бедните чрез владетелското благоволение и милосърдие са основните фактори за вътрешната държавна стабилност. Така владетелят ще остане в ис-

торията и паметта на поколенията. Прави впечатление, че С.Врачански споделя идеята за неразривната връзка между владетеля и народа като фактор, допринасящ за международния авторитет на владетеля и неговото царство. Личният пример на владетеля трябва да бъде следван и от поданиците му, а също така и да възпитава потомството му, което да бъде достойно за владетелските си обязанности пред Историята.

За С.Врачански силата и авторитета на държавата се въплъщават в личността на владетеля и са пряк резултат от неговата вътрешна и външна политика.

Приемствеността във възгледите на Паисий Хилендарски и Софроний Врачански за държавата и нейното управление формира идеята за българската държавност. Държавата става осезаема за всички, които по един или друг начин са се “докоснали” до истинската ѝ същност чрез произведенията на двамата възрожденски книжовници, до техния идеен свят, отразен и чрез непосредствената им дейност в защита на българската кауза. Техните усилия успяват да вложат в думата “освобождение” много по-конкретен смисъл за българите – не само премахване на чуждата архиерейска духовна власт, не само премахване на инородното политическо господство на османските турци, но и възстановяване на българската държава в нейните етнически граници и утвърждаването на нейната държавност според българските традиции, съобразени с предизвикателствата на Новото време.

ГЛАВА II.

Политическият национализъм на българското национално-освободително движение в годините до Кримската война (1853 – 1856).

След Руско-турската война от 1806-1812 година активността на българската политическа организация в Дунавските княжества е насочена преди всичко към урегулирането на административно-правния статут на българската емигрантска колония след интензивното изселване на българи от пределите на Османската империя с оттеглящите се руски войски. Но този логичен развой на събитията, що се отнася до притъпената политическа инициативност за постигането на българското освобождение с помощта на обстоятелствата при една руско-турска война, е и следствие от края на въоръжения конфликт между двете империи. Дипломатическите инициативи около подписването на мирния договор в Букурещ са насочени от руска страна главно към постигането на задоволителни резултати по отношение на териториални придобивки по азиатската граница, както и дипломатическа поддръжка на сръбското национално-освободително движение, оказало мощна подкрепа на руските военно-стратегически инициативи по време на войната. Сложната ситуация около решаването на т.нар. “Източен въпрос” от дипломатите на Великите сили и противоречията, възникващи между тях по отношение бъдещето на Европейска Турция и подвластните на султана християнски народи, са още една от причините за липсата на по-определена ангажираност на руското правителство към съдбата на поробените българи. Национално-освободителните стремежи на балканските народи намират своя израз в иницирането на самостоятелни въстанически действия, изразяващи се в активизирането на широки слоеве от населението на балканските страни. На преден план като мощна съпротивителна организационна структура изпъква гръцката “Филики етерия”. Възникнала през 1814 година във Влахия и Молдова, след дълга и методична подготовка за въоръжена борба, създавайки множество свои революционни ядра, тя започва своите активни въоръжени действия през 1821г., съсредоточавайки ги в териториите на континентална Гърция. Масовото участие на българите в национално-освободителното движение е израз на солидарността между поробените и зависими от Високата порта народи. “Тогава, действително, престанаха всичките национализми, ... всичките спорове и искания на градските първенци. Всички имаха един общ символ – пише Ив.Селимински – честния кръст и един общ лозунг – “сражай се за вярата и отечеството”. И така всички целокупно се грижеха само, като как да се спасят от грозящата

над тях вече в разстояние на пет века опасност, та да добият всичките блага, да разрушат железния ярем и да разчупят неразрушимите вериги - всичко друго оставяха на заден план.”¹ Това спомогнало за тяхното политическо развитие. Разработената от “Филики етерия” стратегия оказала трайно въздействие върху развитието на българското национално-освободително движение.

На тази основа като идеолог и организатор на българското национално-освободително движение в първия период на нашето Възраждане изпъква крупната историческа личност доктор Иван Селимински.

Иван Селимински е роден през 1799г. в град Сливен. Обществено-политическата му дейност е в непосредствена връзка с широкия спектър на неговите интереси в различни области на науката, в следствие на което формира професионалните и интелектуалните си качества като учител, лекар, политик и философ. С широка западноевропейска култура, специална подготовка (учи в Гърция, Италия, Франция) и прогресивни възгледи в живота полага всичките си усилия да бъде полезен на своя народ за по-бързото му изравняване с културно-политическите постижения на съседните балкански народи. Умира през 1867г. в Букурещ.

Големите заслуги на възрожденския деятел за развитието на българското революционноосвободително движение се изразяват в активизирането на патриотичните среди сред българската възрожденска емиграция в Трансилвания, превръщайки гр. Брашов в културно-просветен и политически център, от който се инициира интензивно политическо и просветно движение във вътрешността на Европейска Турция. То има за цел организационното подготвяне на българския народ за въоръжено въстание при възникването на благоприятни военно-политически условия за успешен завършек на делото, започнало в името на свободата на България. Като идеолог и организатор на тази политическа инициатива на българската емиграция в Австрийската империя Иван Селимински полага началото на организираното българско революционноосвободително движение. Сам участник в гръцкото национално-освободително движение, запознал се в детайли с тактиката и стратегията на гръцката национална революция, Селимински отчасти я прилага в специфичните за българското народностно развитие обществено-политически, духовно-културни и икономически условия. Неговата революционна стратегия е изграждане на малки организационни ядра, внедрени в ръководствата на еснафските градски сдружения, общински, църковни настоятелства и т.н. По този начин влиянието на организационните структури се чувства при решаването на ежедневни конкретни въпроси, касаещи цели обществени групи, насочвайки развитието на процесите сред обществеността към подготовка на психологическата атмосфера, в която идеите за подготовка на масово въоръжено въстание срещу властта на Портата в българските земи,

синхронизирано с военни действия при една бъдеща Руско-турска или друга подобна война, ще намерят благоприятна среда за развитие.

През 1825 година в гр.Сливен Селимински основава първата българска тайна революционна организация “Братство”. Със структурата на своята организация Селимински започва да привежда в изпълнение стратегическия замисъл за общи и съгласувани действия на българския народ срещу османската власт в случай на нов военен конфликт между Русия и Портата. В “Братството” като членове-учредители влизат: Ив.Селимински, Добри Желязков, хаджи Нойко хаджи Божилов, Коста Топракчиев, хаджи Христодул Топракчиев, Цено Конъов, хаджи Люцкан, Пасхал хаджи Кутъов, Бяно Абаджи, Мавроди Коджакара и Иванчо Куртев.² В първия период от дейността на “Братството” активността на членовете му не излиза извън рамките на приетата програма:

1. Да бди за личната безопасност на членовете на “Братството” в какъвто и да е случай.

2. Да обезпечават и покровителстват в случай на смърт на някой от членовете неговото семейство до навършване на пълнолетие от децата му или до създаването на добро положение на непълнолетните.

3. Да съдействат за увеличаването на имота и повдигането на авторитета на всеки един с помощта на другите членове на “Братството”.

4. Да се създаде една обща каса от помощи на братствените членове, чиито капитал да се увеличава постепенно; тя да се управлява от членовете на “Братството”, като се сменят всяка година по решение на “Братството”.

5. Даже привличането на какъвто и да е друг гражданин да не се прави без общо решение.

6. Който брат издаде тайните като Юда, да бъде зачертан от списъка и кодекс на “Братството” завинаги и вече да не го поздравява.³

Тази програма дава възможност за развитието на организацията като централизирана структура с възможности за мащабна дейност в социално-икономическо направление. Не след дълго Ив.Селимински открива пред членовете на “Братството” истинските подбуди за създаването на тази особена организация. Полагайки клетва за вярност, членовете на “Братството” фактически образуват и първото българско революционно съзаклатие. С това започва и вторият период в дейността на организацията, която междувременно е успяла да овладее ръководните постове в еснафските организации (лонджи), изтласквайки по този начин обществено активните до този момент чорбаджии-гръкомани и нелоялните към българския народ заможни граждани-проповедници на фанариотското влияние в културно-духовния и обществен живот на българите в град Сливен. За целите на организацията Ив.Селимински отваря в града и училище с преподаване на естествени и хуманитарни науки. Главната му цел при учебните занятия е да даде на

младежта “известно нравствено образование според преобладаващите в света тогава свободолюбиви идеи”⁴.

През октомври 1827 година Селимински създава в Шумен организация на “Братството” във връзка със сливенската. Не се изключват и възможности за възникнали аналогични структури и в други населени места. В навечерието на войната (1828-1829) организацията взема мерки за въоръжаването на своите хора и за създаването на въоръжени отряди, складове за оръжие и храни из Балкана. Организира и разузнаването на решенията на турското правителство. Активизират се и българските политически лидери в Дунавските княжества. Букурещ отново става център на политическата емиграция, обединила своите действия в борбата за освобождение на Отечеството още по времето на активната политическа дейност на епископ Софроний Врачански, Иван Замбин, Атанас Некович и Димитър Попски. Сега обаче българските политически дейци имат подкрепата на широките слоеве от преселените във Влашко и Молдова българи. Сред лидерите на българската емиграция изпъкват имената на Димитър Попски и Александър Павлович Некович – племенник на арестувания през 1828 г. в Цариград сподвижник на С.Врачански Ат.Некович. Последният е избран през 1828 г. за пълномощен представител на българската емиграция. В качеството си на пълномощник пред руското правителство на 30 юли 1828г.той подава молба до главнокомандващия руските войски в България да се дадат на българския народ същите права и покровителство, с които се ползват Сърбия, Влашко, Молдова и Гърция.⁵ Инициативите на българската емиграция нямат определен успех, тъй като дейността ѝ в периода между войните - 1813-1827 – не е насочена към активна пропаганда и подготовка за революционноосвободителна борба на българите. Нейната активност е в непосредствена връзка с руската външна политика и военна експанзия на Изток. Нейните политически действия могат да бъдат определени като зачатъчни форми на политическа борба, тъй като до тая война нито българските обществени дейци са подготвили всестранно въпроса за освобождението на България пред руското и западноевропейското обществено мнение, нито пък ръководните руски военни и политически кръгове са разбирали добре ситуацията, в която се намират поробените българи. Кореспонденцията на руския дипломат Фонтон от времето на войната дава сведения за нивото на информираността на дипломатическия антураж за съдбата на българския народ. Липсата на подробна информация за положението на българите-християни под властта на султана е очевидна, няма и конкретна представа за българските политически искания, що се отнася до провеждането на реформи в териториите, населени с българи: “Аз се възползвах от случая за да се опозная по-отблизо с положението на този народ, толкова жестоко измъчен от съдбата. Попитах нашия хазяин (в село Факия

– б.м.Б.Р.) по какъв начин може да се облекчи тяхното положение и кои са техните оплаквания. Той ми написа на един къс хартия, какви са исканията им.”⁶ Непосредственият досег на руските пълководци с действителността на османската политическа система на Балканите и контактите с местното население и политическите му ръководители от вътрешността и в емиграция, са причината да се заговори в рапортите на генералите, решенията на министрите и указите на руския монарх за нашия народ.

Макар и некоординирани, действията на политически активните кръгове от емиграцията и във вътрешността на страната поставят ударението върху развитието на революционноосвободително движение вътре в България. Възникват и развиват дейността си структурите на “Братството”, създадени от Селимински в Сливен, Шумен и други населени места, и се поставят в услуга на руското военно командване.

Въпреки положените усилия от членовете на “Братството” за оказване на масова подкрепа на руските войски, Селимински, принуден от обстоятелствата, констатира: липсват народни сили – “веществени и нравствени”, които да гарантират материалното обезпечаване на революционното движение и да мотивират народните маси за мащабна въоръжена акция за национално освобождение. Наблюденията на Ив.Селимински се потвърждават и от заключенията на руския дипломат Фонтон, който заедно с щаба на генерал Дибич прекосява българската етническа територия, достигайки до Айтос и Бургас. Той пише: “Ако попиташ някой българин, защо той иска да има оръжие, ще ти отговори – за да защитава своя кът, своята къща, жена, деца. Чувството за общо въстание, чрез което да се освободи от омразното иго, като даде временни жертви, още се покои в неговото простодушие. Но ще дойде време и за това. От преселилите се у нас от по-рано българи мнозина са получили солидно образование в Одеския лицей и в Московския университет. Други пък от Казанлък са били дори и в Европа и са се заселили в недрата на балканските клисури с чувство за народност и независимост. От тях ще зависи разпространението на тези мисли сред народните слоеве и следователно, техният успех.”⁷

След подписването на Одринския мирен договор на 02.09.1829 г. Ив.Селимински насочва усилията си към създаване на възможности за предпазване на българското население от районите на военния конфликт от насилията и изстъпленията на турските войски след оттеглянето на руската армия. Макар и привърженик на въстанието като метод за действие, той решително се противопоставя на призивите и подготовката за въстание на малка група радикални дейци от Сливен и околните села, групирани около волентирския капитан на руска служба Георги Мамарчев. За Селимински липсата на подготовка, средства, оръжие и боеприпаси и храна е предпоставка за разгром на въстанически-

те сили. При липсата на споразумение с други градове на България за общо действие, както и на закрила от Велика сила или съседска страна локалният характер на въстанието ще доведе до жестоки и безсмислени страдания на българския народ, у когото липсват бойни познания и способни водачи, готови да се поставят в служба на Отечеството. При тези обстоятелства свободолюбивият и непокорен дух на българите се изразява в мощния емигрантски поток към Дунавските княжества и Бесарабия, увлякъл десетки хиляди от най-активните участници в революционноосвободителната борба във времето на Руско-турската война от 1828-1829 година. Чуждата военно-политическа власт и безогледният терор върху зависимото население от страна на турската административна върхушка водят до обезлюдяването на много райони с етнически хомогенно българско население. “Не може да се разбере – пише Фонтон – как така състояние е могло да трае така дълго, особено ако се обърне внимание на това, че турското народонаселение е малобройно и, така да се каже, е разпръснато между християнското. Това се обяснява само с туй, че българските племена, (може би има предвид обособени етнографски групи – б.м.Б.Р.) разделени едно от друго с естествени граници и разклонения на Балкана, нямат още чувство за обща народност, нито силата, която дава единството. Българите от Добруджа, Румелия, Софийския и Видинския пашалъци сякаш съставят отделни области, които нямат помежду си преки сношения. Дори във всяка отделна част не се е още родило съзнанието, че независимостта може да бъде добита с общи усилия”⁸. Мощен фактор за преодоляването на този дисбаланс в националното единство се явява българската буржоазия в емиграция. Тя дава първото поколение от възрожденски дейци, формирано в първите три десетилетия на XIX век под влияние на западноевропейското просветно движение, пречупено отчасти през призмата на ранното гръцко и сръбско възраждане. Национално осъзната, особено под влиянието на агресивния панелинизъм, българската възрожденска буржоазия от България и емигрантските колонии в Брашов, Букурещ, Цариград, Болград, Одеса и Москва, опирайки се на подкрепата на широки слоеве от народа, подема политически инициативи за национално осъзнаване на българския народ и извоюване на автономен политически статут за българите – поданици на Високата порта, като важна стъпка към националното освобождение. Въпросът за автономията на България намира израз в проекта за създаване на автономно българско княжество в Добруджа в началото на 30-те години на XIX век, чиято цел е да послужи като база и импулс за по-нататъшните усилия на българския народ за разширяване на неговите права и самоуправление. “По това време – пише Иван Селимински – мнозина от нашите сънародници въодушевени от един и същи дух, гледаха да използват тогавашното състояние на Турция за общото благо на наро-

да. Едни мислеха едно, други – друго, а сънародниците ни и ревнителите за славата на нашия народ господата Васил Ненович, Михаил Кифалов, Васил Елихер, хаджи Христо хаджи Жеков, Йордан Дебелев, Радо Сарафов, Симеон Априлович, Васил хаджи Михаил, Анастас Стоянович Кипиловски и др. се обединяват около идеята за образуване на “Българско княжество в Добруджа”⁹. Тази идея е в резултат от промените на Балканския полуостров след Одринския мирен договор. Политическата инициатива е демонстрация на собствените възможности на българската буржоазия за самостоятелно разрешаване на българския национален въпрос посредством поставянето на българските искания пред Високата порта. Подозренията от страна на властите, че тази българска инициатива е инспирирана от руския владетелски двор, както и недостатъчната идейно-политическа мотивация на личности като Ст.Богориди, допълнително усложняват ситуацията около подготвянето от българската емиграция в Букурещ пратеничество за Цариград и обричат делото на неуспех.

* * *

Клаузите на Одринския мирен договор, увенчал края на Руско-турската война от 1828–1829 г., са крупен успех за националноосвободителното движение на Балканите. Те осигуряват гаранции на международноправна основа за признатата държавна независимост на Гърция. Княжествата Влахия и Молдова укрепват автономния си статут. Автономен статут се гарантира и на Сърбия. В тези условия надеждите на българското революционноосвободително движение се свързват с възможностите Сръбското княжество да подпомогне развитието на бунтовните движения в българската етническа територия, граничеща със Сърбия.

В края на май 1830 г. на въстание против османските потисници се вдига населението от Знеполско с център град Трън¹⁰. Въстаналите селяни под ръководството на Радивоя Изворски и Радивоя Петричев се събират край Трън. Те са въоръжени с коси, вили, ножове, тояги и др. Ръководителите на въстанието обявяват създаване на независимо Българско княжество, унищожаване на робството и премахване на данъчните задължения и повинности към Османската империя. Административни представители на въстаническата власт стават селските първенци. Чрез куриери вестта за въстанието достига и до много други населени места. Молба за помощ е отправена и до представителите на местната власт и в погранични селища от съседното Сръбско княжество. На тази подкрепа въстаниците възлагат големи надежди, тъй като липсата на военна подготовка и най-елементарно стрелково оръжие обричат тяхното начинание на неуспех. Недостатъчната подготовка и лошата организация на бойните ядра на въстаниците принуждават ръководителите да ги разпуснат без да се влезе в открит бой с турс-

ките части, изпратени междувременно от турските власти в София за потушаване на бунта в Знеполско. Ненамесата на Сърбия предизвиква затихването на бунтовническия порив у населението. Скоро надеждите за активизиране на българското революционноосвободително движение отново са обвързани с военно-политическата и социално-икономическа обстановка на Балканите и ролята на Сърбия като основен фактор за по-нататъшното му разгръщане.

Силно въздействие върху българите в Османската държава оказват и агитациите, провокирани от княз Милош Обренович, за съвместни действия срещу Турция. Въстанията от 30-те и 40-те години на XIX век в западна и северозападна България са една нова изява на стремежите на българския народ към извоюването на националното освобождение чрез външнополитическата подкрепа на Сръбското княжество и Русия. Военно-политическата обстановка в балканските владения на Османската империя през 1833 г. прави възможно преминаването на Неготинско, Зайчарско и други шест погранични със Сръбското княжество нахии под прякото управление на княз Милош Обренович. Осъществяването на корекция на границата в полза на Сърбия засилва центробежните стремежи сред българите в районите, близки до размирните нахии и ги подтиква към активни съпротивителни действия срещу османската власт. През 1833 г. българското население в Белоградчишко, Берковско, Нишко и Видинско предприема подготовка за въстание, но засилените мерки за сигурност от турските власти в тези райони и военно-политическото напрежение около урегулирането на териториалната граница на Сръбското княжество с Османската империя възпрепятстват избухването на българско въстание. Но подготовката за въоръжена борба не престава. Неколкократните контакти между сръбските власти с делегации на селски старейшини от Нишко не дават определени резултати, но под натиска на угнетяващата действителност в пределите на Османската империя в началото на 1835 г. шестнайсет села въстават, като заявяват, че “на турчина повече рая не можеме да бъдем”¹¹. С посредничеството на Аврам Петрониевич (кехая на княз Милош Обренович) е договорено, че “никакъв господар или спахия или техен субашия не може да отива в селото, освен когато се отделя десетъкът.”¹² Установен е размерът на спахийските и господарските вземания. Тези договорености осигуряват някакви придобивки за селяните и слагат край на вълненията в Нишко от 1833-1835 г.

Най-ярък израз на новите политически настроения е опитът за въстание в Търновско през 1835 г., известен като “Велчова завера”¹³. Българските революционни дейци Георги Мамарчев, Васил хаджи Вълков, Велчо Атанасов – Джамджията, Хаджи Йордан Брадата и други изграждат съзаклятнически ядра в района на Силистра – Търново. Целта на съзаклятието е чрез революционни действия да се предизвика намесата

на Русия в качеството ѝ на покровителка на християните в Османската империя и, осланяйки се на нейното нараснало влияние в Цариград след Ункярискелиският договор между двете страни от 1833 г., да се извоюва политическа автономия и самоуправление на българските земи, какъвто статут имат вече съседните балкански народи. Предателство дава възможност на турските власти да разкрият заговора и да заловят ръководителите на съзаклятието, но бунтовете и селските въстания през втората половина на 30-те години в българските земи не се преустановяват. Макар и зле въоръжени поради стриктните мерки на османската администрация за изземване на оръжието от християните – поданици на султана, българите търсят възможност за противодействие на административно-управленските данъчни произволи и системния тормоз над населението от турци – “золумкяри”. Въстанието от 1836 г. на селяните в Пиротско и Берковско има за цел – според турски държавни документи – “под предлог на изстъпления и насилия от страна на войводите, предприела (раята – бел. моя-Б. Р.) едно неподходно дело – за образуване на самостоятелна република”¹⁴. Въпреки констатацията, направена в документа, че “истинската причина да се иска република е именно тоя терор”¹⁵, положението в българското етническо пространство остава непроменено. Поради това през 1837 г. селата от Берковско и Пиротско отново се вдигат на въстание, което завършва с разгром от турските войски. Стремекът със собствени сили на българския народ да се извоюва българската свобода се изразява и в избухналото през 1841 г.¹⁶ Нишко въстание. При него отчетливо се откроява органичната връзка между антифеодалната и националноосвободителна борба на българския народ срещу деспотско-тиранската административна и военно-политическа система на Османската империя. Грубото нарушение на султанските разпоредби от страна на местната администрация подчертава несъответствието между официалната политика на владетеля и правителството на Империята с действията на местната административно-управленска и военна аристокрация. Именно от тази криза на властта се възползват българите през 1841 г. Реформеният акт, издаден от султан Абдул Меджид в края на 1839 г. – т.нар. Гюлхански Хатишериф, представлява опит за въвеждане на държавни гаранции за имота, живота и честта на всички поданици на султана. “Но какво може да направи благословената и праведна воля на великодушния господар – пишат българите от Пиротско, Нишко, Лесковачко и Прокупленско в своята жалба от 24.04.1841 г. до сръбското правителство, белградския паша и руския консул – когато тези, на които той е поверил управлението на своите поданици като на свои деца, погават всичко не по волята на най-милостивия султан... Бедният народ плаче, но неговите жалби не достигат до султана. Остава му само да се разбунтува, за да може да се защити от насилията, пък и всемилостивия господар да види този

народ какви мъчения понася и да вземе нужните мерки срещу тези самоволства?¹⁷ В доклада от валията Мехмед Васаф паша за Нишкото въстание от 1841 г. се посочва, че “Няколко души от Нишка околия и от самият град Ниш... са от ония, които са навикнали от дълго време да се бунтуват и вършат лоши работи, и колкото пъти се е случвало да се разбъркват умовете на раята, действителния източник на бунта и водачите на разбойничеството са били тия лица. Повечето от тях имат връзки с чужди поданици и със сърбите... и като насаждат по някакъв начин раздор и бунт между раята, не пропускат да увличат честните хора, както и тия, които си гледат всекидневната работа.”¹⁸ Водачите на въстанието са с ясното съзнание, че “Ние сме жертвали, жертваме и ще жертваме своя и на родовете си живот до този час, докато не се освободиме от угнетителите или докато не изчезне от тоя свят.”¹⁹ Документът – молба до руския цар за покровителство и застъпничество пред Портата – носи подписите на Станко Атанасов Бояджията, Никола Сръндак, Стоян Чавдар, Цвятко Стоянов, Стоян Вучков, Сава Карастанков, Никола Латаков, Коста Иванов, Цвятко Голубов и Здравко Рангелов²⁰. “Не може да се каже докъде биха стигнали селяните в отчаянието си, ако това въстание беше намерило сериозна и отявлена подкрепа у някой съседен народ.”²¹, пише Ж.А.Бланки, посетил България през 1841 г. след разгрома на въстанието.

След неуспешното Нишко въстание българските емигранти във Влашко, Молдова и Бесарабия обмислят подготовка на ново въстание. Пристанищният град Браила става средище на три последователни революционни акции – 1841-1843 г., при които се правят опити да се организира и прехвърли чета в България с цел да повдигне общо въстание, но те са осуетени от властите във Влашкото княжество.²² В бунта от 1842 г. като ръководител на браилските българи се налага младият Г.С.Раковски - инициатор на създаването в Браила на Гръцко-българско революционно дружество, чрез което българският революционер осъществява контакти с гръцкото националноосвободително движение в Крит и Тесалия и печели доверието на патриотичните политически среди в кралството. В по-късен етап на революционната дейност, посветена на каузата на българското освобождение, Раковски продължава да търси възможности за общобалканско действие срещу Османската империя. Развитието на политическите процеси на Балканите разширява възможностите за активни действия, целящи изострянето на политическата криза в империята.

С кралски указ от 03.09.1843 г. на областите с православно население извън територията на кралство Гърция се дава право да изпратят представители в гръцкото народно събрание. По времето на парламентарните избори в Гърция по идея на Иван Селимински е образуван “Трако-славянски комитет” с участието на представители и на сръб-

ската емиграция. Този комитет избира за свой представител в парламента българина генерал-полковник Хаджи Христо. Така българската емиграция, търсейки възможност за легитимация пред международната общност на българската нация като етнически обособена и религиозно-християнска област под властта на Османската империя, използва единствената възможност в гръцкото народно събрание да бъде допуснат и неин представител, където той може да защитава правата и жизнените интереси на поробените.²³

Активната общественно-политическа дейност на Ив.Селимински се следи с внимание и от българската колония в Цариград. В писмо до Селимински, Г. Золотович, член на българската община в Цариград и негов близък приятел, го запитва за мислите му върху начина, по който може да се освободи нашия народ. Селимински му изпраща своята “политическа изповед” – важен документ за идейно-политическите позиции на автора, посветил живота си на Отечеството. Той формулира политическото си верую по следния начин:

1. Роден съм в българския град Сливен, намиращ се в Тракия, от родители българи.

2. Вярвам и изповядвам открити вярата на прадедите и народа си, в която вярва съм роден, кръстен и възпитан и чрез която съм толкова здраво свързан с народа си нравствено и природно, че и да бих искал, не бих могъл да се отделя никога от него, но оставам неотделим от него, където и да бих се намерил, както и сега.

3. Вярвам и обявявам, че понеже народите се запазват и благоденствуват само чрез тясното единение и единомислие, трябва по неизбежна и единствена необходимост да не одобрявам и да осъждам всеки, който мисли другояче, бил той сънародник или чужденец, щом има за цел да внесе разногласие чрез схващания, несъвместими с нравственото развитие и усъвършенствуване на нашия народ, към което се стремим, и с естественото му предназначение, което му е означил самият божи пръст, за да го получи на земята като негово творение.

4. Вярвам и заявявам, че здравето единство и единомислие се постигат единствено чрез истинското познаване на нещата, а това пък се постига чрез по-широкото разпространение на просветата, чрез еднообразното въобще възпитание и нравствено развитие на целия народ.

5. Вярвам и проповядвам, че всичко това се постига единствено чрез обработването на собствения език, чрез който всеки от малък е свикнал да изразява своите мисли и да разбира мислите на другите, чрез който се е съгласил да поддържа политическата си връзка и съществуване със сънародниците си, чрез който отправя молитвите си към бога и получава небесните благословии и заповеди, и всеки чужд език според апостол Павел за него е непонятен, който не само забавя напредъка му към усъвършенствуване, но и преди всичко уврежда в

най-голяма степен общите интереси на целия наш народ.

6. Вярвам и проповядвам, че свободата на един народ представлява съвкупност от личните свободи на всички негови членове. Тези свободи съответствуват съвсем точно на обема на познанията, на нравственото им състояние, на умението им да си служат с наличните средства за запълване на недоимъците и усъвършенствуването им, следователно на доброто използване на веществените им и нравствени средства за запазването и увеличаването на благоденствието на целия народ изобщо.

7. Вярвам и проповядвам, че всичко това е трудно и много бавно осъществимо за народ, който се намира под варварско господство и особено под азиатски деспотизъм и фанариотско духовенство; но също така трудно се избавя един народ от нещастieto си без предварително нравствено и природно усъвършенствуване. Възможно е да промени много пъти вида на управлението си и пак да не получи политическа свобода. Заради това и народите, които се намират в такова състояние, винаги са носели на врата си по-продължително време ярема на робството. Ако в света са се явили особени примери, това са случайни изключения. Тук искам да заявя, че не одобрявам преждевременни отчаяни и бунтовни движения заради гибелните им последици. От друга страна, не мога да не призная, че без тях народите никога не добиват собствено управление и политическа свобода. Никога господстващите над народите власти не са искали доброволно да се лишат от правата си и да ги отстъпят на поданиците си, докато те стоят мирно и живеят смирено. И така има абсолютна нужда и от двете неща, ако и да изглежда, че едното е следствие на другото, да вървят заедно и да се използват според дадените обстоятелства.

8. Вярвам и проповядвам, че всички хора са деца на един баща, имат една и съща природа, зараждат се, раждат се, растат и умират по един и същи начин и вследствие на природната им еднаквост те се нуждаят от едни и същи средства за създаването на благоденствието им на този свят. Те имат едни и същи чувства и страсти, те са възприемчиви за едни и същи учения. Но всичко това може да се измени отчасти вследствие на разни вътрешни и външни влияния, религиозни и политически. Заради това нямам никаква основателна причина да приписвам на един народ някакво особено природно усъвършенствуване и да злепоставям, така да се каже, останалите творения на небесния творец, но поддържам, че всички народи, които се възпитават правилно, се усъвършенствуват, а тези, които се възпитават неправилно, се израждат. Ето защо невежите по отношение на човешката природа философи грешат най-много, като мислят и проповядват гибелни учения, главно да предизвикат с тях застой или по-скоро регрес на постоянното усъвършенствуване на човешкия род по пътя на естественото му предназначение. Заради това както себелюбивите, така и тези, които сами се унизават, са нищожни същества.

9. Вярвам и проповядвам, че в общия интерес на народа ни се съдържат всички частични интереси на всеки един от членовете му: нито цялото може да съществува без частите си, нито всяка част без цялото може да се запази и продължи съществуването си. Както от съгласуваното съчетание на всички части на едно тяло зависи доброто състояние, здравето и силата, така и от взаимното сътрудничество и съдействие на всички части на едно политическо тяло се създава общото благоденствие на всички.

10. Вярвам и проповядвам, че колкото нашият народ е по-тясно свързан с другите народи, които са от славянски произход, колкото по-близо стои до тях, толкова повече се заздравяват родствениите ни връзки, толкова по-голямо и по-искрено съчувствие и помощ намираме, толкова по-сигурни и здрави основи се поставят за благоденствието и на нашия народ и колкото повече се занимава с напредналата вече тяхна филология и история, толкова по-лесно ще опознае, придвижи напред и усъвършенствува нашите и толкова по-бързо ще достигне славата и блясъка не само на нашите прадеди, но и на сегашните просветени европейски народи. Ние напразно и безполезно търсим всичко това толкова векове у гърците и тяхната писменост.

11. Вярвам и проповядвам, че докато духовенството на българската църква се намира под непосредствена власт на безвярната и нечестива цариградска патриаршия, докато духовенството на българската църква не се отдели напълно или административно, или и духовно в случай на отрицателно отношение на патриаршията, дотогава нашият народ въпреки всички други подобрения ще държи винаги в пазвата си една отровна змия, заклела се отпреди 1500 години вече да унищожи и физическото му съществуване.

12. Вярвам и проповядвам, че нашият народ само тогава ще бъде щастлив, когато всички класи на обществото се убедят в истинността и правотата на гореказаните истини и когато всеки един се старае да ги приложи на дело, доколкото се отнася до него; когато духовенството учи и проповядва на имащото разум свое паство слово божие, а не заповеди и приказки на хора, които лъжат в лицемерието си; когато учителите учат прелестната младеж, надеждата на отечеството, не на извращавания на ума ѝ и покваряване на сърцето ѝ, но когато я развиват постепенно към естественото ѝ предназначение, когато я учат, че всеки като член на политическо общество е длъжен да се стреми да стане добър гражданин, добър глава на семейство и благороден член не само на обществото си, но и на целия свой народ; когато властниците станат образец на справедливост и милост спрямо всички без изключение, когато богатите покажат, че са само икономисти на богатството, което им е поверил в ръцете този, който дава всички блага, за да го вземат и употребяват разумно за общите на отечеството и народа нужди, и

изобщо когато всички членове изпълняват искрено и с готовност, всеки според силите си, свещените си задължения спрямо отечеството и целия народ, когато съдействуват и си помагат взаимно за постигането на обща и най-велика цел на човешкото общество: единият с богатството си, другият със занаята си, третият с опитността си, четвъртият с мъдростта си, петият чрез високото си положение, шестият чрез доброто си име, седмият чрез влиянието си... само така като действуваме, ние изпълняваме божествената си мисия на този свят.

Считам, че всеки българин трябва да завършва ежедневната си утринна и вечерна молитва със следната клетва, която да бъде като печат на всичко това:

“Българийо, ако те забравя, десницата ми да изсъхне; езикът ми да се залепи за гърлото, ако не си спомня за тебе, ако не поставя България като първа моя радост в живота. Господи, спомняй си за враговете на България, които казват денем “Вдигнете, вдигнете един от темелите ѝ!”. О, нещастни врагове на България, блажен ще бъде този, който ще Ви отдаде възмездие за това, което ни направихте. Блажен този, който овладее и унищожи младенците Ви о скалата.”²⁴

Национално-демократичните политически убеждения на д-р Ив. Селимински оказват силно въздействие върху сподвижниците му от средите на българската интелигенция и емигрантските колонии във Влашко, Молдова, Атина, Цариград и Париж. В България тази политическа линия се пропагандира и от започналия да излиза през 1863 г. в Браила вестник “Българска пчела”. В програмата на вестника, в чието настоятелство е и д-р Ив. Селимински, е записано: “Колкото за положението на “Българска пчела” към правителството на провинциите, които населяват българи, то ще бъде искрено, чисто и решително... Нашият народ е обиколен от разни народности, от които повечето го са надмнали в просвещението си и в политическото съществуване, “Българска пчела” ще се старае да укрепва отношенията, които съсед трябва да има към съсед. За да може да се живее по началата на съседството, нужно е секой да бъде господар на своето си и да почита чуждото”²⁵. Положените усилия в защита на българската кауза активизират възрожденските процеси в българското общество и утвърждават идеята за автономия на България като основна за политическата програма на българското революционно национално-демократично движение през първата половина на XIX век. Тази идея намира израз и в мемоарите, обръщенията и писмата на Александър Екзарх до дипломатическите представители на Великите сили и Високата порта в Париж.²⁶ Текстът им е структуриран по начин, недопускащ възможност за издигане на макар и справедливи български политически искания, несъответстващи на политическите инициативи на Великите сили в контекста на развитието на т.нар. Източен въпрос, стремящи се към осигуряване на

свое стабилно икономическо и военно-политическо влияние в Османската империя в тази важна за техните геополитически интереси част на света. Александър Екзарх не действа сам, а привлича за общополезното дело и други българи, като Г.Кръстевич, Н.Пиколо и др. Във френската столица българските политически дейци полагат усилия да заинтересуват европейската дипломация с положението на своя народ и с неговите освободителни стремежи, за да предизвикат нейната намеса и съдействие за облекчаване съдбата на българите.

Постъпките на Александър Екзарх пред европейския дипломатически корпус в Париж са важно свидетелство за развитието на българската обществено-политическа мисъл. Най-важният му мемоар, изпратен до европейските правителства и Високата порта през януари на 1843 г., е издаден литографски и разпространяван и на български език под заглавие "Напис ради болгаров". Българските искания (Александър Екзарх прави своите постъпки пред консулите на Силите като представител на българския народ) са за: автономия на България в рамките на империята, прилагане на Хатишерифа в българските земи и административно самоуправление, за да спрат "бунтовете, които се вдигат постоянно между българите"²⁷, както и искания за съдействие за развитието на образованието и просветата в българските земи.

Мемоарите на Александър Екзарх до френското и други правителства носят две основни идеи: развитие на българската просвета чрез образование на Запад, преди всичко във Франция, и перспектива за автономни права на българите вътре в Османската империя. Епистолярният контакт с д-р П.Берон, Ст.Богориди, Ив.Селимински, показва разбирането на Екзарх за по-общи и съгласувани действия на българите. Останали без резултат в политическо отношение, усилията на българската емиграция в Париж дават възможност на българските политически дейци да се ориентират в сложните политически комбинации на европейските правителства по въпроса за бъдещето на европейските владения на Османската империя и на подвластните ѝ българи. Българските дейци определят симпатиите си към една или друга външна сила с оглед на нейното отношение към главната цел на българите – постигане на политическо освобождение. Българите не престават да търсят възможност за изостряне на политическата обстановка в Европейска Турция чрез съвместни действия със съседните балкански народи. Възможност за това се открива пред българските революционни дейци с изострянето на политическите борби в Сърбия и опитите на династията на Обреновичите да се върне на престола. През 1846 г. е разкрит заговор на Обреновичевците, в който активна роля играят и българските дейци от пограничните райони с княжеството. Целта е "да се вдигне бунт едновременно в Сърбия и България, и когато му се види успеха в Сърбия, тогава да се действа активно в България пък колкото би могло

да се успее.”²⁸ Получавайки сведения за готвения заговор, в който влизат и поданици на султана, турските власти извършват разследвания и арестуват 33 души, между които Станко Атанасов, Стоян Чавдар и др. от средите на търговците и еснафите, както и много чорбаджии и селски старейшини – коджабашии. Нежелаейки да се предизвика брожение сред българите, което да привлече вниманието на европейската дипломация, Портата се задоволява с разпореждания до местните власти да бъде установен надзор над най-опасните бунтовници.²⁹

Продължава и борбата за граждански права под лозунга за изпълнение на Юлханския хагишериф. Протестите на населението до Високата порта обхващат все по-голям ареал от българската етническа територия – Пловдивско, Софийско и Търновско. През 1848 г. Пловдив става център на санджак, което увеличава възможностите на населението за икономическо и културно-политическо развитие. До въоръжени сблъсъци се стига в Кулско и Видинско. Бунтовническите настроения все повече набират сила. Към началото на 1850 г. се формира въстаническа организация в околиците на Видин, Белоградчик, Лом, Нишко и Кулско³⁰. Въстанието избухва на 01.06.1850 г., като съгласно изработения по-рано в Раковишкия манастир план въстаническите сили трябва да превземат градовете–крепости Лом, Белоградчик и Видин. Под ръководството на капитан Кръстю, Цоло Тодоров, Иван Кулин, Първан Върбанов и Петко Маринов населението масово се вдига на бунт. Но лошото въоръжение на въстаническите сили обреча на неуспех изпълнението на предназначения план. Въстаническите формирования търпят големи загуби. Загиват и хиляди мирни жители. Въстаниците не слагат оръжие. Формират се въстанически лагери във Видинско и Белоградчишко, откъдето въстаниците започват преговори с Високата порта. В два документа: от 02.07.1850г.³¹ и от 04.07.1850г.³², изпратени чрез сръбския княз Александър Карагеоргиевич до султан Абдул Меджид, въстаниците излагат своите оплаквания и исканията си. На Али Риза паша – султански извънреден пратеник във Видин по повод на българското въстание – селяните изпращат своите искания, отразени в писмо на въстаналите до турските власти³³. То е отговор на призива на пашата в дадения от него срок селяните да се покорят на волята на султана. В тези документи исканията на селяните се свеждат до: изпълнение на Хагишерифа, предотвратяване на насилията над християнските поданици на султана и окончателно ликвидиране на фискалните произволи на местната и централна администрация спрямо християните посредством ограничаване на правомощията на чиновниците. За да се установи справедлив начин на данъчно облагане, селяните молят да бъде назначен християнин, който да отговаря за събирането на султанските данъци. В доклада на Али Риза паша до Великото везирство за положението във Видинско след потушаване на въстанието се посочва,

че: "... Вярно е, че низши чиновници, закупвачи (на данъците) и др. жестоко се отнасяли към селското население. Но колкото от сръбска страна да се демонстрира вяност, според направените изследвания и слухове, българите били тайно подтиквани от тях (сърбите)... тукашните българи, вземайки повод от извършените над тях злочинства, с цел да се оплачат, се осмелили вкупом да въстанат. Накрай от всичко е ясно, че целта била да се вдигнат българите в Търновско, Софийско и Нишко. Поради това с успокояването на няколко села не бихме могли да считаме станалото нещастие за приключено. Тия слухове се потвърждават и от обстоятелството, че в станалите събития са присъствали много бунтовници от Одрин, Ниш, София и от други места."³⁴

Намесата на Великите сили принуждава турското правителство да ликвидира системата на господарлъците в Северозападна България и да отдаде земите на селяните на откуп³⁵.

Избухналата Руско-турска война от 1853-1856 г. слага край на облекченията, извоювани от българските селяни с цената на големи жертви. Но реформирането на институциите в Османската империя – административно-политически и икономически – е необратимо обусловено и от международния натиск на Великите сили. Това съвпада с изконните интереси на българския народ.

През изминалите десетилетия в българската обществена мисъл навлизат идеите за изграждане на конспиративна организация за подготовка на народа за въстание, за формиране на чети в полузависимите съседни княжества, които да нахлуят и повдигнат народа на въстание и не на последно място опитите за извоюване на политически и граждански свободи със собствени сили, подкрепени при благоприятно стечение на обстоятелствата от външна сила – била тя съседна (Сърбия, Гърция) или числяща се към великите сили (Австрия, Русия, Франция). Формират се и се развиват посредством натрупания политически опит и възгледите за използването на дипломатически инициативи от формирани пратеничества, депутации и политически ядра с представителни функции, изразяващи интересите на българския народ пред правителствата на Русия, Австрия, Франция, Сърбия, Гърция, Дунавските княжества, Османската империя. По пътя към свободата дейците на българското освободително движение са склонни да приемат и различни преходни форми на автономия (административна, регионална и т.н.). Идеята за политическа автономия на България е доминираща сред българските революционни и политически кръгове в емиграция и в България до средата на XIX век.

Българското революционноосвободително национално-демократично движение не успява да наложи разрешаване на българския въпрос при настъпили редица благоприятстващи подобно развитие военно-политически условия (напр. през 1828-1829 г.), тъй като липсва

Боян Рангелов

достатъчно ефективна единна и централизирана организация с революционен ръководен център и революционни ядра в страната (подобно на “Филики етерия”), което отслабва революционното движение.

Натрупаният политически опит извежда на преден план необходимостта от общобългарски действия, защото предстоят за разрешени най-основни въпроси за бъдещето на нацията, като първостепенно значение има въпросът за културно-политическата еманципация на българския народ от съседните балкански народи и отхвърлянето на османското владичество със собствения потенциал на българския народ. С Кримската война започва нов етап в българското революционно-освободително национално-демократично движение.

ГЛАВА III.

Развитие на Българският възрожденски политически национализъм от Кримската война до началото на Източната криза 1875-1878 г.

1. Българският възрожденски политически национализъм по времето на Кримската война 1853-1856 година.

Руско-турската война 1853-1856 година (Кримската война) усилва революционния процес сред българския народ. С оглед на евентуалното участие на български доброволчески части във военната кампания руското разузнаване търси възможности за връзка с българските революционни политически кръгове. С началото на войната се формира и широка мрежа за предоставяне на разузнавателна информация на руското командване. Тя е спонтанно изградена на основата на междуличностните контакти на представители на българската търговска буржоазия в страната и в Дунавските княжества. Опит да създаде организирана разузнавателна мрежа в тила на турската армия прави и Г.С.Раковски чрез организираните в "Тайно общество" родолюбиви българи¹. Организацията на Раковски си поставя като задача и подготовката на българския народ за въстание при навлизането на руските войски дълбоко в пределите на българската етническа територия. В тази насока активна политическа дейност предприема и Ив.Бацов, сподвижник на Раковски в "Тайното общество"². Още през декември 1853 година Ив.Бацов се среща с руския консул в Белград, чрез когото сведенията, предназначени за руската армия, достигат до главния й щаб. Воден от желанието си да бъде полезен на българското революционноосвободително движение в тила на турската армия и да получи необходимата материална помощ за постигане на целта от руското главно командване на Дунавската армия, Ив.Бацов от Белград заминава за Дунавските княжества. Инициативите на Ив.Бацов не дават конкретни резултати, което практически ограничава сферата на действие на "Тайното общество" в рамките на разузнавателна конспиративна организация в услуга на руската армия. При тези обстоятелства Ив.Бацов влиза в редовете на доброволческия корпус, рекрутиран от българската емиграция от Влашко, Молдова, Бесарабия и др. и включен в състава на руската армия. Съдействието, което оказва на руската армия при настъплението ѝ срещу турските войски на Балканите, е най-масовата проява на българската емиграция по време на Кримската война. Необходимостта от организация, която да ръководи и представя българските национални интереси пред чуждите държави в навечерието и по време на Кримската война, слага началото на емигрантското движение, което през пролетта на 1853 година създава своя организация - Епитропията (Настоятелството) в Букурещ.³ В Букурещкия комитет, наречен по-късно Българско средоточно попечи-

телство, влизат: К.Чокан, Хр.Георгиев, Хр.Мустаков, Ив.Бакалоглу и др⁴. Създават се и клонове на организацията в Браила, Галац, Плоещ и други румънски градове. Всеобщата активност на българската емиграция в Дунавските княжества изтласква на преден план пред руските военни, дипломатически и правителствени среди и българския национален въпрос. Мнозина българи се надяват, че след освобождението на сърби, гърци и румънци от деспотичната османска административно-управленска, военна и социално-икономическа власт е дошъл моментът за отхвърлянето ѝ и от българите. На 17.08.1853 година голяма група българи, между които Ив.Селимински, Ев.Георгиев, Мих.Попович и др. подготвят изложение до руския цар, в което изказват желание за държавно устройство на българите по сръбски или молдавски образец или "...да имат ако не пълна то поне частична своя национална администрация. Не желаем да се отделяме от султана, не искаме да му се съпротивляваме, но щом виждаме, че неговите добри намерения не достигат до нас, понеже той няма добри изпълнители на своята воля, желаем да имаме под негово наблюдение свои народни представители, които биха се старали за нас и грижили за нашите потребности..."⁵

Българската емиграция с готовност взема участие при формирането на доброволческите части към руската армия. С активното съдействие на Букурещкото съсредоточно попечителство се оформя доброволчески корпус от около 4000 души. Надеждата, че участието на българите като доброволци в състава на руската армия ще привлече вниманието на европейската дипломация и общественост, придава на българските доброволчески отряди при руската дунавска армия политически характер. Българското революционноосвободително движение полага всички усилия да демонстрира националните си възжеления и стремежи, като по този начин усилва впечатлението сред европейските дипломатически среди, че независимо от все още голямата военнополитическа мощ на османската империя, тя е държава непосредствено застрашена от разпадане.

Участието на българските доброволчески формирования във войната срещу Османската империя поглъща големи парични средства по продоволственото снабдяване и окомплектоване на частите. Дейците на Епитропията подемат и мащабна кампания за набиране на средства, като за целта са засилени и контактите с българската емиграция в Одеса, която през февруари 1854 г. учредява "Одеско българско настоятелство" под ръководството на Н.Хр.Палаузов⁶. В "Настоятелството" ръководни постове заемат и Ст.Тошкович, Константин Н. Палаузов и Николай Тошков⁷. Н.Хр.Палаузов е угълномощен от общото събрание на "Настоятелството" да поддържа връзка "... с букурещките българи (също създали у тях си настоятелство) за единни действия при сегашните обстоятелства в подкрепа на намеренията на нашето правителс-

тво (руското – бел. моя Б.Р.)”⁸ Н.Хр.Палаузов още преди обявяването на войната успява да установи по-тесни връзки с българските колонии в Галац и в Браила, чрез които получава необходимите му сведения за състоянието на военно-политическата активност на българите в пределите на империята и в емиграция в условията на военното напрежение и за очакванията за руска военна интервенция в българската етническа територия. За неговата дейност голямо значение имат подготвените записки, в които той информира видни политически дейци в Русия за съдбата на потиснатото българско население в пределите на Османската империя⁹. В някои от своите записки той обосновава нуждата при руската главна квартира да се формира българска канцелария за нареждане на управление на завзетите от руските войски градове и др¹⁰. От докладните записки на Н.Хр.Палаузов особено значение има записката от 20.01.1854 г., представена на княз Горчаков, а по-късно (февруари 1854г.) адресирана и до митрополит Филарет, княз Меншиков, княз Паскевич, граф Блудов, Г.А.Лидерс, Г.Л.Липранди¹¹. “Тая записка е имала известно влияние върху мерките на руското правителство както при началото на Кримската война, тъй и през цялото нейно продължение”¹². Записката е под надслов “За днешното положение на българите в Европейска Турция”. В своята “Записка” Н.Хр.Палаузов умело нахвърля кратък очерк на действителността в Европейска Турция, описвайки какви страдания търпят българите почти половин хилядолетие. За българите Русия е християнската опора, на която те възлагат всичките си надежди за “излекуването на своите вековни рани”¹³. Опирайки се на българската държавна традиция от Средновековието, Н.Хр.Палаузов подчертава, че българите очакват от своя покровител възстановяване на политическия статут на България поне до степента, в която са уредени държавно-политически Сърбия, Влахия, Молдовия. Безизходното положение, в което се намират българите, тяхното жалко, унижено в сравнение с другите народи съществуване може да доведе до политическа радикализация на големи групи от българския народ в стремежа му към по-добро бъдеще и проникване на анархически понятия и мисли. Недопускането на влиянието на незаконното антидържавно анархическо направление в развитието на българското революционноосвободително движение е задача на българските политически ръководители, способни да служат на България под руска опека. Н.Хр.Палаузов придава на “Записката” в по-нататъшния и текст формата на историко-политическо експозе на руско-българските двустранни отношения през войните на Русия с Османската империя. В текста е вътъкана и идеята на автора как при тази политическа и духовна обстановка българските политически ръководители биха изпълнили своята мисия. Историко-политическото изложение на Н.Хр.Палаузов фокусира вниманието на руските военни, дипломатически и правителствени кръгове

върху състоянието на духа на българския народ в неговите етнографски граници. “България и нейната територия се простират в пределите очертани от политически пристрастната география, но и в земите далече от Дунав: на юг до Солун и Кавала, на юго-запад до Охрид, на изток до Черно море, на запад до Тимок, била някога театър на страшни стълкновения.”¹⁴

Българското революционноосвободително движение е представено от автора на “Записките” като постоянен фактор на напрежение в Европейска Турция, тъй като въпреки всички усилия и терор не е възможно да се потъпчат мислите и желанията за освобождение от турско иго. Опирайки се на историческия опит, Н.Хр. Палаузов недвусмислено заявява на руските аристократи, че: “Предаността им към Русия е несъмнена. Но трябва да се уверят посредствено или непосредствено, че страданията им са известни, че Русия се грижи за подобряване на частта им и намира за възможно тяхното освобождение. Може би българите отдавна щяха да възстанат, за да се избавят от турското иго, но като виждат дружеските контакти на Русия с Портата и като знаят, с каква сила Русия преследва бунтовниците, за каквито те би се смятали в случай на възстание, въздържали са се като предоставят себе си на грижите на Русия.”¹⁵

Голямо значение за развитието на българската обществено-политическа мисъл има анализът на обществено-политическите схващания, битувачи сред народа и отразяващи се в неговите непосредствени военно-политически инициативи: българите разчитат на военно-икономическата помощ на Русия, от която се очаква твърда подкрепа на едно мащабно българско въстание, но в същото време допускат и възможността вследствие на дипломатически неуспехи на Русия при изготвяне на мирния договор да бъдат оставени на турския произвол. Споменът за турските зверства от 1841 г. след Нишкото въстание, предизвикано от “възраждащите се сили и загубата на народното търпение.”¹⁶, насочени срещу тирана по примера на съседните балкански народи на сърби и гърци, и пасивността на Русия в тежки за българския народ времена поставят българите в състояние на недоумение и нерешителност какво да предприемат от своя страна в условията на поредната Руско-турска война. Затова Н.Хр. Палаузов в “Записката” си до княз Горчаков от 20.01.1854г. съветва руските военни и политически дейци да не провокират въстание в България преди навлизането на руските войски в земите отвъд Дунава, тъй като това е “невъзможно и даже пагубно” за народа, който не е готов да разгърне съпротивителните си сили, поставен пред дилемите на неизвестното му политическо бъдеще след края на войната¹⁷. За Н.Хр. Палаузов задачите на българската интелигенция са да подготви народа да се включи във военната кампания с вярата, че тази война е за свободата на България. Но “за съжаление – пише Палаузов – в заключе-

ние съм длъжен да споделя, че българите в днешно време се намират в такова състояние на духа, че ако и сега частта им не бъде облекчена от Русия, без съмнение доверието към нея ще се подкопае и те могат да бъдат безвъзвратно увлечени във враждебната и коварна за Русия западна система.¹⁸ Главната цел на записката е да ангажира руските правителствени кръгове с освобождението на България, но същевременно се улавя и стремежът на автора ѝ да запази България от възможни покушения върху свободата и от страна на силната покровителка. Под влияние на неговата дейност за пропагандиране на българските политически, културни и религиозни интереси пред руското общество през март 1854 г. руското командване кани Н.Хр. Палаузов в Главната квартира на Дунавската армия като български представител за връзка с княз Горчаков¹⁹. По този начин Н.Хр.Палаузов има възможност да влияе по въпросите, свързани с българските дела, но липсата на единство между двете български емигрантски организации и стремежите им да бъдат обединителен център и главен политически изразител на усилията на българите за подобряване на общобългарското положение като политически статут след войната намалява ефективността на резултатите от общото дело²⁰. Сложната военно-политическа обстановка и превръщането на войната в общоевропейска с влизането на Англия, Франция и Сардинското кралство в конфликта на страната на Турция, а по-късно подкрепени и от Австрия, правят въстанието на българите, за което през м.май зове в своя прокламация граф Паскевич²¹, политически неудачен за българския народ избор. Руската инициатива идва в момент, когато неуспехите на армията при обсадата на Силистра са съвсем ясни и Русия не е в състояние да се ангажира трайно с воденето на военни действия дълбоко в територията на противника, което обричало на погром едно всенародно българско въстание.

След заповедта за изтегляне на руската армия от Северна България от м.юни 1854 г. приключват и активните политически и военни действия на българската емиграция за подобряване на политическия статут на българския народ, намиращ се в пълната власт на султана. Нов опит за обществено-политическа инициатива с оглед на поставянето на българския национален въпрос пред Високата Порта и европейската дипломация правят цариградските българи през февруари 1856 г., непосредствено след обявяването на Хагихумаюна – султански акт, който по същество е пореден опит на централната власт по пътя на реформите да модернизира империята. К.Ранов, Н.Е.Сапунов, Г.Кръстевич, д-р Струмски създават проект за много широка автономия, предвиждащ признаването на българите като отделен народ в империята²². Този проект представя прехода на българските усилия, русофилски през време на войната, сред определени широки слоеве на емиграцията към търсене на по-широка международна дипломатическа ангажираност

със съдбата на българите. Като крачка за реализиране на чисто светски цели, тъй както и други петиции по политическо-административните въпроси, проектът преминава без отзвук и изиграва известна роля само като встъпление към църковните борби и към българската акция от Великден на 1860г.

Национално-политическото движение на българския народ по време на Кримската война (1853-1856) демонстрира пред международната общественост, следяща развитието на т.нар. Източен въпрос, развито национално съзнание и стремеж към самостоятелно държавно-политическо конституиране и развитие.

2. Възрожденският политически национализъм след Парижкия мирен договор (1856) до първата половина на 1868.

Според условията на Парижкия мирен договор от 30 март 1856 г., с който се слага край на Кримската война, победителите – Англия, Франция, Сардинското кралство и Османската империя налагат на Русия клаузи, според които се установява колективен протекторат на победителите върху Светите места, свободно корабоплаване по Дунав и свободно преминаване на кораби през проливите. Русия трябва да ликвидира военния си флот си в Черно море и да срие укрепленията по бреговете му. Мирният договор гарантира целостта на Османската империя като необходимо условие за военно-политическото равновесие на силите на европейския континент²³. Така турският въпрос се превърща в общоевропейски и влиянието на Великите сили в Империята се засилва в значителна степен, в резултат на което те налагат своята хегемония в Ориента и оказват непосредствено въздействие върху политиката на Високата порта, определяйки главните насоки на турското развитие. Турция се задължава да подобри участието на християните, поставени под покровителството на 6-те велики сили, подписали мира²⁴. Неуспехът на Русия във войната отслабва влиянието ѝ при решаване на Източния въпрос. Временно тя прекъсва своята активна външна политика и насочва усилията си към вътрешното си икономическо и политическо развитие, а в дипломатическите срещи руските правителствени представители имат само една външнополитическа задача – да освободят страната си от унижителните условия, наложени от Парижката мирна конференция в 1856г.²⁵ В същото време надигащото се национално движение на балканските народи ускорява процеса на разпадане на Османската империя. Дунавските княжества и Сърбия стават естествена база за развитието на българското революционно освободително движение. Нито една клауза на Парижкия договор не съдържа дори и бегло споменат етнонимът “българи”, дори не са изискани гаранции от султанското правителство за изпълнение на реформените обещания на Хатихумаюна. Като отзвук на надеждата, че е възможно да се внуши на европейската дипломация необходимостта

от промяна на политическия статут на българския народ, в Северозападна България избухва въстанието на Димитър (Димитраки) Петрович, участник в Кримската война²⁶, а в Търновско – Габровския район бунт организира Никола Филиповски (Капитан Никола)²⁷. Революционни настроения съществуват и сред българската емиграция в Сърбия и Влашко, свързана с по-ранните въстанически движения в Западна и Северозападна България. Въпреки липсата на ръководен център на българското революционноосвободително национално-демократично движение в емиграция, бунтовните брожения сред населението в етнически българските територии на Османската империя се предвождат от дейци като Манчо Кръстник, Ив. Кулин, Цеко Петков и др. Водачът на въстанието в Северозападна България Д.Петрович също е свързан с емигрантски радикални групи. Той идва през февруари 1856 г. от Одеса в Белград и се установява в Гургусовац при сръбско-турската граница. Там пристига и М.Кръстник и двамата съставят план за въстание, който предвижда въстаниците да овладеят Белоградчик и да го превърнат в главен опорен пункт на въстанието. На 12 май 1856 г. при събирането на въстаническите сили край село Влаович (Подгоре) след предателство на един от ръководителите – сърбина Христо Тодорович – те внезапно са нападнати и разбити от редовна турска войска. С оцелелите около 20 души Д.Петрович формира чета и продължава да действа, но не успява да мобилизира по-значителни въстанически сили сред населението и се оттегля в Сърбия. През лятото на 1856 г. пламва и Капитанниколовото въстание. Няма ясни и точни сведения за бунтовната дейност на Никола Филиповски и за замисъла на въстанието. В Лясковацкият манастир, сборният пункт на основната ударна сила на въстаниците, се явяват едва 13 души. Скоро тя е разбита от башибозушка потеря. При създалата се нова политическа обстановка в следвоенните условия и без подкрепата на Сърбия или Русия въстанията в северозападна България и в Търновско – Габровския район през 1856 г. се оказват ограничени и изолирани опити за въоръжен протест срещу политиката на Великите сили за запазване интегритета на Османската държава. Опит да нанесат удар срещу устоите на османската държавност чрез ново въстание в пограничните със Сърбия райони, което да обхване Кулско и Берковско, а по-късно Габровско и Търновско и да продължи в обширни територии на българското етническо пространство, правят и емигрантите в Сърбия през 1856 – 1857 г. Ив.Кулин, Ив.Касабов, П.Оджаков и др.²⁸. Усилията им да организират въоръжените сили на народа са продължителни – търсят и помощта на сръбските опозиционни среди в кралството, като се стремят да извлекат максимална изгода за българското революционноосвободително движение от междудинастическите борби за сръбския престол между Обреновичи и Карагеоргиевичевци. Свалянето на княз Александър Карагеоргиевич и идването на княз Ми-

лош Обренович поставя ново начало на активизирането на сръбската външна политика на Балканите, която се стреми към разширяване на политическото си влияние в съседните славянски области. Отдавна наясно със сръбските домогвания, българската емиграция се стреми да провокира чрез своите действия от сръбска територия и изостряне на сръбско-турските отношения, но среща отпор от сръбските държавни власти, които не допускат изостряне на отношенията между васал и сюзерен по клаузите на последния мирен договор от 1856 г. Замисленото въстание остава само в проект сред българската емиграция поради нейната икономическа и политическа слабост и липсата на единодействие. Преценявайки, че вътрешните и международните обстоятелства не са благоприятни, дейци като Г.С.Раковски, П.Грамадов, Иван Кишелски и др. смятат, че въстанието е преждевременно, необмислено, без необходимата подготовка на народа. Обричайки населението на безсмислени страдания без никакви изгледи за успех, то би нанесло само поражения върху съпротивителния потенциал на българския народ в стратегически важен и военно-политически активен район в българското етническо пространство – Северна и Северозападна България²⁹. Неблагоприятните обстоятелства за активизирането на въоръжената борба отлагат за по-късен етап опитите за радикално изменение на съдбата на българския народ.

В този важен момент на политическия небосклон се откроява личността на Г.С.Раковски (1821 – 1867 г.)³⁰ Още в ранната си младост той се включва в освободителните борби на своя народ. В годините до Кримската война Раковски няма ясно изразени възгледи относно българското освободително движение. След войната той е напълно убеден, че българското освобождение ще премине през “пресата и сабята”³¹. Съчетавайки своята литературна и публицистична дейност от този период с елементи на революционната агитация и пропаганда, Раковски поставя началото на качествено нов етап в своята революционна дейност с първия си план за освобождението на Отечеството (1858 г.), озаглавен “Позив към родолюбци българи за освобождениа Българияи”³². Повод да състави първия си програмен документ му дават международните усложнения на Балканите през пролетта на 1858 г. и черногорско-турският въоръжен сблъсък, довел до разгром на турската армия в битката при Грахово. Черна гора се стреми да продължи борбата, като предприеме обща акция със Сърбия и българите, но сръбските политически планове не позволяват да се пристъпи към необходимото взаимодействие. Под влиянието на тези събития Раковски създава своя план³³. В него той призовава българите към въоръжено въстание, което ще ангажира дипломатията на Великите сили със създаването на възможност и за българския народ да живее “... под равноправност и под наши народни закони”³⁴. Борбата на българския народ за свобода и “гражданска

независимост”³⁵ е поставена като най-висша цел пред цялата българска нация: “Всеки по възможност трябва да съдейства: учени със свои трудове, богати със своя помощ, същи и в състояние да носят оръжие с жертва своего живота.”³⁶ В революционната организация Г.С.Раковски призовава да вземат участие всички социални групи и от българските емигрантски колонии в Русия, Молдова и Влашко. Национално-демократичните идеи, изразени от Раковски в Одеския план от 1858 г., са резултат от усилията му да обособи своя опит на революционер и общественик, отдал се на борба за тържеството на българската национална кауза. Политическата програма, която създава Раковски, е в тясна идейна връзка с традициите в революционно-политическата борба на българите още от времето на Софрониевия Букурещки комитет и “братствата”, изградени от Ив. Селимински в Сливен, Шумен и другаде. В своя “План” Раковски излага по нов начин идеи, битувачи сред българското общество и дори намерили частична реализация в различни военно-политически кризи на Балканския полуостров, вследствие от активизирането на националноосвободителните борби на балканските народи и руско-турските войни през XIX в., свързани със стремежа на Русия да играе водеща роля сред Великите сили при решаването на т. нар. Източен въпрос и определянето на административно-политическия статут на балканските християнски народи, подвластни на султана. Не без значение е и публикуването от Г.С.Раковски в “Дунавски лебед” през 1861 г. на стихотворението на Димитър Попски от 1813 г., посветено на Софроний Врачански³⁷. То всъщност е неразделна част от възванието “Любезни съотечественици” – първата национално-демократична програма на българското революционноосвободително движение през Възраждането, която обаче остава непубликувана, може би поради силния русофилски уклон, преплетен в съдържанието ѝ и директния призив за всенародна съпротива срещу Османската власт (а “Дунавски лебед” е официално разрешен от сръбските държавни власти и цензурата на княжеството, васално на султана).

В “План за освобождение на България” от 1858 г. Раковски пише: “Трябва да покажете, че в наши жили е останала още старобългарска свободна кръв, и че мъчители не са я изпили съвсем! Турци сами проповядват свое падение и готвят ся да бягат в Азия, щом ся появи мало едно нападение.”³⁸

Раковски е убеден, че с общите усилия на балканските християнски народи, върхов момент в които е едно общо въстание, ще се постигне “конечно падение и изгнание от Европа”³⁹ на завоевателите. Извънчайки поука от историческия опит чрез анализиране на революционноосвободителните борби на сърби и гърци, Раковски прави извода, че за да успее и българското освободително движение, е необходимо да се предвожда от популярни сред народа и военно-политически подгот-

вени водачи, които да съставят детайлно обмислен и надежден план за действие. С вярата, че “шом се появи такова нещо, мало и голямо ще стане да ся бие за вяра и отечество”⁴⁰, Раковски изработва “изложение общаго плана”⁴¹. Той предвижда в Одеса да се създаде български комитет, към който ще функционира и тайна Главна канцелария като център за ръководство на въстаническите сили в емиграция и в България. Главната канцелария чрез извънредни пълномощия поема задължението да синхронизира действията на българското освободително движение съобразно военно-политическите обстоятелства във вътрешен, общобалкански и международен план. Към задълженията на ръководния център влизат и създаването на команден щаб и военен план, според който трябва да се овладее Северна България, да се завземат планинските проходи и още в самото начало Балканът да се превърне в мощна крепост на революцията. За да се подготви и въоръжи народа за въстание, се предвижда да се създаде общонародна каса за набиране на средства в името на революцията. Политически представителства в Русия и Париж ще представят българския въпрос пред европейската дипломатия. Чрез съчетаването на дипломатическите инициативи с революционната борба, българите трябва да покажат на Великите сили, че са народ истински достоен за свобода. Успешният ход на въстанието може да бъде гарантиран само чрез единни действия както с балканските християнски народи, така и чрез постигане на пълна координация между всички ръководни центрове сред българите – Главна канцелария, военен щаб, дипломатически представители и пр. Предвидено е и осъществяването на разузнавателни операции за турската отбранителна мощ в районите с най-голям интензитет на военните действия. В хода на въстанието Раковски планира да се създаде временно правителство и временни закони – според обстоятелствата, които да представляват българската възраждаща се държавност във вътрешен и международен аспект. Органите на държавната власт на българите в свободните територии са твърде повърхностно представени, без ясни и точни функции и правомощия. Не се споменава нищо и за типа държавно устройство на свободна България. Раковски е с убеждението, че дори след победоносно за българите въстание Великите сили са тези, които ще определят административно-политическия статут на българите⁴². Ясно изразено е желанието чрез общонародна революционна акция да се достигне до международноправен акт на признаване на българска държавност подобно на сърбите или гърците. Одеският план за освобождение на България остава необнародван. Но идейно-политическото влияние на този план практически се наблюдава през 1861 – 1862 г. Тогава действително възниква първият ръководен център зад граница – Привременното българско началство; събрани са значителни суми за нуждите на въоръжената борба и са направени стъпки за спечелване на

стратегически съюзници в борбата срещу Османската империя⁴³.

Начинът за освобождението на България е предмет на обмисляне и от страна на Иван Кишелски, който създава своя "Проект на безсмъртното общество"⁴⁴, който изисква всеки достоен българин според способностите си да участва в общата подготовка и борба за национално освобождение чрез създаването на широко разклонена организация с участието на всички обществени слоеве на българския народ, като се изключват само чорбаджиите-туркофили. Създаването на този план, макар и останал необнародван, потвърждава, че национал-демократичните идеи, заложили и в плана на Г.С.Раковски от 1858 г., са в основата на цялостното обществено-политическо развитие на българското революционно-освободително движение през Възраждането.

През 50-60-те години на XIX в. се прави още една важна крачка към избистряне на вижданията за средствата и методите за постигане на националните възжелания. Дейността на Г.С.Раковски и Ив.Кишелски за популяризирането на българската национална кауза (Ив.Кишелски е офицер от руската армия, но се поставя в услуга на българското национално движение) е важен етап в развитието на българската революционна мисъл в годините след Кримската война. През следващите години възгледите на Раковски намират отражение в подготвените от него програмни документи: План за освобождение на България от 1861 г.⁴⁵, Статута на привременното българско началство в Белград от 1862г.⁴⁶ и Привременният закон за народните горски чети за 1867-о лято⁴⁷. Сред тези политически инициативи важно място заема и брошурата на Г.С.Раковски "Преселение в Русия или руската убийствена политика за българите"⁴⁸, която се разпространява главно сред българите в Северна България. Брошурата е отпечатана в Букурещ. Страстната антируска кампания на Раковски е по повод на междудържавното руско-турско споразумение за заселването в България на татари от Кримския полуостров. В ход е мощна кампания за преселването на българи в Русия, срещу което се обявява дори османското правителство, но десетки хиляди българи са готови да тръгнат към неизвестното. Раковски застава срещу лъжливите надежди. Преселението застрашава културно-просветния и политически подем на българския народ, тъй като силно се увеличава небългарският етнически елемент.

В този период Раковски се опира на подкрепата на сръбското правителство, което се стреми да елиминира руското влияние сред българите. От месец март 1860 г. той е в Белград и се включва активно в подкрепа на българската църковно-национална борба, използвайки силата на словото. Със своя "Дунавски лебед" (1860-1861 г.) Раковски се стреми да въздейства, убеден, че църковната борба ще привлече вниманието на Великите сили. От лятото на 1861 г. той постепенно преориентира своята дейност изключително към подготовката на предстоящо въстание

в България, за което военно-политическата обстановка на Балканите е благоприятна – избухва конфликт между Сърбия и Турция. Раковски се надява, че войната между тях е неизбежна. Той иска да използва този конфликт и за освобождението на българите, поради което работи усилено за организирането им. Чрез множество писма до свои приятели в България Раковски разпространява позиви, с които приканва българската младеж да се събере в Белград. Агитационният революционен лист се предава тайно и на доверие между съмишлениците, като дори се организират групи за тайно разпространяване на революционния позив и за подготовка на въстанието чрез набавянето на хора и пари за осъществяване на замисъла. Раковски влиза във връзка и с всички български чети, които обикалят из Стара планина. В Букурещ, Браила, Одеса, Виена и Цариград от средите на радикално настроената българска емиграция се събират финансовите средства, необходими за издръжката на българския полк в Сърбия и закупуването на необходимото въоръжение за въстаническата армия в България⁴⁹. Г.С.Раковски подготвя и план за освобождението на България. Със своята цялостна дейност българинът възрожденец-революционер превръща Белград във важен център за българското революционно-освободително движение, изхождайки от убеждението, че е необходимо действията на революционните сили на българите да бъдат съобразени със спецификата на положението на Балканите.

В плана си за въстание Раковски отбелязва, че народът навсякъде е готов за бунтовни действия и изброява окръжията, където приготовленията са напреднали: почти цяла Северна България, подбалканските градове, Пловдивско, Стара Загора, Нова Загора, Чирпан. Според начертанията на Раковски броят на бойците непрекъснато ще расте, като ще достигне до 100 000 въоръжени мъже. Конкретните планове за сражение с турците той оставя да се подготвят в хода на борбата в зависимост от обстоятелствата. Всичко това Раковски счита, че ще може да постигне чрез организирането на един добре въоръжен полк от 1000 бойци, подготвени и обучени в Сърбия. Стратегическа цел на полка е превземането на старата българска столица – Търново. Раковски предвижда върховното управление да се състави от включени в полка “най-достоините и опитни люде”⁵⁰, които ще поддържат постоянна връзка със сръбското правителство и главно военно командване, от които полкът ще зависи, а също така след завземането на Свищов са длъжни да установят и връзки с Влашко. В плана се предвижда да се пазят честта, имота и живота на противника, останал пасивен към революционно-освободителната акция на българите – ще му се отнема само оръжието. Оказалите съпротива ще се избиват: “Колкото турци ся покорят”⁵¹. В своя план от 1862 г. Г.С.Раковски акцентира върху подготовката на българския народ за въстание вътре в страната чрез

организиран бунтовнически групи, но не съществуват източници, внасящи яснота за функциите им. Планът от 1861 г. – т.нар. Белградски план – сочи развитието на стратегията и тактиката на българското революционноосвободително движение. Непосредствено отношение към изясняването на този въпрос има и създаденият ръководен център на цялото българско движение, във връзка с което Г.С.Раковски изработва и “Статут за временно българско началство в Белград” от 15.06.1862г.⁵² Под документа стоят имената на Г.С.Раковски в качеството му на председател на Началството, както и на членовете: д-р Рашко Петров, Димитър Павлович, Сава Йоанович, Иван Касабов и Иван Т.Грудов. За да бъде готов с всичко на 1 август 1862г. с надеждата, че ще може да мине границата и да обяви въстание в България, Раковски подготвя прокламация към българите: “Един всеобщ и силен удар ще реши нашата славна бъдущност, като разгони и изтреби мръсните кръвници мюсюлмани от нашите предели!... Нека никой не мисли, че свободата се добива без кръв и без скъпоценна жертва! Нека никой не чака от другито да го освободи. Нашата свобода от нас зависи!”⁵³.

Ходът на събитията обаче възпрепятства вдигането на въстание в България. Посланическа конференция в Цариград урежда по мирен път Сръбско – турския конфликт. Сърбия е принудена да спре започналите военни действия и да разпусне чуждите военни формации. Разпусната е и българската легия, която би трябвало да даде сигнала за българското въстание. Военно-политическата криза на Балканите намира широк отзвук в европейския печат. През 1862г. в. “Изток и Запад” пише: “Напразно се стараят Великите сили да получат по възможност по-голяма част от наследството на “болния”(Турция). Винаги те са неестествени наследници; а горните четири народи (сърби, българи, ромъни и гърци) са естествените наследници. Който би искал да слее един от тези народи с другите, той ще подбуди вечни бунтове между тях. Всеки един от тях е доста голям, та съзнава своята сила и добре знае своята история, тъй щото никога не ще се съгласи да се откаже от своето право да образува отделна държава... Признаваме, че е, може би, още далеч времето, когато политическата система в Европа ще се промени така, щото да нема освен национални държави. Обаче победата на принципа на народността е неоспорима, тъй като този принцип е дълбоко вкоренен в човешката природа, в условията на цивилизацията и крайна цел на всяко политическо задружно съществуване, така че той от само себе си ще си пробие път... Когато цивилизацията стане на върха си, тогава не ще се представи никаква спънка за образуването на народни държави, защото тогава всяка държава ще се счита не като цел, а само като средство за по-добър задружен живот.”⁵⁴

Политиката на Европа, която покровителства Османската империя, отхвърля и младият Любен Каравелов (1834-1879 г.), който през 1857-

1866 г. е в Русия и сътрудничи на руския печат⁵⁵. Под влияние на обществено-политическите процеси в руското общество политическите идеи на Л.Каравелов се радикализират. Влияние оказва и изострящата се обстановка на Балканите. През есента на 1861г. Каравелов създава своя първи програмен документ “С какво може да се помогне на българите?”⁵⁶ не без помощта и на руския революционер И.Г.Прижков, с когото го свързва истинско приятелство. Предвижда се създаването на българска организация в Белград по примера на унгарската, създадена от Л.Кошут и Клапка, и руската на А.Херцен в Лондон, която ще обединява в редовете си българи и сърби и ще бъде ръководен център на културно-просветните и политически дела на южните славяни. “Обществото е длъжно да създаде кореспонденция с московското общество (славянофилско – бел.м.Б.Р.), където последното ще обнародва в руските списания и вестници положението на българския народ, ще влезе във връзка с Москва, Киев, Варшава, Лондон.”⁵⁷. В борбата за тържеството на българската национална кауза Л. Каравелов търси възможността тя да бъде подкрепена от широки кръгове на славянската общност, като по този начин се използват и иначе “чужди” на българите възможности и средства за културно-политическо влияние върху европейското обществено мнение с оглед на българските усилия за напредък и развитие в границите на Османската империя.

Дейността на Раковски в Сърбия през 1861-1862 г. също е съобразена с благоприятните за българското въстание във водената от Сърбия държавна политика обстоятелства: “... догде ни е сръбското правителство на ръка”⁵⁸. В свой “Позив към българите”⁵⁹ Раковски разглежда събитията, свързани с борбата на българите за свобода, като споделя мнението, че: “Сполуката и успехите на подобни движения всякога зависят от временните обстоятелства, и който има присъствие на духа и умей благовременно и деятелно да ги употреби в полза си, той всякога успява.”⁶⁰ Представата на Раковски за държавно-политическото бъдеще на народите на Балканския полуостров след разгрома и окончателното изтласкване на Османска Турция “от сичкия Балкански полуостров”⁶¹ е формулирана така: “... а народите, кои са до сега толкова векове теглили и тъжили под нейния зверски ярем да добият своите си народни стари права, т.е. да бъдат пак свободни и независими както са си били преди да ги завладели този безчеловечен агарянин”⁶². Този позив е запазен в чернова, не е датиран, нито е означено мястото на издаването му. Липсва и подписът на Раковски, но авторството му на този текст е установено и не подлежи на съмнение⁶³. В позива Раковски достига до корените на възрожденската политическа мисъл, чието начало е в предходните етапи на развитието на българското революционно-освободително национално-демократично движение и по свой път прекрива българската национална идеология, оставяйки завинаги чужд

на балканския шовинизъм и политически екстремизъм. Г.С.Раковски е уверен, че борбата на неговите предходници и съвременници е справедлива: "... то ся показа от няколко малки движения що са учинили в малко едно разстояние времени, кои ако и да не са записани в европейската история, но за българите са важни и тии ще украсят първите страници на българската нова народна история. Тии не ся увенчаха вѣистинна с победоносни успехи, но ползата им бѣде чувствителна защото подбудиха и подхраниха още повеч народното ни чувство"⁶⁴. Като прави анализ на миналото, Г.С.Раковски гледа смело в бъдещето и формира у себе си реален поглед върху събитията. В дейността си той се изявява като убеден привърженик на идеята за сътрудничество между балканските християни в борбата им против османската власт. Макар и разочарован и огорчен, Г.С.Раковски не прекъсва връзките си със сръбското правителство. През есента на 1862 г. той участва в прехвърлянето на оръжието, подарено от Русия на Сърбия, през Румъния до сръбската граница. С пълномощия от сръбското правителство през 1863 г. заминува за Черна гора и Гърция, за да проучи възможностите за образуване на съюз между балканските народи⁶⁵. Поради шовинистичните стремежи на гръцките политически среди в Атина мисията на Раковски завършва с неуспех. На подобни настроения не са чужди и сръбските управляващи кръгове – в 1861 г. също се водят тайни преговори между правителствата на Сърбия и Гърция за съюз, предвиждащ и подялбата на български земи, което очертава и насоките на сръбската държавна политика. В нея съществуват елементи, които изключват възможностите за единодействие и сътрудничество с българите при запазване на техните национални интереси⁶⁶. Шовинистичната политика на правителствата на Сърбия и Гърция е непреодолима преграда срещу мечтания от Г.С.Раковски освободителен съюз. В края на 1863 г. той напуска Белград и се установява във Влашко, където с малки изключения остава до края на живота си. Започва последният период от посветената на Отечеството дейност на Раковски.

И във Влашко Г.С.Раковски е в постоянна връзка със своите сподвижници. Оказва съдействие при подготовката на чети, прехвърляни от Румъния и Сърбия, които изпълняват задачи от наказателен характер и поддържат духа на народа в очакване на нова военно-политическа криза на Балканите – във Влашко Раковски търси възможност за сближаване на българи и румъни в общ антиосмански съюз. Получава подкрепата на княз Куза и министър председателя Когалничано, но в 1866г. е извършен преврат срещу Куза и Раковски за известно време се укрива в Русия. Успоредно с дейността на Г.С.Раковски се активизират и българските емигрантски политически организации във Влашко и южна Русия. Всички те се приобщават отново към политическите движения за национално освобождение, намесвайки се в най-важните акции на

революционната политическа емиграция без, разбира се, да губят своята политическа физиономия. Тази особеност дава възможност на българското освободително движение да демонстрира в различни ситуации гъвкавост, постигайки определен синхрон между революционните акции с дипломатически инициативи на високо ниво. Народополезната дейност на българските емигранти във Влашко и Южна Русия представя българския национален въпрос пред международната общественост като борба в името на една справедлива кауза. Най-дейна в това отношение е емиграцията във Влашко.

Детронирането на княз Куза (февруари, 1866г.) предизвиква силно обтягане на румъно-турските отношения. Превратът накърнява владетелските права на султана, потвърдени и с международни договори, тъй като румънският комитет, поел отговорността за преврата, се стреми да освободи страната си от унижителната опека на турците, като се махне от управлението турския чиновник – княз. Българската емиграция, подкрепяща румънските усилия, осъществява контакт с комитета и образува от своя страна организационна структура ТЦБК, която да контактува с правителството и да координира действието на българската революционна емиграция в условията на новата криза в отношенията васал – суверен на Балканите⁶⁷.

В ТЦБК влизат като учредители: Иван Касабов, Димитър Диамандеску, Стефан Ряпов, Иван Адженов, Атанас Андреев и Хараламби Сяров⁶⁸. Пълномощници на двата комитета съставят текста на “една свещена коалиция между румъните и българите”⁶⁹. Постигнатото съглашение дава израз на идеите на българската революционна емиграция в този период: предвижда се изграждането на клонове на комитета в България и Сърбия, които ще бъдат на подчинение на Букурещкия ръководен център. Като подразделения на Централния комитет в Букурещ, те ще създават свои спомагателни комитети, чрез които ще привеждат в изпълнение взетите решения относно постигането на целта – “да приготви умовете към общо въстание против общия неприятел на християнските народи на Изток. Сигнал за въстанието в България ще бъде даден от Централния комитет в Букурещ в споразумение с румънския тогава, когато избухне въстание в съседните страни т.е. в Румъния, Сърбия, Черна гора, Херцеговина, Епир и Албания, които заедно с България искат да съставят автономна и независима държава, съединени в конфедерация.”⁷⁰ Определят се и средствата за постигане на тая задача: изпращане на емисари-пропагандатори на предстоящата революция, сформирани и отправяне на дружини в България, изготвяне на печатни материали (позиви), привеждане в готовност на революционния контингент; създава се революционна каса, която да отпуска необходимите финансови средства; отбелязва се, че ще се търси съгласуваност на действията между революционните сили на народите; румънците пое-

мат материалната издръжка на българските революционни сили докато ТЦБК се сдобие със собствени средства. Планира се и възможността за изпращане на един или повече посланици в Европа, както и осигуряване на възможности за съдействие на европейския печат в защита на потиснатите балкански християнски народи. И накрая, в случай, че Румъния постигне поради “непредвидени обстоятелства” и “по някакъв начин” независимост и стане свободна и самостоятелна държава, румънският комитет се задължава да не нарушава споразумението си с българите⁷¹.

“Свещената коалиция” е пряк резултат от опитите за споразумение между християнските балкански народи за едно общо нападение против Турция – на 26.08.1867 г. се подписва сръбско-гръцки съюз, който предвижда избухването на война през пролетта на 1868г. В гръцко-сръбската военна конвенция от 28.02. 1868г. се предвижда Сърбия да създаде възможност българите “да вземат оръжието и чрез това да извършат една сериозна диверсия”⁷². Смъртта на сръбския крал (май, 1868г.) слага край на усилията сръбското княжество да се превърне в славянски Пиемонт на Балканите. Регентството следва мирна насока в политиката.

Идеите на комитета са отразени и в допълнително изработения устав, наречен “Основно законоположение на народните тайни комитети”⁷³, който представлява и един подробен план за вътрешна организация и е от значение за развитието на обществената мисъл в революционното национално-демократично движение на българите. Особеностите в текста, които надхвърлят чисто методичното му и целесъобразно значение на организационен устав и го превръщат в подробен проект за освобождение на българския народ, се съдържат в точки No2 и 7. Ето техния текст: “2. Началата и целта или са освобождение на отечеството с кой да е начин и средство, т.е. чрез възстановление на българското царство самостоятелно; ... под зависимост на Портата; или чрез конфедерация (съюз) със съседните народи. ... 7. Българският народ като е лишен от народно правителство и всяко политическо правителство се представлява на света чрез Централния комитет. Той представлява българския народ и пред Силите и пред какво да е началство чрез своите пълномощници, снабдени с формални пълномощни писма от Централния комитет”⁷⁴. Уставът на ТЦБК е публикуван на 23.11.1867г. във в. “Народност”, излизащ с финансовата помощ на Одеското българско настоятелство. Междувременно след уреждане на държавно-политическата криза в Румъния и възшествието на Карол Хоенцолерн на румънския престол, тайният румънски комитет престава да съществува. Българският комитет продължава самостоятелно съществуването си без да постигне споразумение с румънското правителство за оказване на помощ на българското освободително движение. В издадената на френски език брошура “България пред Европа” в края на

1866 г. комитетът излага искането за самоуправление на българския народ, стремейки се да ангажира европейската общественост със съдбата на българите, но без да навлиза в подробности⁷⁵. Щрихи към политическата физиономия на комитета добавя и текстът на “Мемоар на Тайния централен български комитет до султан Абдул Азис от 1867г.”⁷⁶ В този документ Тайният комитет предлага да се създаде по подобие на Австро-Унгария една дуалистична Турско-българска монархия начело със султана. От него следва, че България трябва да се обособи като отделно царство и да се управлява от един султански наместник християнин. Да има политическа конституционна автономия и самостоятелна църква. На Турция се гледа като на държава, непосредствено застрашена от разпадане вследствие от непреодолимата икономическа изостаналост, националноосвободителните борби на балканските народи и не на последно място – хегемонистичните стремежи на Великите сили в този важен район на Балканите. “С този способ (държавно-политически дуализъм между два народа, бел. Б.Р.) завинаги ще ся отстрани секий предлог за вмешателство и за грозене от страна на коя да е чужда сила”⁷⁷. “Мемоарът” е дуалистична концепция, съобразена със съществуващия в дипломатическите среди на западните държави стремеж да не се допусне нарушаване на европейското равновесие в полза на Русия, ако тя завладее Балканите или си осигури силно влияние в региона. Този проект е реалистичен в очите на европейската дипломация и при определени условия би съхранил политическото статукво на Балканите⁷⁸. Необходимостта от реформирането на турската държавна машина обуславя създаването на програми за провеждане на неотложни реформи. Особено активна в тази насока е френската дипломация⁷⁹. Възможността от реформена акция на Великите сили, която да донесе желаната от българите промяна в административно-политическото им положение, е обект и на руската дипломация в Европейския югоизток⁸⁰. За нейното активизиране особено значение има новата вътрешно-политическа криза в Османската империя с избухването на Критското въстание и общата военно-политическа нестабилност в балканския регион. И на руската дипломация не са чужди проектите за конфедерация на християнските славянски народи на Балканите. Руското правителство търси възможност за колективни акции с европейските кабинети по отношение на Портата, целящи предотвратяването на всеобщо въстание на християнското население в Турция, доколкото то, както и Франция, не счита Изтока за достатъчно зрял, а Европа за достатъчно подготвена за подобна развръзка. В същото време разглежда тази възможност за ескалация на напрежението като напълно вероятен изход при стечение на обстоятелствата. Руският проект “Реформи в Турция и за действително подобрене положението на християнските населения там”⁸¹ не намира реална подкрепа от страна на западните

държави, тъй като предвижда даването на административна автономия на териториално компактни маси етнически еднородно население и по този начин надхвърля рамките на реформите, предвидени в Хатихунаюна, защитавани от дипломатите на останалите Велики сили. Като преграда срещу домогванията на западните сили в Европейския югоизток руският посланик в Цариград генерал Игнатиев издига идеята за създаване от България и Сърбия на Голяма Югославянска държава, която да се развива в сферата на руското влияние в региона⁸². Тя изразява главната идея на руската дипломация за обединение на балканските народи в тяхната борба за освобождение от османска власт около Сърбия⁸³. За осъществяването на тази цел в началото на 1867 г. Добродетелната дружина (под това название от 1862 г. започва да развива дейност “Епитропията” от времето на Кримската война) и Одеското българско настоятелство изработват “Програма за политическите отношения на сръбско-българите (българо-сърбите) или на тяхното сърдечно отношение”⁸⁴. През януари 1867 г., а по-късно и през април 1867 г. на общо събрание на Добродетелната дружина и в присъствие на съмишленици от Одеса се взема решение по какъв начин да се развият българо-сръбските отношения в контекста на общобалканската военно-политическа криза, рушаща устоите на османското военно-политическо и икономическо господство на Балканския полуостров. Протоколът от решенията на събранието не съдържа клаузи, определящи пътя към постигането на свободата на народа, а само декларира, че трябва да се създаде “Югославянско царство, което да се съставява от Сръбско и Българско”⁸⁵. Но проектът е от значение за настроената, които властват в българската обществено-политическа мисъл сред емиграцията през този период в развитието на т.нар. Източен въпрос (1866-1869 г.). В проекта се посочва, че “Българско обхваща областите България, Тракия и Македония”⁸⁶. Монархията, с гарантирани наследствени права за сръбския крал Михаил Обренович, е държавната форма на управлението на предвидената двунационална държава. Народното събрание като институция също фигурира в проекта за държавно устройство и “ще се съставява съразмерно с народонаселението на държавата и съгласно съществуващата днес форма в Сърбия за този предмет”⁸⁷. Гарантират се всички демократични свободи, съизмерими с постиженията на просвещението и правдата през XIX век. Споразумението не влиза в сила поради нератифицирането му от сръбското правителство, което към този момент постига желаните от него резултати за изтегляне на турските гарнизони от крепостите в Сърбия и същевременно е подложено на натиск от страна на френската, английската и австрийската дипломация да следва мирна политика⁸⁸. В този момент Русия не е готова да подкрепи евентуални военни действия срещу Османската империя. Тъй като развитието на федеративната идея би засегнало целостта на империята и би на-

рушило клаузите на Парижкия трактат от 1856 г., руската дипломация смята да използва така стеклите се обстоятелства като свое тактическо предимство, ограничаващо дипломатическата маневреност на Портата, която се противопоставя на всички реформени проекти на руската канцелария. За осигуряване на възможности за дипломатически успех на Русия, стремяща се да наложи принципа на автономността на християнските народи в Османската империя, българската емиграция подготвя и няколко чети, които имат за цел да изострят вътрешно-политическата криза в империята и да предизвикат реакция на европейското обществено мнение, благоприятна за развитието на българския национален въпрос. По-значителни формирания представляват четите на Филип Тотю и Панайот Хитов, които навлизат в България със задача да проверят степента на радикалните настроения сред народа и да демонстрират непокорството на българите към турската власт⁸⁹. Тези чети се подпомагат финансово от Добродетелната дружина, но са формирани и под непосредственото влияние на Г.С.Раковски, който се връща в Румъния след края на правителствената криза. Не е известно точно времето, когато той се връща в румънската столица, но по сведения на Панайот Хитов военните приготовления за евентуален сблъсък с турските войски са вече затихнали⁹⁰. Новите предизвикателства пред революционните дейци се обуславят от дълготрайното напрежение между поддръжниците на установеното европейско равновесие и противниците на Османската империя в лицето на Русия и революционно-освободителните движения на балканските народи. Раковски, като убеден привърженик на идеята за борба чрез чети, които да са в основата на българската революционно-освободителна армия, създава своя последен революционен документ – “Привременен закон за народните горски чети за 1867-мо лето” от 01.01.1867г.⁹¹ С него се създава възможност да се положат организационните начала на четническото движение в смисъла на една народна войска, действаща под единно командване, но с възможност за маневреност и оперативност на бойните ѝ съединения (четите) на широк фронт дълбоко в територията на заетите от османски гарнизони български земи. С привременния закон са цели в четническото движение да се установи строга дисциплина, която е залог за неговото успешно развитие с оглед на спецификата на “народните горски чети” и тактиката на перманентна революционна борба: “Върховното народно началство ще обуръжи всичките чети и ще им набави сичките нужни потребности за похода им, като ще им улесни хода и минаването за в Стара планина и обратно; при том и да се стареа и грижи за тяхното безопасно зимовище”⁹². Преди всичко законът предвижда изграждането на едно “Върховно народно българско тайно гражданско началство”⁹³. По този начин чрез “Закона” се регламентират статутът и функциите на народната войска, поставена в разпореждане на българс-

ката революционна власт – Началството. Създава се нов център на революционната борба. След смъртта на Раковски (09.10.1867г. в Букурещ) идеите му оказват влияние върху дейците на националната революция, групирани в Букурещкия революционен кръг “Българско общество”, организирани през 1868г. четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. “Закон за българското народно въстание” изработва и Панайот Хитов по време на пребиваването си с чета в Стара планина през лятото на 1867 г.⁹⁴ Прави впечатление обаче, че въпреки формулировките в него, които определят действието на четата като революционно бойно ядро на българската национална революция, П.Хитов и четата се предвиждат към сръбската граница без да се стремят към трайно поставяне под контрол на територии с българско население, които да превърнат в крепост на революционното движение вътре в страната.

Липсата на материални ресурси и въоръжение обричат българската революционноосвободителна борба на трайна зависимост от военно-политическата обстановка в Европейския югоизток. Продължават опитите българското освободително движение да се приобщи към усилията на балканските народи за промяна на статуквото. Добродетелната дружина продължава да поддържа контакти със сръбското правителство, в основата на които стои стремежът на българската емиграция да се създадат възможности за подготовка на военни команди за българско въстание. От септември 1867 г. започва сформирването на легията, в която се включват около 200 доброволци⁹⁵. Въпреки първоначалните успехи на съвместните усилия за подготовка на общо-балканска акция за отхвърлянето на османската власт, сръбският шовинизъм отново става непреодолимо препятствие пред очертаващите се възможности за единодействие. Русия отново се стреми да използва балканското единодействие като средство за натиск върху Турция и европейската дипломация в опитите си да наложи своето влияние в Европейския югоизток. При тези условия българската легия се превръща в пречка за водената от Сърбия политика на Балканите. Към края на юни и началото на юли 1868 г. легията е окончателно разформирана. По-късно при множество революционноосвободителни акции голяма част от бившите легисти (Х.Димитър, Ст.Караджа, В.Левски и др.) прилагат на практика получените военни знания в сраженията срещу турските войски. Неуспехът не успокоява духовете сред емиграцията в Румъния и Сърбия. Но голяма част от емигрантите губят окончателно надежда, че може да се постигне нещо чрез сътрудничество със Сърбия. Опитът на Л. Каравелов, който от началото на 1867 г. е в сръбската столица като кореспондент на в. “Толос”, да създаде Български комитет в Белград като политическо и военно ръководство на четническото движение, което ще изпълнява военно-политически акции от Сърбия в България, също е предотвратен от сръбските власти. Организираната

от комитета чета от лятото на 1867 г. – т.нар. Зайчарска чета е разоръжена, а по-късно през октомври сръбското правителство екстернира Л.Каравелов от Сърбия⁹⁶. Горчивият опит за българо-сръбско сътрудничество на равноправни начала става важен фактор за идейно-политическото съзряване на революционното движение. Българските дейци на революционноосвободителното движение не се отказват и да търсят нови възможности за промяна на съдбата на българския народ, като не се ръководят от чужди политически интереси. Тази особеност придобива емблематично значение за идейно-политическите възгледи на плеяда български революционери и политически дейци. Първата непосредствена изява - подготовката на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа от лятото на 1868 г. поставя началото на нов етап в идейно-политическото развитие на българското революционно дело и на външнополитическите инициативи пред Европа. Създават се предпоставките за определяне на стратегията и тактиката на революционното движение, като се отчита необходимостта от пренасяне на подготовката за въстанието вътре в страната и се издига идеята за българска държавност и народен суверенитет чрез създаването на Привременно правителство в Балкана, което да ръководи политическите и военните действия на народа⁹⁷.

3. Политическият национализъм на националноосвободителното движение на българите от втората половина на 1868 г. до 1874 г. Привременно правителство.

Една от последните прояви на революционната криза на Балканите е подготовката и изпращането на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Ядрото на четата образуват завърналите се във Влашко през пролетта на 1868 г. легионери. Политическите цели и задачите, които стоят пред командния състав и бойците на четата, са отразени в документите, съставени от името на българско Привременно правителство в Балкана – Устав за организацията и задачите на Привременното правителство и за ръководството и дейността на четите;⁹⁸ изложение от Привременното правителство до представителите на Франция, Австро-Унгария, Прусия и Италия с молба да бъде връчено на владетелите на съответните държави;⁹⁹ “Мемоар до султана”¹⁰⁰, както и прокламация към българския народ, призоваваща го да се вдигне на оръжие.¹⁰¹ Тези документи изхождат от средите на българската революционна емиграция, групирала се около читалището “Братска любов” в Букурещ и стояща в основата на “Българското общество” – организацията, изиграла решаваща роля за “наоръжаването на четите” на Х.Димитър и Ст.Караджа.¹⁰² В ръководството на организацията влизат хора като К.Чокан, Ив.Касабов, Д.Ценович и др.¹⁰³ Ив.Касабов¹⁰⁴ е съставителят и на трите документа, легитимиращи съществуването на Българско

привременно правителство като ръководен орган на въоръжената борба. С действията си българската революционна емиграция се стреми да окаже натиск върху правителството на Османската империя: “след като се видя и разбрахме, че народът ни мил не ще може да осъществи по мирен начин своето право на свобода бе взето решение това негово право да бъде поискано и придобито чрез оръжието. Именно с цел да извоюват спасението и независимостта на живеещия в областите България, Тракия и Македония български народ създадени и организирани бяха въстанически чети из средата на самоотвержената, храбра и проникната от будно чувство на патриотизъм българска младеж. А за доброто отправление и преуспяването на нашето свещено начинание всички ние при пълно единодушие взехме нужните решения по въпросите, обхванати по-долу, като се съобразихме с необходимостта да се образува едно привременно правителство, което да се грижи за доброто управление на народните работи, за създаване и организирани на комитетите и за привеждането в изпълнение на взетите решения - както на тези по отношение на четите, така и на тези, които се отнасят за другите народни работи.”¹⁰⁵ Посредством идеята за образуването на българско привременно правителство в Балкана българската революционна емиграция търси нов стратегически подход за извоюването на българската свобода чрез пренасяне на центъра за подготовка на въстанието вътре, сред народа, в етническото българско пространство на десния бряг на Дунава чрез “създаване и организирани на комитетите”¹⁰⁶ и въстанически чети от средите на емиграцията. Привременното правителство е с правомощия на върховен ръководен център на революционните въоръжени сили на народа. То “ще представя народа навред, където стане нужда, а също така то е упълномощено и е длъжно да поддържа връзки с други места и народи, да сключва договори от полза за народа и да изяснява причините и целта на въстанието. С една дума, споменатото правителство ще бъде вожд на българския народ и негов упълномощен представител.”¹⁰⁷ Освен с представителни правомощия пред народа и пред външния свят Привременното правителство е и с висши управленски функции – то е орган на революцията, на който са поверени “уреждането и решаването на работите, които се отнасят до управлението, законите и съдебните въпроси.”¹⁰⁸ Всички мероприятия и обнародвания се извършват от името на Привременното правителство, като се считат за недействителни всякакъв вид работи, които не са утвърдени от това правителство. Правителството управлява и народната революционна каса. То е натоварено със задължението “да пази имуществото на народа” (т.8 на Устава), което в т.12 е конкретизирано така: “Както се каза в т.8, Привременното правителство е натоварено със задължението да пази държавното имущество. Затова и народът от своя страна ще проверява сметката във всеки отделен случай.”¹⁰⁹ Създадено

в служба на народните интереси, Привременното правителство се състои от един председател, един секретар, един касиер и дванадесет членове. Техните длъжности са избираеми. Допуска се и възможността те да бъдат заменяеми в случай, че към делото станат съпричастни и други “по-образовани и способни хора.”¹¹⁰ Личността на членовете на Правителството е неприкосновена. Всяка една разпоредба, изпълнявана от страна на Привременното правителство, трябва да носи подписа на председателя, секретаря и касиера, както и печата на Правителството. Членовете на правителството се избират измежду лицата, отличаващи се със своята честност и способни да управляват народните работи. Но ако някой от членовете на Привременното правителство злоупотреби със служебните си задължения, се предвижда виновното лице да бъде отстранявано от длъжността, която заема, и порицавано. Предвижда се наказанията да се налагат съобразно с извършеното престъпление и според вината. “Правилникът” задължава членовете на правителството да се движат заедно с четата, докато намерят “едно свободно и запазено място”¹¹¹, което щом бъде завзето и укрепено, ще се превърне в център на революционната въоръжена борба на българския народ. Привременното правителство в Балкана през 1868 година е излъчено от средите на българската революционна емиграция, групирала се около създадения “комитет за наоръжаване Х.Димитровата чета”¹¹², който има за задача да събира помощи и да набави оръжие за революционерите-четници. Съставът на правителството е неуточнен в какъвто и да било документ, изхождащ от самото правителство. Но от източници, свързани с лица, непосредствено участвали в събитията при подготовката на четата, може да се извлече така необходимата информация. Иван Касабов посочва имената на Хаджи Димитър и Стефан Караджа като членове на правителството.¹¹³ От страниците на в. “Народност”, издаван от Касабов по времето на революционния подем около военно-политическата подготовка на четата и новия курс на въоръжената борба на българската емиграция, стават известни имената и на други членове на правителството като И.Първов, Ст.Добрев, П.Добрев, Ив.Попхристов (Христович, Ванката) и други.¹¹⁴ Членовете на правителството, избрани чрез вишегласие, носят отговорност пред народа, но практически са зависими и от членовете на Комитета, който им делегира пълномощията на върховен ръководен орган на въстанието в българските земи. Може да се твърди, че въпреки установеното авторство на Ванката Христович на “Правилника” за организацията и задачите на Привременното правителство¹¹⁵, той всъщност е едно колективно творение на най-радикалната част от българската политическа емиграция във Влашко. В него са втъкани традиционни постановки на българската революционна мисъл от миналото, но са поставени в светлината на една динамично развиваща се реалност – все още напрежението в балканския регион на Европа е с

твърде висок интензитет и на дневен ред стоят нерешените проблеми около Критското въстание. Много от схващанията на Г.С.Раковски за развитието на българското революционноосвободително движение се поставят в основата на новата стратегическа линия – за мястото на емиграцията в националната революция, за значението на вътрешния революционен човешки потенциал като движеща сила на революционната борба, за организирането на добре подготвени и окомплектовани въоръжени сили. В политически аспект в “Правилника” са отразени и някои от основните политически организационни принципи на ТЦБК като заложения в устава на ТЦБК в параграф №7: образуване на народно правителство, което да бъде политически представител на българите пред международната общественост, но и пряк ръководител на революционните въоръжени действия на народа при подготовката и при осъществяването на предначертаните въстанически акции до извоюването на българската свобода. Териториалният обхват на действие (областите България, Тракия и Македония) разкрива и представата на българските революционери за фундамента на държавността – територията и човешкият потенциал като определящи фактори при отстояването на историческото и политическото право на българския народ да възстанови своята изгубена държавност. Въпросът за властта не стои пред българските революционери – Привременното правителство е създадено “в служба на народните интереси”¹¹⁶ на основата на вишегласието и мандатността и по своя характер е временен народноосвободителен въстанически военен и политически център с представителни функции в случаи на необходимост от защита на българската кауза или при контакти с чужди правителства и организации. Важно място е отредено на въоръжените сили. Понеже изпълнителната власт принадлежи на войводите, те са длъжни да влагат всичките си сили и старания при привеждане в изпълнение всяко решение на Привременното правителство.¹¹⁷ Военният съвет на всички войводи е върховният боен команден орган на революционните въоръжени сили. Той изготвя плана за въоръжени действия срещу врага. В случаите, когато не е възможно свикването на Върховния съвет, решенията се вземат от наличните войводи или от съвета на четата, след което се действа съгласно взетото решение. Еднолично военоначалство е недопустимо. С тези законоположения се търси възможност за изграждането на общ фронт от всички въстанически бойни единици на една територия срещу османските части, като се предотвратява възможността от вземането на рискови и немислени еднолични решения, които да доведат до поражение на въстаническите формирания. Тактически необходимата гъвкавост и мобилност на въоръжените сили на въстаниците (чиито основни бойни ядра са четите) при изпълнението на поставените задачи осигурява възможност за перманентни въстанически въоръжени акции в различ-

ни райони на страната без да се дават големи загуби от редовете на въстаниците, но пък съсредоточаването на действията в стратегически удобен район може да доведе до образуването на свободни територии, в които да бъде установена революционната власт на Привременното правителство. Ето защо при подготовката на едно всенародно въстание въпросите от военно естество са поставени в зависимост от обстоятелствата и са от компетенцията на колективния орган – Военния съвет (на войводите или на четата). Привременното правителство се стреми да подготви за борба българския народ, който сам да извоюва свободата си. Поради тази причина и вследствие от несполучливите опити за балканско единодействие в устава за организацията и дейността на Привременното правителство не се споменава за стратегически външни съюзници на българите. Освен чрез личния си пример 127-те четници носят със себе си и прокламация, призоваваща българския народ на въстание. Но обстоятелствата не позволяват да се разгърнат всички функции на българското Привременно правителство, изложени в “Устава”. “Но за две от тях е сигурно, че започнали да се осъществяват: първата – управлението на четите, “образувани за извоюване свободата и независимостта на България” при преминаването на Дунава (когато четниците полагат приложената към “Закона” клетва) и началото на бойните действия, и втората – представителните му правомощия пред народа и пред външния свят. С прокламацията до българите, “Мемоарът” до султана и обръщението до Великите сили се осъществяват на дело именно тези представителни правомощия на Привременното правителство и са издадени от негово име”.¹¹⁸ Носени от четата, те попадат в ръцете на турските власти и чрез тях достигат до европейските правителства и печата. Тези документи осветляват най-добре идеите на българската революционна емиграция през пролетта на 1868 година. Документите трябвало да предизвикат вниманието на европейските правителства към четите и съдействието им за промяна на положението на българския народ. В изложението до Великите сили от Привременното правителство ясно проличава желанието на българския народ да бъде взет под покровителството на големите западни държави. То не е адресирано до представителите и правителствата на Англия и Русия поради крайно непримиримите и диаметрално противоположни позиции в т.нар. Източен въпрос. Освен това руската дипломация е твърдо против самостоятелни политически и въоръжени акции на българската революционна емиграция и поставя акцента в своята външна политика около въпросите, породени от напрежението на Балканите и Критското въстание, но в посока, игнорираща съдбата на българите като поданици на султана. Не на последно място трябва да се посочи и вниманието, което руската дипломация отделя на проблема около отмяната на редица постановления на Парижкия мирен договор от 1856 годи-

на, поставящи Русия в неизгодно положение в моментите, когато е необходимо да се отстояват нейните политически интереси сред православните народи на Балканите. Въпреки обективните причини революционната емиграция да насочи погледа си на Запад, в българското общество, макар и слаби, се проявяват и проруски политически кръгове около Добродетелната дружина. Но опитите да бъде създаден нов координационен емигрантски център, който да ръководи освободителното движение, от хора като Ив.Кишелски, Хр.Георгиев и др.¹¹⁹ се провалят, тъй като не получават необходимата им подкрепа от руското правителство и дворцова канцелария. Въпреки тези противоречия, в средите на българската революционна емиграция опитите за активизиране на дипломатическите кръгове на Великите сили са онова обединяващо ги до голяма степен схващане, че българският въпрос може да бъде решен по дипломатически път. За групата на революционерите крайно радикалните военни действия са необходими, защото “са налице всички признаци и указания за обречеността му (на българския народ – бел.моя – Б.Р.) на пълно премахване и унищожение.”¹²⁰ Въстанието е плод на националните възжелания на народа, силно контрастиращи с насилията и издевателствата над християнското население в Османската империя. Привременното правителство недвусмислено декларира, че е готово да отстоява българския национален интерес с всички средства и при това “без да се поставя в услуга на чужди внушения, които биха засегнали сегашното равновесие в Европа.”¹²¹ За българските революционери Хатихумаюнът от 1856 година е само една “мъртва дума”; те отбелязват, че реформите и преобразованията по отношение на българския народ са в пълно противоречие с духа и принципите на времето. Тяхната цел е да премахнат религиозните чувства и да убият националното съзнание на българите, които са най-големият измежду населяващите Европейска Турция народи и наброяват шест и половина милиона души. В духа на европейския либерализъм на XIX век¹²² дейците от Привременното правителство призовават европейските кабинети да подкрепят справедливото народно дело и да направят необходимото българският народ “да вземе в собствените си ръце вътрешното управление в областите Северна и Южна България, Тракия и Македония, които образуват общото отечество на българския народ ...за да се сдобие с едно самостоятелно управление подобно на това в княжествата Влахия и Молдовия и Сърбия.”¹²³ С оглед специфичните интереси на Великите сили на Балканите им се заявява, че това няма да накърни равновесието в Европа, постигнато с Парижкия мирен договор от 1856 година и гарантиращо целостта на Османската империя, защото българският народ съзнава, че и интересите на свободното българско Отечество ще бъдат еднакво свързани с тия на споменатите държави, и няма да засегне стабилността на султанската власт, която е сил-

но компрометирана заради “липсата на едно уредено управление в турската държава.”¹²⁴ В Мемоара до султана, макар отново да се изразява лоялността на българите към него и искането той да даде доброволно самостоятелност на българите, е посочена също и алтернативата четническото движение да прерасне във въстание: “Всичкият народ ще бъде принуден да залови оръжието и да последва нашия пример.”¹²⁵ В конкретната обстановка на 1868 година революционните дейци изразяват своите политически възгледи за мястото на българския въпрос в европейската политика на Изток в документите, издадени от името на Привременното правителство. В тях е отразена и историческата необходимост от въоръжената борба на целия народ за извоюване на политическата свобода и за възстановяването на българската държавна самостоятелност. Идеята за Привременно правителство в етнографското пространство на българите внася нов политически и отчасти практически опит в българското освободително движение. Независимо от крайно ограничените в своята ефективност резултати от политическо и военно естество, идеята за Привременно правителство, което да ръководи революционноосвободителната борба на българите в родината в качеството си на преддържавна българска власт, оставя своя силен отпечатък върху българското революционно движение, като е възприета, доразвита и осъществена от Васил Левски, Любен Каравелов и дейците на радикалното действие около тях. Важна особеност на Привременното правителство като ръководен център в политическо и военно отношение е местонахождението му – в Балкана, т.е. в България. То е върховният ръководен орган на въоръжената борба “отвътре” и има за цел да мобилизира народа и опирайки се на неговите въоръжени сили, да предизвика политическото разрешаване на българския въпрос. Проектирано от революционната емиграция и защитено от 125-те четници на Х.Димитър и Ст.Караджа, Привременното правителство остава като един върховен ръководен орган в съзнанието на много българи. Краткият му живот (6 юли-18 юли 1868 година) не поставя българската емиграция пред организационни и политически дилеми. Във Влашко продължават да съществуват ТЦБК и Българското общество, организира се и групата “Млада България” около читалище “Братска любов” в Букурещ.¹²⁶ Дружества на революционната емиграция има и в други градове на княжеството, но всички те не обединяват около себе си значителна част от емиграцията и не могат да координират действията на революционните сили, въпреки осъзнаваната необходимост от създаването на централизирано ръководство в българското освободително движение. След публикуването на материалите с името на Привременното правителство на страниците на в. “Народност” и благодарственото писмо от 11.10.1868 година до румънския вестник “Л’Етоал д’Ориан”¹²⁷ за изказаната подкрепа на справедливото народно дело, ТЦБК факти-

чески започва да преустановява своята дейност поради настъпилите в редиците му противоречия около стратегическата линия на комитета. Дуалистичните възгледи на групата около П.Кисимов контрастират с революционните схващания на дейците около Ив.Касабов и редакцията на в."Народност". През 1869 година ТЦБК окончателно изчезва от политическата сцена като организация на българското освободително движение в емиграция. Създаденото не много време преди заминаването на Хаджи-Димитровата чета в България, вероятно през юни 1868 година, "Българското общество" се развива като паралелна структура на ТЦБК, но дейността му е насочена главно към подпомагане политическите начинания на радикалното крило около Ив.Касабов (който е и един от членовете на настоятелството на Обществото). "Българското общество" съдейства на четата на Х.Димитър и Ст.Караджа, поема издаването на в."Народност" и издръжката на редакторите му, като съвременно подпомага със средства и много нуждаещи се революционери-емигранти.¹²⁸ Обединило около себе си дейци с радикални възгледи, "Българското общество" заема в обществения живот на българската емиграция във Влашко (предимно в Букурещ) позициите на революционен център. Освен това около Ив.Касабов е създаден кръг, който приема името Млада България по подобие на съществуващите в Италия, Полша, Русия и другаде разклонения на мащинистката организация "Млада Европа"¹²⁹. Вестник "Народност" започва да отстоява идеите схващания на кръжеца. Идеята на Касабов за "Млада България" споделят и някои други дейци като Д.Ценович, Теофан Райнов, К.Цанков, Ив.Кършовски и др. Единна и силна организация обаче не е създадена. Дружества "Млада България" има организирани и в други крайдунавски градове като напр. Браила. Противоречията между отделните групи са свързани с идейните различия помежду им. В своя "Протест против самозваното наричане на вестник "Народност" за орган на "Млада България", публикуван в брой 24-25 от 3.05.1869г. на в."Дунавска зора", организацията "Млада България" в Браила формулира своя идеал: "да служи за съединение на духовете в единство и братство" между българите.¹³⁰ Като обвиняват Касабов в провокирано от самия него противопоставяне на "млади" и "стари" в българското освободително движение, дейците на "Млада България"-Браила С.И.Грозданов, В.Йорданович, Р.Танасов, Мих.В.Нешев, Н.Йорданов, Боби Генчев, К.Г.Маринович, Х.В.Дука, Б.Запрянов, С.Статович, С.Иванов и още осем души, подписали протестното писмо, без да отричат правото на Ив.Касабов да сформира своя група в Букурещ с това название, го призовават да не легитимира в."Народност" като политическа трибуна на всички организации във Влашко, тъй като грубият и конфронтационен тон на вестника¹³¹ е в пълно противоречие с общонационалните цели на българското освободително движение и принципът на "съединение на ду-

ховете в единство и братство”¹³². Организацията в Букурещ около Ив.Касабов и читалището “Братска любов” изпраща и делегация при ръководителите на италианското и руското революционно движение – Дж.Мацини, А.И.Херцен и Михаил Бакунин. Българската делегация: Райчо Гръблев и Теофан Райнов, придружен при срещата му с Мацини в Лондон от Марко Балабанов,¹³³ има за цел да вземе тяхното мнение и съвет относно българското освободително движение. Сърдечно посрещнати от революционерите, българските делегати са уверени, че тяхната борба “заслужава насърчаване от страна на всички ратници за човешка свобода”¹³⁴ На срещата, състояла се през лятото на 1869 година, Бакунин обещава на българите съдействие, за да получат благоприятното положение на Франция, а Мацини им предлага конкретни съвети за бъдещите им стъпки при подготовката на българския народ за въстание: да се пробуди народът за революционно действие чрез целенасочена агитация и пропаганда с помощта и на сериозен печат, който да пробуди самоуважението на народа; да търсят възможности за масови срещи-събори под различни предлози с цел сплотяване на революционните редици; да се създават дружества за разпространение на знания, както и да поддържат дружески отношения със съседните им народи, за да се преодолее предимството във военно-политическо отношение на Османската империя, благодарение на което балканските народи ще успеят да отхвърлят чуждата власт.¹³⁵ Получените съвети не намират практическо приложение в българското революционноосвободително движение.

Българското националнореволюционно движение следва своя път на развитие към много по-висок етап – в края на 1868 година с историческата задача да бъде създадена една, доколкото е възможно, единна масова революционна организация се заема В.Левски¹³⁶. Започва да израства организираната народна сила на българската национална революция със свое ръководство – Привременното правителство в България от пролетта на 1869 година.¹³⁷ “Българското общество” около читалище “Братска любов” в Букурещ и “Млада България” от кръга на редактора на в.”Народност” Ив.Касабов до края на своето съществуване – 1869 година – не изменят облика си на емигрантски обществено-политически организации на българската диаспора в Букурещ, но активно подкрепят начинанията на В.Левски. През декември 1868г. с помощта на Българското общество и лично на Д.Ценович той заминава за Цариград и оттам преминава в България. Първата обиколка на Апостола от 11 декември 1868г. до 24 февруари 1869г. в България е с цел да се набере информация за реалното състояние на политическата обстановка в страната. Липсват подробности около нея, но е установено, че Левски посещава Карлово, Сопот, Пловдив, Казанлък, Сливен, Търново, Перущица, Ловеч, Плевен и Никопол.¹³⁸ Завърнал се в Букурещ,

през март 1869г. Левски веднага пристъпва към подготовка на втората си обиколка. В Букурещ Левски получава от организацията на Ив.Касабов “Млада България” необходимите му формални правомощия за дейността си в България – “Прокламация от името на Привременното правителство в Балкана”¹³⁹. На 1 май 1869г., снабден с необходимите документи, Левски отново поема пътя към родината. През Никопол, Плевен, Ловеч и Троян Левски продължава своя път за Южна България, като образува първите комитети, които стават опора в по-нататъшната му дейност¹⁴⁰. През месец май основава и комитет в Карлово¹⁴¹. Навсякъде Левски действа от името на Привременното правителство, като се стреми да подготви психологическия климат в България за едно бъдещо въстание. От прокламацията Левски носи по един екземпляр на български и на турски.¹⁴² Освен призова за отмянение и избавление от “срамното робство”¹⁴³, насочен срещу една “безправедна държава, дето владеят насилство и сила”¹⁴⁴, в прокламацията е прокарана и идеята за възстановяване на българската държавност на основата на свободата и равноправието на нейните граждани: “държавата не е заведение в което да се приготвя душевното спасение, но е заведение в което убеждава и утвърждава политическото и гражданско право на всеки гражданин, без разлика.”¹⁴⁵ Моделът на държавност, очертан с няколко изречения, допълва политическата стратегия на революционноосвободителното движение на българския народ с най-модерния и прогресивен европейски модел за изграждане на бъдещата държава¹⁴⁶. Оказва влияние и върху развитието на обществено-политическата мисъл в революционните среди на емиграцията в хода на въоръжената борба, извеждайки на преден план общия интерес на всички потиснати и угнетени поданици на Султана. С прокламацията на турски език се демонстрира отказ от безогледна конфронтация с мирното мохамеданско население в географските граници на българската нация, “които с нас живеят по много от четири векове в същото отечество.”¹⁴⁷ Целта ѝ е това население да се неутрализира и същевременно да се конкретизира противникът – османската държава и политическата ѝ система в едно с управленския ѝ апарат. Тези нови елементи, останали поради бързото разгромяване на Хаджи-Димитровата чета само като организационен принцип, продължават да не губят своята голяма роля в идейно-политическия синтез на българската национална идеология в края на 1868г. и през 1869г., защото Левски приема да продължи делото на своите другари, като ръководството на подготовката на народа вътре в България за едно бъдещо въстание, поверено от емиграцията на Левски, всъщност остава с названието Привременно правителство – символът на преддържавната власт на българите.

При изпълнението на своя дълг към Отечеството Левски търси опора за изграждане на революционните ядра – комитетите в контактите

си със свои другари от Легиите през 1862г. и 1868г. като Христо Иванов-Големия, Иван Касабов, Иван Кършовски, Тома Пантелеев, Петър Бонев и др.¹⁴⁸ Те го насочват към доверени хора във вътрешността на страната – Д.Хр.Попов го насочва към брат си – Анастас Попхинов, който събира хората за създаване на комитет в Плевен, а в Ловеч В.Левски организира съзаклятието заедно с Христо Иванов-Големия, Марин поп Луканов, Ив.Драсов и др. През 1869г. Левски организира комитети и в градовете Пловдив, Пазарджик, Стара Загора, както и в някои по-малки селища¹⁴⁹. Крайната точка при тази му обиколка е Сливен, където при основаването на местния комитет Левски също разчита на свои познати като С.Райнов, Т.Стоянов, М.Греков, А.Узунов¹⁵⁰. През Ловеч и Плевен Левски се завръща в Никопол. На 26 август минава Дунава при Турно Магуреле и се отправя към Букурещ.¹⁵¹

През втората обиколка от пролетта и лятото на 1869 г. при изпълнение на взетите решения за подготовка на въстание в България, Левски поставя началото на комитетската организация. С това се утвърждава политическата линия за формирането на ръководен революционен център в страната. Липсват подробни документални сведения за идейно-политическите възгледи на Левски през 1869г., но в спомените на Ив.Драсов се намира и първият документ относно уреждането на комитетите през 1869 г., който е съставен по заповед на Васил Левски и хвърля светлина върху тях. Това е т.нар. “Карловски закон”, за който Ив.Драсов съобщава следното: “Но преди всичко трябва да разкажа, че нам се подаде ... закон и правил[ник], по който да ся водиме. Подобен закон ... ни ся прати подир 15 дни от Карлово... то не беше никакъв закон, но няколко редовце, които съдържаха същите пет дадени от Левски съвети, които по-горе казах с някои прибавки, т.е. че трябва да изберем измежду си председател, писар и касиер, който да събира редовни всекинеделни събрания; да не говориме и да ся не отричаме в делото, също и всеки да ся задължи да дава месечно по няколко гроша и тъй да си съставиме що-годе касата, от която да подпомагаме някои проповедници по тая цел и да си набавим ... барут и куршуми. Тоя закон го наредил мене непознат – Иван Грозднов – а донесе се от В.Платнаров.”¹⁵² Изготвен по указанията на Апостола, “Карловският закон” е първият нормативен акт на Привременното правителство, тъй като цялата власт върху новоосновените комитети е съсредоточена в ръцете на техния първотворец. Документът не е запазен, но от цитирания пасаж от спомените може да се разбере сравнително ясно неговото съдържание. То показва недвусмислено, че комитетите се изграждат като въоръжена сила на народа, която трябва да реши освободителното дело чрез въстание. В условията на надигания се балкански национализъм българското освободително движение формира своята главна въоръжена сила, което създава реални предпоставки за пристъпване към последния

етап на подготовката на една действително общонационална революция. През 1868-1869 година Левски изповядва идеята за масовата нелегална организация като нов етап във въоръжената националноосвободителна борба. Левски отлично съзнава, че без материалната помощ на едрата българска буржоазия в чужбина революционното дело ще има сериозни затруднения. Апостолът е готов да приеме помощта на икономически силната Добродетелна дружина, но без да разкрива целта на начинанието си. Контактите му с руския вицекомсул в Пловдив, който е и близък приятел на Хр.Георгиев през 1868 и 1869 г.,¹⁵³ свидетелстват за опитите на Левски да обвърже възможно най-широки кръгове от българската емиграция с делото на революцията. Руският вицекомсул не съчувства на революционното дело, а се стреми да обвърже освободителното движение на българите с политиката на руския двор. “Добродетелната дружина”, следвайки неотклонно руската политика по Източния въпрос, се поставя в услуга на руската дипломация в опитите ѝ да провокира дипломатически инициативи за разрешаването на балканската криза около Критското въстание при възможно най-благоприятни за християнското население на тази средиземноморска провинция условия. На 29.12.1868 (10.01.1869г.) 51 български емигранти подписват в Букурещ “Прошение до конференцията в Париж и правителствата на Великите сили”¹⁵⁴. Авторите на прощението поставят въпроса за предоставяне автономия на българите, посочвайки че “днес единствено възможната основа на държавното управление е удовлетворяването на законните желания на народа.”¹⁵⁵ Българските нотабили заявяват, че мирът на Изток ще бъде устойчив само ако се предостави право на българите да учредят свои управленски институции под сюзеренитета на султана. Те подчертават, че Прощението не трябва да се тълкува от делегатите на конференцията като израз на революционни настроения, но заявяват, че тяхната политическа инициатива няма да удържи задълго народното недоволство срещу абсолютното господство на турската власт. Посочва се, че нововъведенията в Турция – “дарени” от султанския двор реформи на административно и икономическо равнище, са формални и целят да придадат нов външен облик на старите управленски методи от миналото. Опирайки се на принципите на модерния конституционализъм и либералните ценности в Европа през XIX век, българските нотабили формулират три конкретни искания. На първо място е поставено искането за автономия с национална администрация. Във второто искане се настоява за “Главно събрание избрано с всеобщи двустепенни избори.”¹⁵⁶ В третия пункт на Прощението се настоява българските земи да се управляват от “губернатор избран от Главното събрание и утвърден от Султана.”¹⁵⁷ С този политически модел може да се осигури “мир, който е предмет на общо желание и се основава върху справедливостта.”¹⁵⁸ Политическите искания

“ние самите пряко и ежедневно да променяме своята съдба”¹⁵⁹, изразени от името на седем милиона българи, доказват недвусмислено, че движението на българите за извоюване на национален суверенитет е необходима историческа тенденция и е в унисон с усилията на всички български патриоти по различни пътища да способват за победата на българската национална кауза. Искането на българите да получат национален суверенитет под формата на политическа автономия със своя административна власт и гражданско управление върху цялата национална територия има своето важно принципно значение, определящо високата степен на политическата култура на българското възрожденско общество, изградена на основата на демократичните традиции на колективизма и вишегласието на народа. Опитът на българските нобели-емигранти, “доведени от частните си интереси или от злощастните времена на левия бряг на Дунава”¹⁶⁰, да принудят султанското правителство на отстъпки не дава никакви видими резултати поради липсата на благоприятни за целта военно-политически условия, налагащи на европейската дипломация необходимостта да вземе под внимание въпросът за политическото бъдеще на един седеммилионен европейски народ. В усилията си да предизвика европейска намеса по българския въпрос в началото на 1869 г. българската емиграция публикува на френски език и две брошури: “Турците в България”¹⁶¹ и “Българската нация пред конференцията в Париж.162” В брошурата “Турците в България” с автор М.Балабанов¹⁶³ се предлагат два варианта за “укротяване на духовете” в България – чрез предоставяне на политическа автономия (австро-унгарски модел) или чрез административна автономия. Другата брошура “Българската нация пред конференцията в Париж” издига искането “да се отстъпи на българския народ неговата самостоятелност под сюзеренитета на султана”¹⁶³. В брошурата четническите акции са представени като стихийни инициативи на някои емигранти и те в никакъв случай не бива да се свързват с дейността на комитетите, които “си въздържат силите за по-решителни предприятия.” Цитираното твърдение показва, че авторът на брошурата е съпричастен към идеята за подготовка на освобождението чрез създаването на комитетска мрежа. За автор на брошурата се приема Кириак Цанков – член на ТЦБК и произлезлите от него радикални политически кръгове Млада България и Българско общество, един от основателите на БРЦК в Букурещ и активен участник в живота на българската емиграция до Освобождението. К.Цанков е близък приятел на В.Левски и Л.Каравелов, който от април 1869г. е в Букурещ и бързо се налага като авторитетна личност сред българската емиграция. Търсейки нови пътища за освобождение на България, Л.Каравелов и емигрантските дейци подлагат на преценка натрупания исторически опит в политическата борба и оформят стратегическата линия за въоръжената борба

като главно средство за достигане на целта. В статията “Мои братя”, публикувана във в. “Народност” на 9.03.1869г. (когато Каравелов е още в затвора в гр.Пеща заради подозрения на властите за съпричастност към атентата срещу княз Михаил)¹⁶⁴, Каравелов представя политическите си възгледи пред българската аудитория на вестника, търсейки и тактическите предимства за българското революционно движение при общобалканско единодействие между враговете на Османската империя. Новият идейно-политически заряд на желаното от Каравелов сътрудничество между подвластните на султана християни в името на свободата се превръща във важен компонент на идеологическия фундамент на българското революционно-освободително национално-демократично движение. Каравелов призовава за трезва преценка на военнополитическата обстановка: “оставете всичко на страна и търсете братство между себе си и между своите братия, които търпят същото както и ние. Българи, сърби, ромуни и гърци трябва в сегашно време да подадат един другиму братска ръка и с общите си сили да откупят отечеството си, ако искат секи из тях да достигне своята слобода... Кога ние бъдем слободни, тогава ние можеме да се препираме и да делиме това, щото имаме; кога бъдем слободни, тогава и вражда не може да бъде между нас... Сърбин може да живее, както му е воля; грък да живее гръцки; а ромун – ромунски. Тия места, кои са населени с българи – български... Не да променим султана искаме ние, а да бъдем слободни.”¹⁶⁵ Търсейки допирни точки в многовековната обща история на балканските народи като султанска рая, Л.Каравелов отрича “историческото право” и хегемонистичните стремежи за възраждане на средновековните държави в техни неетнически граници. Опирайки се на идеите на модерния европейски национализъм и на съвременните му либерални ценности, авторът на “Мои братя” посочва пътя към свободата, издигната от него в култ – “слобода народна, слобода лична, слобода человетска”¹⁶⁶ – като пример за обществено-политически държавен модел на Балканите посочва Швейцария и Америка. Когато поставя въпроса “Какво ни е нужно?”, Каравелов излага в основни линии своя мироглед и разностранни познания в областта на обществените и политически науки, станал основа на активната му политическа дейност сред емиграцията в Румъния. В “Какво ни е нужно?”¹⁶⁷ Каравелов сочи значението на “споразумението на слободни начала т.е. в името на свободата”¹⁶⁸ като основа за напредъка в развитието на политическия процес на общо балканско сътрудничество. В статията проблемът е поставен в пряка връзка с принципите за “правата на човека” и идеята за “правата на народа”; с народността като двигател на политическия живот и политическата ѝ същност на обществена организация в Новото време, унищожило старите начала и проправило пътя на новите понятия. За Л.Каравелов народността е рожба на цивилизацията като

принцип за политическо и обществено обединение на народите. Историята е онзи фундамент, на който се основава всяка народност. За да избегнат тиранията, балканските народи са принудени от обстоятелствата да изградят федеративна държава в духа на принципите за “свободата на личността” и “свободата на народността”. По-тесни връзки са невъзможни, защото с това се нарушава свободата на нацията и свободата на човека¹⁶⁹. Това би било грубо политическо насилие, продукт на слабостта на нацията, която така си осигурява държавната политика – чрез силата на народното движение¹⁷⁰. Но може да се зароди деспотизъм във властта, използващ единството като по-силно оръжие против човешката свобода. “Такива хора не знаят какво е правителство и какво е свобода. Те бъркат национализма със свободата и патриотизма. При тях свободата се състои в това, да имат свои царе, които да носят големи златни корони и да разполагат с гвардия и жандармерия, да покоряват съседите си и да се бият с тях, а според мен, народните стремежи не вървят заедно с патриотизма, тъй като народността не винаги върви с държавата – пример за това са Америка и Швейцария. Патриотизмът – пише Каравелов – е привързаност към политическото отечество, привързаност към своята независимост и свобода.”¹⁷¹ Каравелов призовава да се заличи всякакъв дребнав пределен провинциален патриотизъм, който само пречи на народния прогрес. Единството на народите трябва да се опира на националната сплотеност, племенната солидарност и свободата като фактори, недопускащи развитието на политически тенденции с користни, измамни, тясно национални стремежи¹⁷². В общото отечество българите трябва да имат свое вътрешно самоуправление, представители в централните органи на властта и общия парламент, своя културно-духовна самостоятелност. Въпросът за религията като етнокултурна характеристика на народите е оставен от Каравелов на заден план като противоречащ на модерната държавност¹⁷³. Неговото място в общественото пространство се предвижда да бъде заето от “общото мнение за народността и свободата.”¹⁷⁴ Сега е време – пише Каравелов – в което народът иска сам себе си да управлява, сам да си избира братя, другари и съюзници. Възможно е различни народности да съставляват едно политическо тяло с едно правителство и вътрешно самоуправление, което да защитават с общи сили¹⁷⁵. Национално-демократичните възгледи на Каравелов са в унисон с либералните ценности на модерна Европа. Той посочва, че правителството съществува заради народа, а не народът заради правителството – обратното противоречи на цивилизационния модел на Европа¹⁷⁶. В своята публицистика от този период Л. Каравелов отправя призив за действие. Народните водачи са онези, които трябва да разясняват и на българина, и на сърбина, и на хърватина онова, което им е нужно, и какво би трябвало да правят, за да достигнат своята цел, да обезпечат своята лична свобода:

“Аз съм твърдо убеден, че южнославянската федерация (или балканската – бел.моя, Б.Р.) е възможна само ако народните водачи се постараят да събудят съзнанието на народа. А за да се постигне това, необходимо е образование и познаване както на самия себе си, така и на своите братя.”¹⁷⁷

Затова би трябвало всички южнославянски вестници да преследват общата цел. Всеки вестник е длъжен да изразява мислите, духа и стремежите на народа, “да бъде пътеводна звезда за народни подвизи”¹⁷⁸ – в противен случай “неговият глас ще остане глас в пустиня.”¹⁷⁹ Л.Каравелов полага усилия още по време на пребиваването си в Белград да създаде политически вестник, но това не му се удава¹⁸⁰. През пролетта на 1869 г. в Букурещ той приема предложението на настоятелството на Добродетелната дружина да стане редактор на замисления от тях в.”Отечество”, но опитът им да контролират дейността на Каравелов и да се намесват непосредствено в работата на редакцията посредством специално създадена надзорна комисия провокира открит сблъсък на Л.Каравелов и Добродетелната дружина. Намеренията на “старите” са в разрез с политическите убеждения на Каравелов. Каравелов напуска редакцията, а на негово място е привлечен Пандели Кисимов, който превръща в.”Отечество” в орган на Добродетелната дружина¹⁸¹. А Каравелов се заема да организира собствен вестник – политическата трибуна на бунтовната емиграция в.”Свобода”¹⁸². Повод за оживление сред емигрантските среди във Влашко и за задълбочаване на противоречията между “млади” и “стари” става основаването на Българското книжовно дружество¹⁸³. Опитът на дейците от политическите кръгове около читалище “Братска любов” в Букурещ да насочат дейността на дружеството към задачи с широко обществено-политическо значение за българското възрожденско общество, а не само с културно-просветен характер, въпреки участието в учредителното събрание на техни представители и съмишленици, е неуспешен. Така поредната инициатива за създаване на единна обществено политическа структура като център за ръководство на българското национално движение се оказва неуспешен. Радикалната емиграция започва да търси свои нови форми на политическо единство, които да отговарят на порасналата необходимост от концентриране на усилията на революционната емиграция в посока към общонационална акция за извоюване на българския национален суверенитет. В края на 1869г. и през 1870г. активните дейци на предходните организации (ТЦБК, БО, “Млада България”) се прехвърлят в новата революционна организация – Български революционен централен комитет¹⁸⁴. В името на общия идеал задружните действия на дейците изиграват огромна роля в развитието и разрастването на революционното движение сред емиграцията и българския народ. Същевременно и Васил Левски търси свои съмишленици и реална подкрепа от емигра-

цията в Румъния, за да доведе до успех започнатото дело. При тези обстоятелства на динамично развитие и политизиране на обществените среди на българската емиграция появата на новата емигрантска политическа структура е естествен резултат от собственото ѝ политическо битие. Първоначално организацията се легитимира пред обществото като Български революционен комитет, от чието име във в."Народное дело" в Женева е публикувана политическа програма с дата 1 август 1870г.¹⁸⁵ Този документ е синтез на общественно-политическите възгледи на Каравелов, които е пропагандирал преди това в обнародваните си журналистически материали. Няма достоверни официални документи с категорични факти за мястото и времето на създаване на БРК (от есента на 1870г.-зимата на 1871г. – БРЦК)¹⁸⁶. Източниците, които съдържат информация за организацията не дават възможност за хронологическа точност: "Програма на БРК" във в."Народное дело", публикацията на "Програма на БРК" във вестника на Л.Каравелов "Свобода" от 14.10.1870г.¹⁸⁷, брошурата "Български глас"¹⁸⁸ и др.

Може да се приеме, че организационното структуриране е завършено в основни линии след публикацията на програмата във в."Свобода"¹⁸⁹. Публикацията отговаря напълно на целите, които чрез в."Свобода" Л.Каравелов и близките му сътрудници се стремят да постигнат с помощта на революционната агитация и пропаганда. Появата и утвърждаването на названието БРЦК е в непосредствена връзка с делото на Васил Левски, който на 27.05.1870г. се завръща в България и подновява енергично дейността си по структурирането на комитетската мрежа. Този процес, започнал още в края на 1868г. и началото на 1869г., и по-точно конкретните резултати от дейността на В.Левски в България, за която са в течение Д.Ценович, Д.Хр.Попов и други емигранти, оказва силно въздействие върху революционно настроените среди сред емиграцията, които търсят възможност да осъществят натрупаните през годините политически знания и революционен опит. Повечето от емигрантските дейци стоят на диаметрално противоположни позиции относно възприетите и приложени на дело стратегия и тактика на въоръжената борба в България. Предвид статута им на политически емигранти в Румъния българските революционери осъзнават, че участието им в общото дело така, както е замислено от В.Левски, им отрежда място встрани от революционните процеси в България. Опитът им да се превърнат в част от общия революционен поток на движението за национално освобождение, чийто водач в Българско е Апостолът, и да се наложат като стратегически важен център с определящо влияние върху революционния процес ражда БРЦК в Букурещ. Процесът на изграждане на организационната структура на комитетите, подвластни на Привременното правителство в България, е завършен най-късно през есента на 1870г., тъй като на 28.10. В.Левски моли Г.Живков да се

погрижи за печат на ръководния център¹⁹⁰. В хода на организационната работа Левски създава своя организационен център в гр.Ловеч¹⁹¹. Изгражда и комитетски структури в с.Голям Извор, Гложене, Тетевен, с.Ябланица, Етрополе, Орхание, Правец, Софийско, Тракия, Подбалкана и др.¹⁹² При тези обстоятелства емигрантските дейци изработват печат с надпис “Привременно правителство в България – I отд. от БРЦК”¹⁹³, с който Левски разполага от лятото на 1871г.¹⁹⁴ С този печат е подпечатан позивът от 10.03.1871г., който е печатан в Букурещ по указание на В.Левски¹⁹⁵ Изключителната важност на тези документални свидетелства се обуславя от необходимостта да се внесе яснота по въпроса за ролята и функциите на БРЦК и Привременното правителство. Прави впечатление, че от 14.10.1870г. до 10.03.1871г. БРК в Букурещ е приел названието БРЦК, което се утвърждава в процеса на предреволюционната подготовка като основно структурно звено на комитетската мрежа, но е в ръководни позиции изключително за българската диаспора отвъд Дунава, тъй като за Българско недвусмислено е приета формулировката “Привременно правителство в България” като разклонение на БРЦК¹⁹⁶ Левски приема формулировката, дело на Л.Каравелов и емигрантите-революционери¹⁹⁷. Л.Каравелов утвърждава формулировката “Привременно правителство в България”¹⁹⁸. Позивът от 10.03.1871г. се превръща фактически в общ документ на двата революционни центъра. Лидерските амбиции на емиграцията са сведени до минимум, с което се гарантира напредъкът в революционната подготовка. Левски добре съзнава голямото значение на външния център като важно спомагателно звено за революционната организация в страната, а емиграцията открива чрез делото на Апостола нова възможност да нанесе силен удар по държавно-политическата стабилност в Османската империя. Обстоятелствата тласкат дейците към съвместни действия и налагат ръководният център в гр.Ловеч да приеме и названието БРЦК в Българско, с което става популярна и комитетската организация в революционните среди и сред организационните работници. Но легитимността на решенията на БРЦК в Българско в много от случаите е удостоверена с печата на Привременното правителство, който остава в сила до пролетта на 1872 година. Едва тогава – след Общото събрание на революционните дейци от комитетската организация на В.Левски е изработен печат с надпис “Български революционен централен комитет”, но тогава функциите на привременно правителство са делегирани на БРЦК в Букурещ, чийто пълномощник за България и като член на ръководството на БРЦК е Васил Левски¹⁹⁹.

С усъвършенстването на комитетската мрежа – БРЦК в България и ЧБРК (частни български революционни комитети – основните звена на организацията) се изграждат и другите революционни структури – тайната поща и тайната полиция, без които е невъзможно функциони-

онирането на революционната организация²⁰⁰. При изпълнението на огромната и неимоверно трудна мисия по развитието и укрепването на комитетската мрежа В.Левски е подпомогнат от изпратените от Букурещ и препоръчани му от Панайот Хитов революционери Димитър Общи²⁰¹ и Ангел Кънчев²⁰², които от лятото на 1871г. преминават на организационна работа в България. Около Апостола съществува и ръководно звено в състав: Хр.Иванов-Големия, Марин поп Луканов, Димитър Пъшков, Ив.Драсов и др.²⁰³, а с образуването на окръжните центрове на организацията – Голямоизворски, Пазарджишки и др. към отговорна комитетска работа от 1872г. са привлечени Таньо Стоянов, Мито Цветков и др.²⁰⁴: “В основите на всяка организационна структура са вложени военостратегическите схващания на Васил Левски. ВРО (Вътрешна революционна организация или БРЦК в България – бел. моя-Б.Р.) и нейните звена трябвало да имат готовност не само да излъчат военен контингент, но и да упражняват функциите на временна революционна власт по места.”²⁰⁵ Политическите възгледи на Апостола са отразени в документите, които той създава, както и в епистоларните извори, свързани с изграждането и дейността на революционните центрове в Букурещ и Българско от края на 1868г. до смъртта му – 6(19).02.1873 година²⁰⁶. Левски поема пътя на вътрешната революционна подготовка в България след интензивна идейно-политическа дискусия по въпросите на стратегията и тактиката на освободителното движение в средите на българската диаспора във Влашко. Неговият стремеж е да се върне в родината си “и да работим както ни стига умът.”²⁰⁷ Убеден в правотата на възгледите си, Левски се стреми да представи пред българските емигранти “народното мнение на простиат и на ученият ни народ в Българско”²⁰⁸, като по този начин мотивира и българската емиграция: “че от вас комуто се хареса да върви с нас, той ще ни се обади и ний ще го приемем.”²⁰⁹ Създавайки структурата на революционната комитетска мрежа като поделения на революционното Привременно правителство в България, В.Левски извършва огромна организаторска работа: разполага с работите на всички частни комитети; управлява всекидневните им “криви” постъпки; посреща тайните пощи; взема и дава писмените им отговори; дава упълномощения на революционерите за организаторска работа, преценявайки техните възможности и способности; намира хора за тайна полиция и определя задачите ѝ; води дневник за дейността на организацията²¹⁰. Специфичните особености в дейността на Левски в България са пряк резултат от мястото, което Апостола заема в структурата на организираното революционноосвободително движение. Когато пише за своите правомощия в Българско, Апостолът ги възприема като отговорности на “канцеларията си”²¹¹: “Ето работата дотук, която съм я довел сами дотук...”²¹². След Общото събрание на революционните дейци от два-

та революционни центъра през пролетта на 1872г. Васил Левски схваща своята роля в национално-революционното движение така: “Нямам право нито да взема, нито да дам извън Българско без знанието председателево, както и другите като мен членове със същото упълномощение извън Българско, дето и да се намират, нямат право да вземат и дават из Българско без мое знание. Следователно каквото имате да ми казвате ...всичко трябва да премине през К-ва (Каравелов, б.моя-Б.Р.), че той знае за нататък. И оттам трябва да ми се пише и пак там ще и отговарям.”²¹³

Много от функциите на “канцеларията” на Левски са еднотипни с правомощията на придобилото популярност чрез разпространените позиви Привременно българско правителство. То е върховният ръководен орган на революцията в България и е отговорно за своите действия пред народа и пред бъдещото свободно правителство. От отговорностите, които се вменяват на Привременното правителство става ясно, че то трябва да събере необходимите средства за обезпечаване на оръжието и мунициите за въстанието, като води отчет за: “отгде е вземало именно и колко и как? Своевошно ли е дадено или насила е вземано, па где и за какво е давало, по кой начин е захващало и где и с кого какво е работило, па где е свършвало? Колко юнаци е изгубило и причината на смъртта им именно и от кой град, от кое село са? То за всичко ще се придава сметка.”²¹⁴ В позива от 10.03.1871г.²¹⁵, вероятно печатан в Букурещ, са отразени основните мисли на писания от Левски позив от 6.02.1871г.²¹⁶, но езикът и стилът показват редакторската намеса на друго лице – най-вероятно на Каравелов²¹⁷. В позива Привременното правителство е представено по-детайлно: Задължението на правителството да отговаря за финансите на освободителното движение го обвързва пряко с “нашия главни народни комитет”²¹⁸, който е “избрал нас (т.е. дейците на организацията – бел.моя, Б.Р.) да събереме потребните за нашето освобождение пари и ние ще да ги събереме.”²¹⁹ Главният народни комитет е с ръководни функции, от което следва, че негови са “ония мъже, които стоят като главатари в народното движение и които съставляват временното правителство.”²²⁰ В документа се пояснява, че това правителство “ще да отговаря за дадената му сума пред народът т.е. Българския народни революционни комитет, който така също ще да отговаря пред бъдещото българско свободно правителство.”²²¹ Ръководните функции на Привременното правителство в българското революционно движение са утвърдени, но Българският народни революционни комитет, представен като общонационална революционна структура (“ние имаме хора навсякъде”)²²², е в правото си да иска отчет за дейността на Привременното правителство, тъй като той представлява колективната сила на народа в предосвобожденска България. От неговите редици са онези, които са избрани от Глав-

ния народни комитет да съберат “потребните за нашето освобождение пари”²²³, в неговите редици са и онези, от които ще се събират²²⁴. Изграждането на централизирана организационна структура, която да се грижи за набирането и изграждането на паричен фонд за делото на революцията е изключителна заслуга на Васил Левски. До този момент в българското революционноосвободително движение този способ за финансово обезпечаване на широкомащабни революционни действия не е прилаган. От анализа на документа става ясно, че Привременното правителство е върховният ръководен център на революцията в България. То има своя Главен народен комитет в който влизат “ония мъже, които стоят като главатари в народното движение”²²⁵, а народното движение има своята революционна организация – Български народен революционен комитет, в който място нямат “предателите, чорбаджиите, изедниците и турските подлизурки”²²⁶, които “ще да висят на едно дърво с нашите неприятели.”²²⁷ БНРК, споменат в позива, има своята практическа реализация под названието БРЦК в Българско. Представено като “I отд. от БРЦК”, Привременното правителство е обвързано с БРЦК²²⁸. Създава се впечатлението, че БРЦК е единната революционна организация на всички българи. Левски приема безкритично тази идея и усилено се стреми към единодействие с революционната емиграция в най-широк диапазон и поема курс към единение: “според както виждам в писмото ви, че се грижите да се сберем, аз от Българско и вий из Влашко, та да се разумеем по кой път трябва да вървим всички наедно; дай боже и отсега нататък да живеете, ако вие сте се турили на тоя път вече. При всичко като ви подаваме ръка и ний от Българско да работим задружно, даваме ви бележка от БРЦК в България по вишегласието, какво най-малко нещо кога намерите за добро да извършите там, то понапред да ни явите да го разгледаме и ние, каквото и ний сме длъжни да съобщим нашето вам.”²²⁹ Като организация, съблюдаваща решенията на Привременното правителство, ръководството на комитетската организация (БРЦК в Българско) търси и съдействие от емигрантското ядро във Влашко за набиране и организационно структуриране на онези младежи, които имат военни знания и опит от легиите в Сърбия, но не знаят какво се работи в Българско, с цел осигуряването на командния кадър за българското въстание²³⁰. Прави се необходимото всички революционни сили да се съсредоточат под едно общо ръководство. На революционерите е известно, че “в Българско съществува централен комитет, също и по всичките градове с околните им села съществуват частни комитети, които подлежат под Централния комитет и се управляват според законът.”²³¹ Интензивната подготовка за въстание налага във Влашко да се проведе общо събрание на организацията – от 29.04 до 5.05.1872г. “Скупщина от българи от разни места извън живущий от Българско ще дават мнение за работите ни отгук нататък според общо-

то положение в Европа и обстоятелствата в Българско. Това тяхно мнение ще се пренесе и тук в Централния комитет и по вишегласието на всичките частни комитети че се реши съдбата на българският народ съобразно с времето.”²³² Левски отива на събранието като член на ЦК в Българско, за да даде отчет пред всички представители от страна на ЦК: “где и колко пъти са пращани наши хора, какво ги е срещнало; и отгде какво са взели и дали; и какво има готово. Сметка, която ще се даде на всеки представител да я поднесе пред очи на всеки член на народната работа.”²³³ В светлината на тези факти най-силно изпъква титаничната личност на Васил Левски (Дякона, Апостола) и огромният му личен принос в развитието на българското организирано революционноосвободително национално-демократично движение от началото на 70-те години на XIX век. Изключително важен за идейно-политическия портрет на Апостола е и създаденият от него основен организационен документ на комитетската организация в Българско, наречен “Нареда на работниците за освобождението на българския народ.”²³⁴ Този документ е и с голямо значение за общото развитие на национално-революционното движение, защото е поставен в основата на изработения от Общото събрание на комитетите през 1872г. устав на БРЦК. “Уникалният документ “Нареда на Работниците за Освобождението на Българския народ” с почерка на Апостола представява законната революционна власт. Узаконени са всъщност стратегията и тактиката на въоръжената борба в бъдещата национална революция.”²³⁵ “Наредата “ (Проектоуставът) се състои от кратка програмна част и по-обширна организационна. В заключителната част на уставопроекта Левски представя характера и задълженията на висшата революционна власт в мирновременна обстановка чрез т.нар. Нужно проглашение. Кратката програмна част, озаглавена “Подбуда и цел”²³⁶, както и оформената под заглавие “Нужно проглашение”²³⁷ заключителна част на документа съдържат главните политически държавно-административни принципи на В.Левски, които той поставя в основите на свободната българска държавност. А те са: унищожаване на деспотско-тиранската система на турското правителство на Балканския полуостров и замяната ѝ чрез една обща революция с демократска република, в която ще властва съгласието, братството и свършеното равенство между всички народности. Те ще бъдат равноправни във всяко отношение: “било във вяра, било в народност, било в гражданско отношение, било в каквото било – всички щат спадат под един общ Закон, който по вишегласие от всичките народности ще се избере.”²³⁸ В името на тази цел се създава и БРЦК в Българско. Никой няма право да представлява българския народ пред другите народности и да се споразумява с тях без знанието на БРЦК. Освен това “Проглашението” забранява да се създават други революционни организации, да се издават революцион-

ни прокламации и да се вдига народа на бунт без знанието на БРЦК. С “Проглашението” се утвърждава единството и централизма в революционното движение и се прави още една крачка към масовото революционноосвободително въстание, което ще извика на живот новата българска държава.

В устава на БРЦК, приет през 1872 година, са направени някои поправки: мястото на БРЦК вече не е задължително да бъде в Българско, както се предвижда в “Наредата”. Дадено е право на председателя да посочва другите членове на БРЦК; съставена е комисия на частните комитети, която да наблюдава работата на БРЦК; прокламира се, че “Бълг. рев. цен. ком. има в ръката си всичката власт на едно временно правителство.” С това комитетската идея в българското освободително движение достига връхната точка в своето развитие. На лице е една широкообхватна мрежа от революционни ядра (комитети), както в Българско, така също и във Влашко, Бесарабия и Южна Русия (Одеса).

Не бива да се пренебрегва и съществуването от 1869г. на таен политически комитет в Цариград, създаден с дейното участие на П.Р.Славейков, който също подготвя духовете в Българско за предстоящата развръзка в Източния въпрос на Балканите и търси възможност за общи действия с българската емиграция във Влашко – макар и без важно значение за развитието на българското освободително движение, този факт по специфичен начин се вписва в историята на българската национална революция и допълва картината на общия ход на общественно-политическите стремежи на българите от края на 60-те и началото на 70-те години на XIX век²³⁹. На преден план излизат стремежите на българските политически и революционни дейци за сплотяване на всички сили на народа под знамето на революцията, обединени от една обща политическа цел. Като най-многочислена и изключително дейна се изявява БРЦК след Общото събрание от пролетта на 1872 година. Това я прави и най-влиятелната върху хода на революционно-освободителното движение на българите. В “Програма”-та се развиват принципите на политическата концепция на движението, ръководено от БРЦК²⁴⁰. Приетата “Програма” на БРЦК от 1872 година в основни линии повтаря програмата на БРК в Букурещ в 1870г. (в.”Свобода”, I, бр.46, 14.10.1870г.), но тук е изоставен вариантът за мирна борба и се прокламира революционната въоръжена съпротива. Тезисът за Дунавска федерация е изменен в смисъл на “федерация на свободни земи”²⁴¹, в която при определени условия се допуска и присъединяването на Гърция. Изоставени са идеите за “демократска република”²⁴² и избираемо правителство. На бъдещето е определено да реши въпроса за формата на управление на свободна България. В “Програмата” въпросите на националната революция са сведени до нивото на политическа доктрина на БРЦК, тъй като се пренебрегва по-определен ангажимент от страна на

организацията към политико-административния модел на управление в свободна България. Умишленото пренебрегване на въпроса, както и фактът, че шест от десетте точки обвързват българското освободително движение с развитието на общобалкански антиосмански фронт е ясна индикация за стратегическата насоченост на освободителното движение към синхронизиране на българските усилия за по-добър обществено-политически статут с “общото положение в Европа”²⁴³. Нов опит за обществено идейно-политическо въздействие БРЦК прави с издаването на брошурата “Български глас”. От БРЦК.²⁴⁴ Автор на брошурата е Любен Каравелов. В нея той развива по-подробно възгледите, залегнали в програмата на БРЦК. Каравелов е убеден, че е настъпил съдбоносния час за освобождението на България. Крайната цел, която поставя Каравелов, е освобождението: “Когато скъсаме турските синджире, то трябва да наредиме своята държава сами, според най-добрите наредби у просвещените народи, т.е. у американците, белгийците и швейцарците.”²⁴⁵ В документа се казва, че “българите искат свобода лична и свобода народна, свобода нравствена и свобода физическа”²⁴⁶; отхвърля се намесата на Великите сили, както и сляпата вяра в чуждата помощ; осъжда се дуализма; критикува се монархическата система като източник на деспотична власт; настоява се за обща борба със сърби, румънци и гърци. “Български глас” завършва с пламенен зов за борба срещу враговете на Отечеството. Изложени в този програмен документ на БРЦК, идеите на Л.Каравелов стават идеи и на революционната организация, която има своите идейно-политически ориентири и обединява организационно симпатизантите на радикалните идеи.

След общото събрание Левски получава специално “Упълномощение”²⁴⁷, което му дава право “да представлява Българския централен комитет във всичко и действията му са неограничени, разбира се в пределите на устава”²⁴⁸. Така Левски е утвърден за главен апостол на цяла “България, Тракия и Македония”²⁴⁹, вследствие на което той успява да запази върховния контрол над комитетската мрежа в Българско. На 1.06.1872 година В.Левски се завръща в България и възобновява подготовката за предстоящото въстание. Но в условията на този подем се проявяват някои признаци на своеволие и неподчинение на общото ръководство и неговите разпоредби. Първият помощник на Апостола – Димитър Общи – със своите действия застрашава единството на организацията. Левски е поискал от БРЦК да отстрани Общи от поста пръв помощник, но неговите думи са оставени без внимание от страна на председателя Л.Каравелов²⁵⁰. В тази обстановка на 22.09.1872 година Д.Общи организира обир на турската поща в прохода Арабаконак. Полицията попада в следите на групата и арестува Д.Общи и неговите другари. За да представят своето дело като политически акт, революционерите разкриват комитетите и дейците, които познавали. Ударът

нанася огромни вреди на комитетската мрежа, тъй като турската полиция по сведенията, които получила, разгромява много от революционните звена в Софийско и в други райони²⁵¹. Провалът заварва Левски в Южна България. Предупредил комитетите за опасността от разкрития, той тръгва към Букурещ, за да обсъди с БРЦК създаното се положение. До него достига писмо от Каравелов, в което се препоръчва незабавно обявяване на въстание. В Левски отказва да изпълни тази заповед, защото според него революцията трябва да доведе до освобождението на България, а не до безрезултатно проливане на българска кръв. На 25.12.1872 година на път за Букурещ той пристига в Ловеч и прибира архивата на БРЦК в Българско, за да предотврати разкрития на цялата конспиративна мрежа от революционни комитети в случай, че попадне в ръцете на турската полиция. На другата нощ Левски остава в село Къкрино, за да пренощува в ханчето, което било комитетска тайна квартира, но то е известно на турската полиция, която допуска Левски свободно да влезе в ханчето и го обгражда. При опит да се измъкне от засадата, Левски е заловен от турската полиция. От Къкрина е откаран в Ловеч, после в Търново и София, където заедно със заловените комитетски дейци от групата на Д.Общи е изправен пред специален съд. Предвид мащабите на разкритията по делото турският съд го осъжда на смърт²⁵². На 6 (19) февруари 1873 година В.Левски е обесен в околностите на гр.София.

Смъртта на В.Левски предизвиква дълбока криза в българското революционно движение. В редовете на БРЦК настъпва временно разстройство на дотогавашната дейност, но до разпадане на организацията не се стига. Търновският комитет, натоварен след арестите в Ловеч от В.Левски да изпълнява функциите на централен комитет в България, подновява организационната работа, като подменя предишните псевдоними и пароли, за да предотврати нови провали в комитетската мрежа в случай, че турската полиция попадне в дирите на кореспонденцията²⁵³. Търновци изпращат и свой пратеник в Сърбия да провери дали сръбското правителство би подкрепило българско въстание. Търновският комитет влиза във връзка с П.Хитов и го моли той да ръководи революционната организация в България²⁵⁴. Като игнорира върховната власт на БРЦК, Търновският комитет в лицето на авторитетния войвода търси нов задграничен център за ръководство на вътрешната организация. С П.Хитов поддържат контакти и много други революционни комитети и дейци от страната. Като член на ръководството на БРЦК, в чийто състав влиза от 1872г. заедно с Л.Каравелов, К.Цанков, Г.Панов, Д.Ценович и В.Левски има правото “гдето и да бъде... да представлява всичкият центр. комитет, откак има на ръка едно пълномощно писмо от него.”²⁵⁵ Предвид дейността на Хитов пред сръбското правителство в полза на българското освободително движение и непрекъснатите му връзки с БРЦК в Букурещ, под чието розпо-

реждане се е поставил, дейността на П.Хитов в Сърбия след гибелта на Левски не излиза от рамките на устава на организацията²⁵⁶. В момент на силен натиск от страна на турските власти върху румънското правителство да преустанови дейността на БРЦК на своя територия и да екстернира Л.Каравелов, създаването на втори ръководен център в Белград и енергичните действия на П.Хитов за възобновяване на подготовката за въстание (през лятото на 1873г. изработва “Наставление как трябва да се работи за освобождението на България”)²⁵⁷ допринасят за поддържането на организационния живот на комитетската мрежа на ниво, обезпечавашо боеготовността на комитетските членове. Усилия за заздравяване на организацията полагат и дейците от Букурещ. В началото на февруари Л.Каравелов започва да издава в. “Независимост”, който става орган на БРЦК. На неговите страници до края на 1874г. Каравелов защитава идеите на БРЦК. Идеята за скорошно въстание налага необходимостта от сплотяване на организационните структури и координиране на действията. През март 1873г. търновският комитет свиква общо събрание на вътрешните дейци. Присъстват представители на шест комитетата²⁵⁸. Събранието утвърждава новите конспиративни названия на комитетите и допринася за подобрата координация на действията на отделните звена на организацията. Решение за общо събрание на организацията вземат и дейците в Букурещ на свое събрание на 1.03.1873г. То трябвало да се състои през април-май същата година. На събранието, провело се на 11-12.05.1873 година присъстват само двама делегати от Българско – от Стара Загора и Котел, а от емигрантските дейци вземат участие Л.Каравелов, П.Хитов, Г.Панов, С.Софийски и И.Горски²⁵⁹. В ревизионния протокол на финансите на организацията комитетът е наречен “Българско народно общество”²⁶⁰. Други решения на заседанието не са вписани в особен протокол, но върху екземпляр от устава, приет през 1872г., е написано: “На заседанието, което стана на 11 и 12 мая, тоя ред се замени и нашите дела остават занаяпред тайни. Л.Каравелов, К.С.Котелски, Н.Ганчев-С[таро]загорски, И.С. Герски, Панайот Хитов, Гълъб Панов, С.В.Софийски. Букурещ 1873г., майя 16.” И печат “Български револ. централен комитет.”²⁶¹ Фактите показват, че събранието е отменило стария устав. С този акт БРЦК престава да съществува във вида от времето на В.Левски. Няма данни за насоката в дейността на звената на БРЦК, които все още имат някакъв организационен живот. Задълбочаващата се криза в организацията я обрича на разложение. Предвид обстоятелствата може да се допусне, че БРЦК се трансформира в нова организация, която става приемник на идейно-политическото наследство на БРЦК и същевременно остава неизвестна на турските шпиони, румънското правителство и бившите съзаклятници, които след смъртта на Апостола остават встрани от подготовката за въстание. Промяната слага край и на идеята

за българско Привременно правителство. БРЦК никога повече не достига до висотата на ръководен орган на българската национална революция. Отмяната на устава е белег за идеен и организационен упадък, който завладява революционната организация. От задачите на БРЦК остава актуална само подготовката за скорошно въстание в Българско, но без важни практически резултати. Букурещките дейци изпадат в изолация, която измества центъра на организацията зад граница в Белград. В П.Хитов много комитетски дейци виждат последната надежда за българския народ²⁶². Неговите “наставления” от лятото на 1873 г., писани до Старозагорския комитет, както и препратени до други организационни звена, изпълняват ролята на основен закон за ролята и функциите на действащата комитетска мрежа в подготовката и хода на едно българско въстание в България. П.Хитов отново залага твърде много на четите и тяхната роля. По същото време П.Хитов написва и подробен правилник от 55 точки, в който се дават редица съвети от дисциплинарно и тактическо естество за четниците. Правилникът е озаглавен “Правила върху начина как да се ръководят горски чети.”²⁶³ В двата документа са отразени новите схващания, по които ще се работи при подготовката на въстанието: самоподготовка на българския народ в комитети и чети, дейността на които ще се ръководи от едно общо командване и с помощта на т.нар. пропагандисти – хора, които ще обикалят революционните комитети в страната. Липсата на средства довежда до заглъхване на революционната работа, но тя не е прекъсната – през октомври 1873 г. дейците на русенския комитет влизат във връзка с Търновския комитет и взимат решение за свикване на общо събрание, на което да се вземат мерки за активизиране на борбата. П.Хитов подкрепя идеята за свикване на ново общо събрание, което да разгледа “какво сме работили досега и какво има да работим занапред, отгде да вземем средства и по кой начин ще трябва да работим.”²⁶⁴ Събранието се състои на 20 и 21 август 1874 г. в Букурещ, но делегатите от България са трима души. Революционерите си дават сметка, че е необходимо всички комитети да вземат участие при обсъждането на важните въпроси за въстанието. Поради това на събранието през август е избран временен централен комитет в състав: Л.Каравелов, К.Цанков, О.Панов, Т.Пеев и Хр. Ботев със задача да подготви общо събрание през декември, да поддържа връзките между ЦК и комитетите в страната и извън нея и да търси възможности за събиране на средства от емигрантските български колонии във Влашко. Взето е решение да се упълномощи Русенският комитет да се заеме с организацията на комитетите в страната²⁶⁵. Ст.Стамболов е определен за пълномощник на комитета в Българско, но и той, както избрания през март 1873г. на тази длъжност Атанас Узун, след кратка обиколка из България е разкрит. Принуден да напусне страната, без да извърши някаква съществена работа, Стамболов през

Одеса се завръща в Букурещ. През м. декември същата година се състои третото поред Общо събрание в Букурещ след смъртта на Левски. Не е запазен протокол от заседанията на събранието. Предполага се, че е разискван въпросът за бъдещото устройство на комитетското дело, тъй като в писмото на Хр. Ботев до Ив. Драсов, който не присъства на събранието, се съобщава, че въпреки разискванията и различните предложения не е изработен устав на организацията²⁶⁶. На събранието противоречията достигат връхната си точка по въпроса за избор на едно лице за Българско, което да държи в свои ръце всички политически, административни и финансови правомощия от името на Централния комитет. Предвид несполуките с действията на Ат. Узунов, Ст. Стамболов и изпратения от П. Хитов т. нар. Яко Ракиджията²⁶⁷ като апостоли-пропагандисти в Българско, събранието не взема конкретни решения. На временна комисия с членове Л. Каравелов, К. Цанков, Ив. Адженов, Т. Панталеев (който отстъпил мястото си на Хр. Ботев) е възложено да ръководи делата до следващото общо събрание през март 1875 г., което обаче не се състои. Междувременно на 12.10.1874 г. спира издаването на в. "Независимост", което нанася нов удар върху агитационно-пропагандната работа на комитетската организация. Спирането на "Независимост" е възприето като отстъпление от защитаваните в продължение на години идеи и води до изостряне на противоречията между Л. Каравелов и неговите доскорошни съидейници. Отказът на Каравелов от революционна дейност и същевременно председателството му на временния ЦК на комитетската организация, от което той не се отказва, възпрепятства организационното и идейно-политическото реструктуриране на комитетската организация и я отклонява от курса към въстание. Различни са и оценките на дейците за състоянието на комитетските дела и духа на народа в България – Л. Каравелов смята, че почвата за едно въстание не е достатъчно подготвена, поради което е необходимо продължителна подготовка на народа, като действията на българите се координират със Сърбия, Русия и Румъния, а Ботев и други революционери смятат, че народът е приготвен за въстание и е необходимо възможно по-скоро да се даде сигнал за въстанието. Настъпва разрыв и в дружеските отношения между Каравелов и Ботев, които от 1872 г. заедно списват изданията на Каравелов и БРЦК "Свобода" и "Независимост". За да не остава организацията без печатен орган, Хр. Ботев се заема с издаването на в. "Знаме"²⁶⁸. Приемствеността е подчертана още в първия брой от 7.12.1874 г., като се обявява, че вестникът ще служи на идеалите, на които преди са служили "Свобода" и "Независимост". Конфликтът между Хр. Ботев и редактора на сп. "Знаме"²⁶⁹ Л. Каравелов се задълбочава до степен, довела до конфискацията на бр. 11 на в. "Знаме" от 16.03.1875 г.²⁷⁰ В ескалацията на конфликта БРЦК практически престава да функционира, поради което на дневен ред излизат

два въпроса: коя страна ще вземе емиграцията и как практически ще се осъществяват комитетските дела занаяпред. Провалът на Общото събрание на комитетската организация от 26.12.1874 г. и последвалият отказ на Л.Каравелов от по-нататъшно участие в дейността на революционната организация бележат края на един изключително динамичен и същевременно драматичен етап в развитието на българското освободително движение. Етап, в който развитието на българската политическа мисъл достига своя връх чрез идеята за Привременно правителство и вътрешна комитетска мрежа като основни опорни фактори на българската национална революция. Идеята за извоюване на свободата и независимостта на България със собствените сили на народа извиква на живот и първата мащабна българска конспиративна организация – БРЦК, в която обединяват усилията си емигранти и вътрешни дейци по пътя към организирането на общобългарско въстание. Правят се и опити българският национален въпрос да бъде поставен пред дипломатите на Великите сили (Париж, 1869г.), като се търси цивилизованото му разрешаване като съставна част от т.нар. Източен въпрос на Балканите. И в двата случая стремежът към национално освобождение е единственият подтик за действията на българските възрожденски дейци. Различията между отделните политически групи в емиграцията са главно в пътищата за достигане до целта, но тези различия остават на втори план, тъй като идеите за държавност и суверенитет на българската нация много често довеждат до преливания и общи действия на хора, принадлежащи към различни идейни кръгове. Такива са Д.Ценович²⁷¹, Иван Касабов²⁷², П.Кисимов²⁷³, П.Календжи²⁷⁴ и др. – личности, играли важна роля в българското освободително движение от края на 60-те – началото на 70-те години на XIX век и допринесли за развитието на националното и политическо съзнание на българския народ, обозначавайки основните насоки в действията на революционната емиграция при търсенето на пътя към националната свобода и независимост. Идеята за Привременно правителство, което да предшества бъдещата свободна българска държава и нейното правителство бележи нов политически и практически напредък в българското освободително движение. Институцията действа като тайна българска власт с програмно определени цели за реализиране на предназначаната задача – пълното политическо освобождение на народа и възстановяване на българската държава. В периода от лятото на 1868 – 1874 г. българското национално революционноосвободително движение се развива в идейно-политическо, организационно и тактическо отношение и очертава най-ефективния път към извоюване на българската свобода и независимост с оглед на балканската действителност и кризата на държавната система на Османската империя на Балканите.

4. Възрожденският политически национализъм в революцион-

ното движение през 1875 г.

От края на 1874 г. революционното движение в България започва да изпитва силното влияние на радикалните идеи на Христо Ботев. Той консолидира около редакцията на в. „Знаме” ядро от радикални революционери и става инициатор за отнемане правомощията на Любен Каравелов като председател на вече несъществуващия Букурещки централен комитет. През първата половина на 1875 година Каравелов е подкрепен от повечето емигрантски дейци, включително от Кириак Цанков, Рафаил Атанасов, Данаил Попов. Комитетите в Галац, Браила, Турну Мъгуреле, Гюргево, Питещ, Александрия изцяло застанали на страната на председателя на БРЦК. Кириак Цанков започнал да издава дори специален политически вестник на румънски – „Балканул”, който отразявал позициите на Каравеловите съмишленици. Междувременно групата на Ботев, на която симпатизирали младите хъшове в Букурещ, засилвала позициите си. Още повече, че през април 1875 г. Христо Ботев и Стефан Стамболов изпратили като главен апостол за вътрешността на страната Иван Панов Семерджиев.²⁷⁵ С тази стъпка се търси възможност на основата на няколкото по-активни центъра в Българско (Търново, Русе, Стара Загора, Шумен) да се възстанови комитетската мрежа в страната. Търновските комитетски дейци изработват „Изложение” за принципите на революционната борба в условията на нова ескалация на военно-политическото напрежение на Балканите, според което за да се гарантира успехът в борбата за освобождение на България, усилията трябва да се насочат към изграждане на революционни дружества из цялата страна, предварителна подготовка на населението, ефективна революционна пропаганда и ясна политическа платформа за политическото устройство на свободна България²⁷⁶. Основните положения на „Изложението” имат своя първообраз в приетите на 19.05.1875 г. от Търновския революционен комитет и одобрени от събрание на селските комитети от околията „Постановления”²⁷⁷ – т.нар. „нов устав на революционната организация” в Българско²⁷⁸. Документът регламентира нова структура на вътрешната революционна организация - изградена на строго териториален и централизиран принцип, ще обединява дружества с различни функции – „прости”²⁷⁹, „средни”²⁸⁰, и едно „главно”²⁸¹. Първите две са основните структурни звена на организацията – те ще изпълняват своите задачи като периодично отчитат дейността си. Към „главното” дружество могат да се привлекат и апостоли, които ще отговарят за отделни региони²⁸². Усилията за организационното укрепване на комитетската организация налагат на революционните дейци да обсъдят вътрешното състояние на организацията: „да се разгледат подробно сичките наши народни работи, минали и настоящи, за да можем по-умно да работим за бъдещите.”²⁸³ Междувременно кризата в Турция ескалира вследствие на избухналото през лятото на 1875 г.

въстание в Босна и Херцеговина, което дава нов подтик на българската революционна емиграция да се насочи към подготовката на ново българско въстание. При тази ситуация на 12.08.1875г. в Букурещ се провежда “народното българско събрание”²⁸⁴, поставило началото на нова политическа организация – БРК–1875г.²⁸⁵

На събранието освен дейци от Букурещ като Ботев, Стамболов, Драсов и Д.Ценович присъстват и делегати на комитетите от Гюргево, Компина, Плоещ и Слатина²⁸⁶. От Българско емигрантите имат подкрепата на Русенски и Шуменски комитети²⁸⁷. Председател на събранието е авторитетният български войвода П.Хитов, пристигнал от Белград и взел дейно участие при подготовката на събранието. Главният въпрос, обсъждан на събранието, е подготовянето на въстание в България, като се използва благоприятната обстановка на Балканите. Изработен е и общ план за провеждане на въстанието, според който страната е разделена на революционни зони, във всяка от които е изпратен апостол да организира населението²⁸⁸. Предвижда се емиграцията да сформира няколко големи чети, които организирано да навлязат в страната и да подпомогнат въоръжените отряди на комитетите и населението. “За добрия успех на въстанието”²⁸⁹ е създаден и неговият ръководен орган – “Български революционен комитет – 1875г.”, в който са избрани: Хр.Ботев, Ив.Драсов, д-р Христо Чобанов, Д.Ценович и Драгоя Шопов (касиер)²⁹⁰. Панайот Хитов е упълномощен за “първ и главен деятел”²⁹¹ на народните дела, като му се дава правото да обяви и ръководи въстанието чрез “всевъзможни начини, които той види за добри и успешни.”²⁹² Но според плана на въстанието П.Хитов е длъжен да координира действията си с БРК, което го легитимира като колективен орган на ръководство на българската национална революция. В името на общия идеал към комитета са привлечени К.Цанков и Ив.Кавалджиев – близки до Каравелов дейци от емиграцията²⁹³. БРК се изгражда като приемник на революционните идеи и практика на БРЦК. Опирайки се на революционното наследство на БРЦК, новата политическа формация не приема решения и документи от организационно естество. След събранието е изработен проекто-устав, който регламентира правата и задълженията на председателя, касиера и деловодителя и в общи линии представя БРК като емигрантска организация на влашките българи, тъй като липсва детайлизиран разчет на ролята и функциите на широкомащабната комитетска организация от времето на Левски, върху чийто отломки БРК-1875г. изгражда своите организационни звена²⁹⁴. Сътрудничеството с дейци от вътрешността на страната, както и енергичната дейност на Търновския комитет за преодоляване на упадъка във вътрешната организация и съживяване дейността на комитетите дават основание да се търси наличието на два ръководни центъра (или три, като се имат предвид пълномощията на П.Хитов, който не е член

на ръководството на БРК), които синхронизират дейността си предвид общите действия по пътя към въстанието, но остават с нерегламентиран йерархичен статут. Координацията се осъществява на базата на общите стремежи на революционните дейци и изработения общ план за действие. Именно общият план за въстание е документът, синхронизиращ до определена степен при благоприятно стечение на обстоятелствата действията на всички отделни фактори, обуславящи успеха на въстанието: единодействие със Сърбия, организиране на голяма чета от П.Хитов, сплотяване на емиграцията и вливането ѝ в четите на БРК, единодействие с комитетите в Българско и т.н.²⁹⁵ Предвид тези обстоятелства на БРК не се отреща роля на дълготраен политически субект. За своите създатели той остава само като комитет, “който ще са денонощно старае за събиране пари от Влашко и другаде”²⁹⁶ и ще “ся споразумява с влашките и други българи за организирането на четите и въобще за добрия успех на въстанието.”²⁹⁷

Ускорената подготовка на всеобщо въстание в Българско от дейците на БРК и вътрешната комитетска организация в дните след събранието от 12.08.1875 г. поставят началото на нов етап в развитието на тактическата линия в освободителните борби на възрожденските българи. Политическите възгледи на Хр.Ботев и идейните му съмишленици са отразени в документите на БРК и на страниците на комитетския вестник “Знаме”, от който излизат 27 броя за периода 8.12.1874г.-14.09.1875г. Възприетите от дейците от кръга около Ботев, Драсов и Стамболов революционни традиции в българската обществена мисъл са предпоставка за естественото продължение и развитие на движението за извоюване на народната свобода чрез въстание. От историческите източници, свързани с Ботев и БРК, се разкриват схващанията на революционните дейци за задачите и формите на освободителната борба. Убеждението, че Източният въпрос лежи на плещите на българския народ, формира една от основните насоки в агитационно-пропагандната линия на в.”Знаме”. Българският народ трябва сам да потърси свободата си чрез “революция народна, незабавна, отчаяна”²⁹⁸, тъй като предвид кризисната обстановка в балканските владения на султана е възможна и обща революция на балканските народи, която да доведе до образуването на южнославянски съюз или дунавска федерация. На “българите, които населяват България, Тракия и Македония”²⁹⁹ се отреща да съставят “отделно и независимо кралевство”³⁰⁰, тъй като “по своето природно, човеческо и историческо право”³⁰¹ народът е законен владетел на тези земи. “Българският народ – пише Хр.Ботев – съставлява главното население на европейска Турция, следователно неговата роля трябва да бъде първостепенна; нашата емиграция знае силите и стремленията на народът, следователно тя трябва да го изведе на тоя път.”³⁰² Херцеговинското въстание, както и надеждата, че Сърбия ще

воюва с османците ускоряват подготовката и на българското въстание, замислено от БРК. Решенията за въстанието са изложени в едно печатно окръжно, издадено от БРК-1875г. на 21/23.08.1875г. и отправено до комитетите на организацията³⁰³. Революцията, която ще започне “отвътре”³⁰⁴ е единственото средство за спасяването на българския народ. Малко преди въстанието БРК издава на български и на турски прокламации към населението³⁰⁵. С тях се прави опит народът да се вдигне на масово въстание като се следва примерът на Босна и Херцеговина – във въстанието вземат участие и християни, и мюсюлмани. Турската прокламация “трябва да е и в политическа точка зряла, добре скроена, щото всичките (келяви) сили при прочитането и да мислят, че ние знаем що искаме и че въстанието е с цел, а не както се иска не някой да ни мислят за незрели.”³⁰⁶ Прокламацията разяснява, че въстанието е насочено само срещу правителството и неговия административно-управленски апарат и беззаконията им³⁰⁷. “Документалните свидетелства показват, че именно търновските дейци изготвят конкретния план на бъдещите бунтовни действия на територията на цялата страна... най-важният елемент, върху който търновци изработват целия си тактически план, е свързан с предварително “споразумение” на въстаниците с емигрантските чети.”³⁰⁸ След широкообхватни въстанически действия в Северна България се предвижда и обявяване на “Балканската република” – принцип, заложен в “Наредата” на В.Левски от 1871 г.³⁰⁹ Прави впечатление, че формата на държавно управление на свободна България за дейците на БРЦК в Българско с център в гр.Търново противоречи на Ботевите разбирания за българско “независимо кралство” в рамките на южнославянска или дунавска федерация на балканските държави. Проблемът за държавно-политическата уредба на свободна България не е застъпен в нито един документ на БРК, което му дава възможност да води преговори с правителствата на монархическите балкански държави (Сърбия) без да привлича върху себе си негативни реакции от тяхна страна. Надеждата, че чрез въстанието Европа ще “поеме върху си българската кауза”³¹⁰, отново изтласква този въпрос на заден план.

Въпреки старанията на вътрешните дейци и на апостолите, въпреки усърдието на БРК в Букурещ, въстанието, избухнало на 16.09.1875г. най-напред в Стара Загора, а след това в с.Червена вода, Русенско, и в Шуменско, е бързо потушено. Емиграцията не изпраща и предвидените като помощни отряди чети.³¹¹ Въпреки неуспеха си, въстаническото движение през 1875 г. изостря вниманието на Великите сили и преди всичко на Русия.³¹²

В следствие от провала на БРК на 30.09.1875 г. Хр.Ботев, който във времето на въстанието е в Одеса (22 август-18 септември 1875г.), подава оставката си: “Защото моите убеждения се не посрещнаха в много отношения с убежденията на останалите членове на Бъл.[гарския] револ.[юционен] комитет в Букурещ и защото от това се породи неискре-

ност помежду назе, то, за да не бъде отговорен пред съвестта си, намерих за нужно да престана вече да действам като член на комитетът.”³¹³ Спира и в „Знаме”. След излизането на Хр. Ботев и Др. Шопов от комитета, БРК изпада в криза, която го обезличава като организационен център. На 1 октомври в Букурещ е свикано събрание на комитетската организация, което обсъжда причините за неуспеха и се приема нов курс за въстание. Според революционерите от БРК “въстанието в Българско се парализирало от нямане на войводи.”³¹⁴ “Това всъщност било и последната документално засвидетелствувана проява на БРК.”³¹⁵

Дългогодишните упорити и самоотвержени усилия на ръководителите на българското революционноосвободително национално-демократично движение да организират и осъществят всенародно въстание за освобождението на България, техните организационни възгледи и революционни идеи получават своя реален израз през април 1876г. с избухването на Априлското въстание, чиято организация практически е осъществена от дейците на основания в края на 1875 г. Пюргевски революционен комитет – приемник и продължител на политическата линия на БРК.

ГЛАВА IV.

Възрожденският политически национализъм по време на Източната криза 1875-1878 година.

1. Възрожденският политически национализъм по време на Априлското въстание.

За всеотнаватната подготовка на новото българско въстание в страната революционерите от радикалните среди на българската емиграция (Г.Бенковски, Н.Обретенов, Г.Обретенов, Ив.Данчев, П.Волов и др.) полагаат през есента и зимата на 1875 г. началото на нов български революционен комитет с център гр.Гюргево (Румъния)¹. След пристигането на Ст.Стамболов на 11 ноември се провежда и първото събрание на комитета². За председател е избран Ст.Стамболов, а за секретар – Ст.Заимов. Целта на комитета е да подготви и да вдигне едно общо въстание в България³. От съображения за сигурност заседанията на комитета се провеждат тайно, като не се водят протоколи. Заседанията продължават от 11-12 ноември до 25 декември, като в тях вземат участие и Ст.Заимов, Ив.Хаджидимитров, Ил.Драгостинов, Г.Икономов, Н.Мартинов, Т.Петков, Г.Апостолов, Хр.Караминков, както и Г.Измирлиев, Н.Славков, Тодор Кирков⁴. Едно от важните решения на Гюржевския революционен комитет е да раздели територията на страната на четири революционни окръга – Търновски, Сливенски, Врачански и Пловдивски, начело с апостоли, които да извършат неотложно необходимата за целта организаторска работа. Търновският революционен окръг обхваща централна Северна България, Габровския и СевлиеВСкият край. За главен апостол е определен Ст.Стамболов с помощници Г.Измирлиев и Хр.Караминков-Бунито⁵. Сливенският окръг включва Сливенско, Ямболско и Котленския балкан. Негов ръководител става Ил.Драгостинов с помощници Г.Обретенов (военен инструктор) и Стоил войводаб. Третият - Врачански окръг обхваща Северозападна България, част от Софийско и Македония. За главен апостол тук е определен Стоян Заимов с помощници Н.Обретенов и Н.Славков⁷. Към Пловдивския революционен окръг спадат районите на Средна гора и Стара планина, включително и селищата в западната част на подбалканските полета – Златишката и Карловската котловина, Пазарджишко, Родопска област и равнинния басейн на река Марица⁸. По военно-тактически съображения по-късно за център на четвърти окръг е избран град Панагюрище. За главен апостол на този окръг е назначен Панайот Волов с помощник Георги Бенковски. По-късно като апостоли са привлечени Г.Икономов и З.Стоянов. В земите, останали въвн от очертавания на създадените окръзи, впоследствие също са извършени частични приготовления за въстание (Радомир, Солун, Малешевско и Пианечко и др.)⁹.

Гюргевският комитет приема и “един общ план, по който да се свържат всички страни, а освен това и места за снабдяване с оръжия и други потребности.”¹⁰ Предвиждало се първоначално въстанието да избухне в планинските области, в които да се създаде и свободна територия с въстаническа власт. Гюргевският комитет възприема стратегическия принцип за общобългарско въстание, създаване на свободна територия и въстаническо правителство в планинските райони.¹¹ На отделните окръзи се отрежда самостоятелна роля в провеждането на въстанието, като стремежът на ръководителите е към изграждане на въстаническа армия, която да овладее стратегически важни позиции във и извън населените места, да завладее и затвори планинските проходи и по този начин да затрудни противника, който имал огромно военно-техническо превъзходство.¹² При липсата на единен ръководен център на въстанието постоянната връзка между революционните окръзи и въстанически центрове е от първостепенно значение. При определянето на военно-политическата стратегия на въстанието Гюргевският комитет взема решение да се възстанови комитетската мрежа в окръзите, със силите и средствата на народа да се набави оръжие и да се осигури пълна мобилизация на материалните ресурси на страната. Въстаническите действия трябвало да се съчетаят с нахлуването на чети от български революционери-емигранти. Предвиждат се и многобройни диверсионни действия на революционни групи в големите градове и по железницата Одрин-Белово, които имат за цел да всеят паника и да парализират военната мощ на османците. Планът за подготовката и воденето на предстоящото въстание, съставен на основата на дотогавашния революционен и организационен опит, поради създалата се обстановка при преждевременното обявяване на въстанието е приложен частично, тъй като въпреки широко мащабната подготовка, по-голямата част от районите и селищата не могли да въстанат.

В изпълнение на взетите решения през първите дни на януари апостолите преминават по замръзалия Дунав, за да заемат своите места. Гюргевският комитет фактически се разпуска, като отвъд Дунава остават само съпричастните към делото Ив.Хаджидимитров, Д.Горов и учителя Янко Ангелов, на които обаче са възложени координационни функции по поддържане на връзките между апостолите от вътрешността на страната с българската емиграция, като изпълняват и конкретни поръчки от окръжните дейци, но те нямат правомощия на ръководен център.¹³ Тези права има първият революционен окръг в България с център гр.Търново (по-късно Горна Оряховица), но в хода на събитията Търново не успява да се наложи като център за координация.¹⁴ Важна особеност на българското революционноосвободително движение след създаването на Гюргевския комитет е, че всички останали емигрантски комитети из Влашко продължават упорито да функцио-

нират като една обособена в организационно отношение общност. Гюргевският комитет работи в пълна тайна, поради което не е известен и поради това не е признат като централен от емиграцията, поради което през зимата и пролетта на 1876г. се правят опити – в Браила и другаде да се свика общо събрание и да се създаде нов БРЦК15. Панайот Хитов също прави опит да съживи организационните звена на революционното движение, създавайки Български комитет в Букурещ през януари 1876 г.16 Емигрантските дейци търсят контакти със Сърбия, за да съгласуват действията срещу общия враг. Политически се активизира не само емиграцията, но и цариградските българи, както и част от местната общественост във вътрешността на страната. До правителството в Цариград, консулите в страната и дори до европейските дворове се изпращат прошения за пълна свобода на вероизповеданията, за премахване на откупната система на събиране на данъците, за въвеждане на подобрения в администрацията и съдилищата и т.н.17 През декември 1875 г. жителите на Габрово, Севлиево, Ловеч, Сливен и други в прошения до Високата порта настояват за действителни реформи, включително и за въвеждане на редовна военна служба и за българите, с надеждата, че това ще създаде преграда и ще бъде гаранция срещу башибозушките и черкезките изстъпления. Издигат се искания и за автономия – административна и дори политическа: “Те съдържат подробен изложение за реформи, които ще предпазят християнското настроение от мюсюлманския гнет и целещи пълно признаване на автономията на България”18 Целта на дейците на Гюргевския революционен комитет е по-различна – не реформи или автономия, а пълно освобождения на страната. Макар и непознат за българската емиграция и непризнат от нея за централен, неговата роля и дейност като ръководен орган на въстанието вътре в страната е неоспорима. Някоя друга група или организация на българската емиграция няма особено влияние и въздействие върху комитетите и народните дейци в България освен Гюргевския комитет със своите апостоли, които подготвили въстанието в България за пролетта на 1876г. – то трябвало да се обяви на 18 април или най-късно на 23 април, Гергьовден19. При избора на тази дата са “взети под внимание всички условия на нашия живот.”20 Апостолите съзнават, че времето за подготовка на въстанието е твърде ограничено и веднага, след като пристигат по местоназначенията си, пристъпват към подготовка на въстанието в революционните окръзи. От януари до април 1876 г. дейността на Търновския централен комитет, както и на ръководствата на останалите три окръга се развива в няколко насоки: обща организационна подготовка, агитационна работа и военнотехническа подготовка, която започва със събиране на пари и продължава с постъпки за закупуване на оръжие и боеприпаси и мобилизиране на наличните сили. Полагат се и големи усилия за привличане на ко-

манден кадър на въстанието. Според плана за въстание на Търновския революционен комитет поради наличието на територията на окръга на военни крепости с военни гарнизони и значителна мюсюлманска група население се налага сформиранието на чети от боеспособни мъже, като се избегне въстание на цялото българско население. Със своите действия Търновският революционен комитет отстъпва от идеята за масово въстание. За да бъдат координирани въстаническите действия в окръга, е насрочено окръжно събрание за 24-25 април²¹. Събитията в Южна България обаче предизвикват рязко изостряне на обществено-политическия климат в империята, което ограничава възможностите за действие на революционерите и възпепятства подготовката на мащабна въстаническа акция в планинските райони на окръга.

В Сливенския революционен окръг подготвителната работа по тактическото изпълнение на взетите от Гюргевския революционен комитет решения също е в ход. В окръга също възприемат четническата тактика. На 4 април Ил. Драгостинов се обръща със специално въззвание към населението, с което го приканва да се пригответи да участва в общото българско въстание.²²

Във Врачански революционен окръг възприемат четническата тактика. Ръководството на окръга изработва един “Закон за всичките бунтовници”, в който се определят длъжностите на войводите и техните подчинени. На 22 април (4 май) Заимов издава заповед въстанието да започне на 11/23 май.²³

В Пловдивски (Панагюрски) революционен окръг е сформирани “Подготвителен комитет”²⁴, който в хода на подготовката организира нелегално събрание на избрани представители на комитетските структури в окръга, на което да се обсъдят и решат основните въпроси по военното и политическото ръководство на въстанието в окръга. То е свикано на 14 април в местността “Оборище”²⁵. Събранието решава да даде на апостолите извънредни пълномощия, за да могат да насочат оперативно хода на въстанието. За център на въстанието е определен град Панагюрище. Събранието възлага на специална комисия начело с Бенковски да изработи оперативен план за провеждане на въстанието. Според плана въстанието трябва да бъде повсеместно, като се предвижда създаване на укрепени лагери на въстаниците в планинските райони, а в някои селища с добро разположение и естествена защита от заобикалящата ги природна среда е прието да се превърнат в укрепени пунктове за отбрана. Решено е да се образуват и въстанически чети. Въстанието е определено да избухне на 1 май 1876г. или при разкрития от страна на властта – незабавно да се обяви, като се уведоми главният център.²⁶

Поради предателство въстанието избухва преждевременно на 20 април 1876г. в Копривщица, след което се пренася и в други селища

на IV революционен окръг – Клисурска, Панагюрище, Стрелча, Брацигово, Перущица, Батак и др.²⁷ След обявяването на въстанието в Панагюрище, започва сформирването на новата революционна власт. Подготвителният комитет е обявен за Военен съвет, който има всичката власт на Временно правителство. Негов председател е Г.Бенковски, а зам. председател – П.Бобеков. В него влизат както членове на стария комитет, така и още няколко панагюрци: Н.Дринов, С.Хаджикиров, Филип и Петър Щърбанови, И.Мачев, З.Койчев, Т.Влайков, М.Шишков, К.Гешанов, Ив.Джуджев и П.Мачев²⁸. Временното правителство, което е главният орган на революционната власт в IV революционен окръг, има за цел да ръководи и да се разпорежда с всички налични сили на въстанието, да поддържа връзка с другите революционни комитети, да взема мерки и полага грижи за отбраната и сигурността на населението, включително и мирните мюсюлмани, и др. Временното правителство концентрира в ръцете си както ръководството на военните работи, така и ръководството на гражданската власт²⁹. Друг новосъздаден орган на революционна власт е комендантът на града, който трябва да организира военната отбрана на въстаническата столица Панагюрище. С тази задача е натоварен Ив.Соколов. Под негово ръководство се извършват укрепителни работи и се определят позициите на въстаниците в околността.³⁰ Създават се укрепени лагери, в които се събират мирното население и въстаническите отряди на окръга³¹. Бойните действия в IV революционен окръг са най-масовата проява на населението, взело участие във въстанието.

Една от най-значимите прояви на въстанието в Търновския революционен окръг е организирането на голяма въстаническа чета начело с поп Харитон, съставена от четници от селата Бяла черква, Михалци, Мусина и др., която впоследствие се установява и води боеве в Дряновския манастир. Героична битка водят и селата Батошево, Кръвеник и Ново село³². Разгромени са и четите на Цанко Дюстабанов и Христо Патрев, действали на територията на окръга в района на Габровско и Тревненско.

В Сливенския революционен окръг е организирана чета, която води боеве с врага и е разбита.³³

Врачанският революционен окръг не последва примера на останалите окръзи. Опитът на Ст.Заимов да вдигне въстаниците в гр.Враца на 11 май е неуспешен. Едва на 18 май във Враца се събират около 500 въстаници, но поради липса на оръжие скоро се разпръсват³⁴.

Въстанието в Македония намира израз през май 1876 г. в надигането на населението в Пианечко с център с.Разловци, където е сформирана въстаническа чета, но в неравни боеве с врага тя дава много жертви и е разбита³⁵. В Западна Тракия и Родопите действията четата на капитан Петко войвода.³⁶

В същото време кипежът сред българската революционна емиграция не престава. Подпомогнат от Н.Обретенов и Г.Апостолов, Ботев се

заема да организира чета, с която да се притече на помощ на въстанието. Сформираната чета е подпомогната материално и от “Българското човеколюбиво настоятелство”, с чиято помощ са въоръжени около 200 четници³⁷. За войвода е определен Христо Ботев, за комендант – Н.Войновски, знаменосец на четата става Н.Симов. На 16 май четниците се качват на австрийския кораб “Радецки” и под прикритие като земеделски работници поемат пътя към родината. На 17 май “Радецки” е завладян, след което екипажът му е принуден да спре парахода на българския бряг близо до с.Козлодуй. За няколко дни четата стига Врачанския балкан, но не получава подкрепа от населението и от местните революционни комитети и е принудена сама да води тежки боеве с многократно превъзхождащия я противник. На 2 юни загива Христо Ботев и смъртта му слага началото на низ от тежки загуби на четата, която е разделена на три отряда и прави опит да се измъкне от преследващия я противник. Повечето от четниците загиват, други са пленени и едва неколцина успяват да се укрият.³⁸

На 16 май при Тутракан преминава и малка чета, водена от сливенеца Таньо Стоянов. На път за Сливенския балкан в Османпазарско тя е унищожена.³⁹

С разгрома на четите Априлското въстание фактически завършва. Навсякъде въстанието е потушено с огромна жестокост. Над 30 000 мъже, жени и деца са изклани, 80 селища – изгорени, други 200 – напълно разграбени. Кръвта на загиналите българи, воплите и страданията на невинните ускоряват разрешаването на българския национален въпрос. Събитията превръщат българския въпрос в централен за европейската дипломация.⁴⁰

Въпреки че Априлското въстание не обхваща всички български земи в рамките на Османската империя, то е най-масовата революционноосвободителна проява на българския народ в стремежа му да отхвърли многовековното иго и да създаде своя независима държава. То е и важен, върхов момент от българската национално-демократична революция, движещите сили на която са широките народни маси от всички социални прослойки на българския народ – селячество, занаятчии, дребна и средна буржоазия, градските жители, народната интелигенция и нисше духовенство. Народът, изпитвал жесток социален и национален гнет, се вдига на оръжие, за да доведе борбата до нейния край, като отдаде всички сили и понесе всички жертви за своята свобода, за своето демократично развитие и всестранен напредък.

2. Българският политически национализъм след Априлското въстание.

Когато страшните изстъпления над българския народ стават известни, прогресивните обществени среди в европейските страни се нади-

гат в защита на българите. Широкото движение в подкрепа на българския народ през 1876 г. се разгръща в страни като Франция, Англия, Германия, Италия, Русия, Австро-Унгария, САЩ и др. и принуждава европейската дипломация отново да се обърне към Източния въпрос. Непосредствено след потушаването на Априлското въстание Източната криза се задълбочава до крайност вследствие на обявената на 18/30 юни от Сърбия и Черна гора война на Османската империя. В този бурен и съдбоносен за българското революционноосвободително движение период надеждата за политическо освобождение и солидарността провокират инициативи на широки слоеве от българската емиграция и населението на незасегнатите от турските безчинства български области за оказване на хуманитарна помощ на хилядите пострадали, останали без покрив и прехрана българи от въстаналите и разорени области⁴². От втората половина на 1876 г. датират и редица проекти за държавно устройство на България, които поставят пред европейската дипломация и обществено мнение проблема за защитата на българските национални интереси и промяната на политическия статут на българите като средство за решаването на Източния въпрос на Балканите⁴³. В тях се изразява идеята за българската държавност, за формите на управление на бъдещата българска държавна организация. Въпросите за завземане на властта, за установяване на основните държавно-политически принципи, върху които трябва да се изгради свободна България, вълнуват българската общественост особено с приближаването на Цариградската конференция и поставянето на Българския въпрос, който се превръща в централен въпрос и на руската балканска политика⁴⁴. Това става възможно главно с оглед на зреещата война срещу Турция. С подкрепата на Русия на 19 юни (1 юли) 1876 г. Сърбия обявява война на Турция. Пет хиляди руски доброволци начело с ген. Черняев заминават за Сърбия, за да и окажат помощ във войната⁴⁵. Българските войводи П.Хитов, Ф.Тотю, Хр.Македонски и др. също събират стотици доброволци, от които е формирана самостоятелна българска войскова единица. В края на юни 1876г. в местността “Панди рало” се събират войводите П.Хитов, Ильо войвода, Хр.Македонски, Ф.Тотю, Н.Попнинов, както и Д.П.Иванов, П.Досев, Г.Милетич и К.Кекеров и изработват “Закон за българските доброволни войници”⁴⁶. Законът прокламира, че “... целта на нашето воюване е да се освободи България от турското иго и ще воюваме догде или спечелим свобода, или всички да измреме”⁴⁷. За главен войвода на всички доброволчески български чети е назначен от 3 юли 1876 г. войводата П.Хитов, който се поставя под разпореждането на ген.Черняев⁴⁸. В това време се активизира и българската емиграция от всички социални слоеве и политически групировки. Особено активни са емигрантските организации Българско човеколюбиво настоятелство (БЧН)⁴⁹ и Българско централно благотворително общество (БЦБО)⁵⁰. И двете организации си поставят

и политически задачи, които обаче прикриват с благотворителни цели, за да се избегнат възможни усложнения в междуправителствените отношения между Турция и Румъния, на чиято територия българската емиграция намира благоприятни условия за разгръщането на широко национално освободително движение.

Създадено на 21 август 1875г. в Букурещ, Българското човеколюбиво настоятелство подпомага населението във въстаналите области на европейска Турция и по-специално в Херцеговина. Негов председател е К.Цанков, който обединява около себе си по-умерени дейци от българското революционно движение, близки до идейно-политическите позиции на Л.Каравелов след отстраняването му от ръководството на революционното движение. След Априлското въстание в България настоятелството възстановява дейността си. Във всички по-големи градове на Влашко са образувани “благотворителни общества”, чийто задачи се покриват със задачите и целите на БЧН: подкрепа на жертвите от Априлското въстание⁵¹. В тях влизат членове на всички емигрантски течения. Постепенно обаче се стига до преминаване на ръководството в ръцете на дейци от кръга на “Добродетелната дружина” начело с Панарет Рашев. Българското човеколюбиво настоятелство чрез Евлоги Георгиев отпуска най-много средства за издръжката на делегатите М.Балабанов и Др.Цанков, изпратени в началото на август 1876 г да изложат пред европейските дворове “желанията на българите”.⁵² С действията си в служба на българската национална кауза БЧН допринася за развитието на българското освободително движение към финалния етап на антиосманската съпротива. “Старите” създават и свой вестник – “Стара планина” с редактор Стефан С. Бобчев⁵³, който нередко влиза в полемика със застаналия на позициите на БЦБО вестник “Нова България”.⁵⁴

Първият брой на в.”Стара планина” се появява на 7 август 1876г., а последният 78 брой на вестника излиза на 21 юни 1877г. – в деня, когато Дунав е вече преминал от освободителните руски войски. В програмната статия на вестника е подчертано значението на журналистиката като “едно от най-силните средства, чрез което може да се работи за умствено, национално и политическо събуждане на един народ”⁵⁵ и от което зависи “направлението което вземат народните стремления и движения в известни минути”⁵⁶. По отношение на бъдещото устройство на България вестникът се спира най-често върху идеята за политическа автономия, като безрезервно отхвърля административната автономия и дуализма. Политическата автономия в.”Стара планина” вижда по следния начин:

1. Да се възобнови от България, Тракия и Македония българската държава, дето главният и вред преобладаващия елемент в тия местности е български.

- 2 Българската държава да се управлява независимо по един орга-

нически устав.

3 Всички други народности, размесени в българската държава, да бъдат равноправни пред закона и да се радват на същите политически и граждански правдини.

4 За всичките граждани на българската държава да има неограничена свобода на съвестта.

5 Военната служба и общото просвещение на всичките граждани на българската държава да бъдат задължителни. За всички клонове на управлението да се съставят особени закони, като се взема винаги предвид положението и нуждите на народа.

За да се гуди в действие тая програма и да се предвари вторично кръвопролитие, нужна е военна окупация на Турция от страна на европейските сили, при която да се състави и първото привременно правителство.

Тази програма е отпечатана в брой 13 от 22 септември 1876 г. на в. "Стара планина" и по-късно става основен проект за политическа програма, утвърдена на първия български народен събор на 19 ноември 1876г., свикан от БЦБО в Букурещ от 18 до 22 ноември 1876 г. и председателстван от Вл.Йонин.

В бр.20, год.І от 16 октомври 1876 г. е отпечатана друга "Политическа програма", в която се конкретизира преди всичко държавно-политическият модел на свободна България, основан на принципите на модерния консерватизъм, но и в тази програма се прокламира че: "всичките жители на българската държава от каквато вяра и народност да са, са равни поданици на тази държава имеющи равни длъжностни права"⁵⁷. Най-пряк израз на политическата позиция на вестника и на близкия до него политически кръг на "старите" се открива в отпечатаната в бр.35 от 15 декември 1876 г. "Програма на българските искания",⁵⁸ идентична с изработената "Политическа програма" на Централния комитет в Русе от 12/24 ноември 1876г., отпечатана и във в."Нова България"⁵⁹. В програмата се настоява за пълна политическа автономия на българите, гарантирана от Великите сили, които да поверят властта в държавата на едно национално правителство (чл.1). Държавата да носи название "Българско княжество" (чл.2), върховен владетел на което да бъде "един княз, избран от народа из някоя от европейските династии, който ще бъде васалин на султана" (чл.3). Член 4 от Програмата предвижда въвеждането на конституционно управление в държавата чрез закони, изработени съгласно постановленията на върховния закон в страната – Конституцията. Законите на страната ще бъдат изработени от народни представители "избрани от народа и чрез народа" (чл.4), без разлика на вяра и народност (чл.8). Законодателният орган на държавата ще бъде еднокамарен парламент (чл.8). В българската администрация ще могат да постъпват всички местни и способни люде, без разлика

на вяра и народност. Администрацията ще има за основа “общинската наредба” и ще се избира от народа а потвърждава от българското правителство (чл.7) ... В местата, населявани само от Турци, управители могат да бъдат, безразлично, Българи или Турци, според волята и избора на населението. Това също ще бъде с другонародните местности (чл.9). Равенството на всички поданици на княжеството се гарантира от Конституцията (чл.5). За официален език на българската държава е прокламиран българският. Предвижда се и създаването на българска войска и полиция (чл.10). Внимание е отделено и на предходния период, през който държавно-политическото, обществено-икономическото и културно-духовното институционално изграждане на свободна България, обхващаща “България, Тракия и Македония, дето главният и навред преобладаващия елемент е български” (чл.1), ще бъде завършено. Чл.12 предвижда: “За да се тури в действие тази програма и да се предварди вторично кръвопролитие, нужна е чужда военна окупация, при която ще бъде и привременното българско правителство”, назначено “дотогава да се избере български княз” (чл.11).

“Програмата” от декември 1876г. изразява в най-висока степен еволюцията на държавно-политическите и административно-правни възгледи на широки слоеве от българското възрожденско общество. Откроява се високата степен на политическа култура и интелектуален потенциал на създателите ѝ – комитетата в Русе, от 1876г. обявен за централен за българското етническо пространство в пределите на империята⁶⁰. Дейците на българското освободително движение от емиграция и от вътрешността на страната се обединяват около идеята за изграждане на свободна България като конституционна монархия с еднокамарен парламент и пълна политическа и административна автономия. Макар и васално на султана, българското княжество фактически е самостоятелно във вътрешно-политически аспект държавно образование, обединяващо в своите граници всички етнически български области на Балканския полуостров, детайлно очертани и с ясно изявена топографска точност в чл.1 на документа⁶¹. В политически аспект тази точност на географския обхват на българското етническо пространство демонстрира пред Европа и правителствата на Великите сили жизнеспособността на българската нация и на нейния самостоятелен държавен субект- българското княжество. Административно-политическият статут на княжеството съгласно текста на документа ще се гарантира от Великите сили, което възпрепятства Портата при бъдещи опити да възстанови своята военно-политическа власт в българските земи. В духа на европейските ценности е и прокламирания обществен модел, първостепенно значение за който имат междуетническото равноправие на всички поданици на княжеството и конституционните гаранции за свободата на личността. Суровата реалност на циви-

лизационния сблъсък на Балканите между прогресивните европейски обществено-демократични ценности, носител на които става българската възрожденска буржоазия и интелигенция, с турската държавна политическа и административно-управленска система дава основание на българските възрожденски политически дейци като единствено възможно решение на Източната криза да посочват необходимостта от общоевропейска въоръжена акция срещу Турция в защита на онеправданото християнско население в подвластните ѝ балкански провинции. Общата европейска намеса ще гарантира промяната на политическия статут на българите и ще “предвари вторично кръвопролитие” чрез “военна окупация” (чл.12), във времето на която ще се поставят основите на модерната българска държавност.

Ако сравним изложенияте в точките на програмата български политически искания с държавния модел на следосвобожденска България, ще установим, че представата на българските революционни и политически дейци от 1876 г. за формата на желаня национален суверенитет плътно се доближава до юридическия статут на Княжество България след 1878 г.⁶²

Редакцията на в.”Нова България” призовава към дискусия по българския национален въпрос с надеждата, че ще намери разбиране в средите на българската емиграция, която ще се обедини на основата на една по-пълна и детайлизирана политическа програма за бъдещето на свободна България. В.”Стара планина” се солидаризира с проектите на българската емиграция, БЦБО и комитета в Русе в името на предначертаната от създателите му цел “... да излага пред образования свят истинните интереси и требования на нашия народ, без удовлетворението на които Балканският полуостров не ще се намери в равновесие и тишина”⁶³. По въпроса за границите на България вестникът неотменно поддържа тезата за включването на Мизия, Тракия и Македония в тях, напомняйки, че тези граници са “припознати от Високата порта с фермана от 1870 г.”⁶⁴. “Българското отечество се състои от трите известни области: Тракия, Мизия и Македония... Нии искаме пълна политическа и социална независимост за нас си. Онова което е наши, нии ще го търсим и ще го искаме винаги. Ако не ни се даде днес, ние утре ще бъдем в състояние да си го вземем ... Това е нашата алфа и омега”⁶⁵.

Тези позиции отстояват и привържениците на революционното крило в българската емиграция, които след въстанието поради гибелта на мнозина от изявените революционни дейци се осланят все по-осезателно на “по-умерените елементи”, където намират социална и обществена упорабб. Сгрупирането им става около Българското централно благотворително общество, образувано на 10 юли 1876г. с участие на делегати от български общини в някои румънски градове. В този нов организационно-политически център се сливат трайно дейци от бив-

шия БРЦК с представители на българската дребна буржоазия в емиграция и в отечеството. Генератор на събитията става избухналата през м.юли Сръбско-турска война, която мобилизира силите на славянофилите за общи действия срещу изконния враг. С мисия да организира български доброволчески отряди в Букурещ пристига членът на Славянския благотворителен комитет в Москва Вл.С.Йонин. В Букурещ той търси съдействието на К.Цанков и други бивши членове на БРЦК за мобилизиране на емигрантския потенциал и възстановяване на ръководния център на българското революционно движение в Румъния и на организационните структури в българските емигрантски колонии⁶⁷. Вл.С.Йонин прави опит да помири групите на “млади” и “стари” и да ги обедини в обща организация, което е най-оптималният вариант за изграждане на действително мащабно българско освободително движение, необходимо с оглед на предстоящата руска акция на Балканите. “Старите” обаче този път отказват да се подчинят на руските внушения, изчаквайки ходовете на официалната руска политика. Те образуват нова, малобройна по състав организация “Човеколюбиво дружество”, в което влизат хора от обкръжението на Евл. Георгиев⁶⁸. Членовете на дружеството смятат, че сръбското правителство ще използва българите за постигане на свои политически цели. Йонин успява да привлече няколко от членовете на групата на “старите” като Ив.Грудов (подпредседател на БЦБО), Ганчо Григоров (касиер), Ив.Х.Григоров, Ст.Атанасович и д-р Загорски⁶⁹. След разрива между представителите на умереното крило и някои от дейците, близки до “старите” в управата на БЦБО, остават Вл.Йонин (почетен председател), К.Цанков (председател) и П.Енчев (секретар), като местата на напусналите са попълнени с Ангел Рунта (касиер), Г.Золотов, Ив.Вазов, Д.П.Иванов и Ол.Панов⁷⁰. Членове на ръководството са също П.Хр.Висковски, С.Н.Стамболов, Ив.Кавалджиев⁷¹. След събранието от 7 август 1876 г. Вл.Йонин се отказва окончателно от замисленото консолидиране на емигрантските групи и преминава на страната на “младите”, които имат силно влияние пред радикално настроената емиграция – доброволците, които ще се бият на сръбска земя в името на българската свобода. От отчетите, изпратени от обществото до подпомагащите финансово дейността му славянски комитети в Москва и Петербург, се вижда, че за времето от началото на август до края на въоръжените действия то е снабдявало със средства и отпорило за Сърбия общо около 700 души доброволци⁷². Освен това с парите БЦБО закупува и известно количество пушки. Целта на БЦБО е на сръбска територия да се образува една самостоятелна българска военна част, която да нахлуе в България и действайки в синхрон със сръбските бойни формирования и военни планове, да извоюва освобождението на България⁷³. Вследствие на усилията 2500 български доброволци са включени като три отделни отря-

да в състава на руската доброволческа дивизия. “Във връзка с образуването на българска войска в Сърбия Българското централно благотворително общество изработва и план за въстание в България. В писмо от 22 септември 1876г. до Славянските благотворителни комитети в Петербург и Одеса обществото изтъква, че българският народ е готов да възстане пак и моли комитетите да ходатайстват пред руското правителство за позволение да се пренася оръжие и да преминават чети през Румъния, както и да се организират в Южна Русия един български отред, който да се прати в България по Черно море”⁷⁴. Този план остава неизпълнен, тъй като предвижда дейно участие на българската войска, събрана в Сърбия, която под командването на ген.Черняев след поражението на сръбската армия през октомври 1876 г. и сключването на примирие заедно с руските доброволчески части напуска Сърбия⁷⁵. С оглед на новосъздаденото положение и изгледите за скоршна Руско-турска война поради руския ултиматум към Портата да спре настъплението в Сърбия и да подобри положението на подвластните и православни народи, БЦБО се подготвя за съставянето на български отряди на румънската граница, които “в случай на война да вземат по-живо участие в общото дело на нашето освобождение”⁷⁶. В началото на ноември 1876 г. БЦБО установява връзка с Русенския революционен комитет, представителите на който вземат активно участие в създаването на общобългарска политическа програма с искания за възстановяване на българската държава. От кореспонденцията на БЦБО с Русенския комитет, провъзгласен за централен за вътрешността на България, става ясно че “според нази, войната се вижда неизбежна, и мислиме (дейците от БЦБО- бел.моя-Б.Р.), че е добре да направите нужната пропаганда да бъде населението готово във всеки случай: или да вземе участие в едно с руските войски, ако те минат, или дотогава да се запазва, ако турците повторят своите свирепства”⁷⁷. Русенският комитет организира изпращането на протести и обръщения от населението до руските власти, в които се осъжда поведението на турското правителство спрямо християните, както и неговата реформена политика. Подобни изложения, подписани от стотици българи от Търново, Свищов, Шумен, Варна, Тулча и др.⁷⁸ са адресирани до представителите на Великите сили на Цариградската конференция (30.11.-10.12.1876г.). До конференцията е изпратена и политическата програма на БЦБО, приета на Народния събор (18-22.12.1876г. в Букурещ), придружена от един мемоар на френски език⁷⁹. След закриването на събора БЦБО продължава енергичната си работа в полза на българската освободителна кауза, провеждайки и печатна пропаганда чрез политическата си трибуна – учредения от Хр.Ботев в.”Нова България”⁸⁰. Вестникът продължава да следва неотклонно линията на революционна пропаганда, начертана от българската революционна периодика до 1876 г. На страниците на вестника са отра-

зени основните тенденции в емигрантските политически среди. Материалите във вестника засягат предимно проблеми с национално значение, като се има предвид изключително политиката на Великите сили спрямо Турция в контекста на т.нар. Източен въпрос, а също така и невралгичните точки на Балканите, където се наблюдава ескалация на националните съпротивителни сили срещу Османската империя. В рубриката за политически преглед информацията е аналитична, като за основа се вземат публикации от чуждия печат, засягащи общобългарския национален въпрос през 70-те години на XIX век. Важно място във вестника намира и подлистникът, в който се печатат откъси от материали, които касаят българските национални освободителни борби и достижения. Рубриката включва откъси от “Восточният въпрос и България” от ген.Липранди. Темата прекъсва в бр.27 на вестника. Започва печатането на “Съвременни записки от българското въстание в Търновско на 1876”. От бр.50 в “Подлистника” се печата “Четата на Хр.Ботев” от Ф.С., заменен по-късно от “Турската конституция”. Материалите, публикувани в “Подлистника”, дават възможност на читателите да придобият широка обществено-политическа култура по отношение на важни за българската нация въпроси от историческо и военно-политическо значение. Патриотичният стимул за поддържане на бойния дух на българите е вътъкан в редовете на всеки брой на вестника. Понякога вестникът води полемика с други издания като в.”Стара планина”, в.”Възраждане”, както и с някои обществено-културни структури като благотворителни дружества и др. Външно-политическата ориентация на в.”Нова България” е проруска и общославянска, тъй като издателите на вестника виждат в Русия единствената Велика сила, която е в състояние да допринесе за решаването на българския въпрос в контекста на развитието на Източната криза след 1875 г. Другите Велики сили нямат интерес от пряко изостряне на политическата обстановка на Балканите в полза на угнетените българи. В коментар, поместен във в.”Нова България” от 13/25 декември 1876 г., се опонира на някои български политически кръгове, склонни на реформи в българските земи, които отхвърлят политическата автономия. Реформистите (предимно българи, живущи в Цариград) се ръководят от политическите интереси и дипломатически постъпки на Англия, а автономистите – на Русия. Тези различия са провокирани от самите Велики сили и техните интереси при разрешаването на Източната криза след 1875 г. Англия е представена като основен покровител на Турция в “европейския концерт” и враг на българските национални интереси чрез рубриките “Синята книга” и “Противоречията в английската политика”. В тях се представя пагубната за българите английска политика по Източния въпрос. Редакцията на в.”Нова България” следи и изявите на всички патриотични българи, поели върху плещите си тежката и отговорна мисия на народни застъп-

ници пред християнска Европа и нейните правителствени органи. Мисията на М.Балабанов и Др.Цанков е следена от редакцията с надеждата, че тя ще спечели благоразположението на чуждите правителства.

Важна роля за идейно-политическата подготовка на българската депутация има българската общност в Цариград, застанала на идейно-политически позиции, сходни с тези на “старите” от Влашко и Одеса⁸¹. На 31 юли на остров Халки в Мраморно море на събрание се събират членове на цариградската българска община. На срещата присъстват Др.Цанков, К.Вълкович, Т.Бурмов, М.Балабанов, Т.Ив.Гешов, Н.Геров⁸². Решението страданията и въжделенията на българския народ да бъдат защитени пред Европа остава в историята на освободителните борби на българите като една от важните прояви на българското освободително движение в навечерието на Руско-турската война. То е израз на стремежа на най-богатата прослойка българи да спечели външна подкрепа за осъществяване на националното освобождение. От името на българския народ депутацията представя на европейските правителства два документа: “Мемоар”,⁸² съдържащ политическите искания, и брошурата “България”⁸³. В тях се посочва, че народът повече не вярва в реформените актове и програми на султана, а има нужда от получаване на гарантирани права за своето морално, социално и материално развитие по мирен път. Основното политическо искане е правото на самоуправление чрез пълна автономия и народно правителство, управляващо страната със собствени сили и закони, създадени според нуждите и традициите на народа. Изразяват и убеждението, че Великите сили няма да изоставят българския народ “в такова положение, което да докара този народ в отчаяние в което, да си пожертва самото свое съществуване”⁸⁴. В брошурата “България” Априлското въстание се представя като плод на турски интриги и замисли и на внушения, дошли от вън. Българският народ е представен като народ мирен, който не е създавал и няма да създава трудности на европейската дипломация чрез свои масови самостоятелни действия⁸⁵. Със своите действия българската едра буржоазия подпомага националната революция. В бр.38 от 10.10.1876г. на в.”Нова България” българските пратеници са наречени “двама тълкователи на мъките ни”.

Дейността на българите в защита на националната си идентичност се развива с дипломатически постъпки, за да се постави и българският въпрос на дневен ред и подобно на гърци, сърби и румънци българите да възстановят своята държава. Тя е подкрепена и от Екзархията, която отхвърля методите и средствата на въоръжената борба. Съпричастността на Екзархията – първата легитимна общонационална българска институция в Империята – към делото на националната революция, подкрепяйки дипломатическите действия мобилизира широки слоеве от българското население, които активно се включват в кампанията за

извоюване на по-добър общественно-политически статут за българския народ⁸⁶. В различните документи (прошения, мемоари, програми за държавно устройство на българските земи) са оформени две основни искания: пълна политическа независимост на България и създаване на автономно, но подчинено на султана българско княжество (или провинция под наименование “Български господарат”)⁸⁷. Идеята за политическа автономия е прокарана в мемоара представен от Др.Цанков и М.Балабанов до правителствата на Великите сили, в две изложения връчени на пълномощниците на европейските държави про откриването на Цариградската конференция, озаглавени “Желанията на българите”⁸⁸ и “Желанията на българската нация”⁸⁹, както и в отпечатаните във вестниците на българската емиграция “Програма на българските искания – 1876г.”⁹⁰, “Политическа програма на централния комитет”⁹¹, “Прошение за политическа защита до руския цар от емиграцията в крайдунавските градове във Влашко”⁹², “Прошение до Великите сили за пълна автономия подписано от “български християнски жители на Балканския полуостров”⁹³. Във в.”Нова България” се коментира и един манифест до Великите сили, обсъждан 14 и 15.02.1877г. в английския парламент, призоваващ за статут на политическа автономия за българския народ. Съставителите и поддръжниците на тези политически искания “биха предпозели, и съвършено основателно, тяхната страна да образува една единна провинция, ползваща се с пълна автономия. Обаче, при това българската общественост изхожда от перспективата за образуване на единна българска държава”⁹⁴. Програмните национални искания за пълна политическа независимост са обосновани в политическата програма на БЦБО, приета на общото събрание в Букурещ⁹⁵. Със закриването на събора БЦБО фактически преустановява политическата си дейност: “по-сетне то се задоволи с това – да провъзгласява почетни членове, да праща поздравителни телеграми и адреси до видни политически личности, които с нещо бяха помогнали на българския народ или бяха изявили симпатии към него, и да води печатна пропаганда чрез в.”Нова България”, уреждан от Стефан Стамболов и издаван от обществото”⁹⁶. С цялата си многостранна дейност БЦБО се утвърждава като организация представляваща широки слоеве на българското общество. Но разглежданите тук разнородни актове съдържащи редица политически и държавно-правни възгледи и принципи са дело на различни ръководни дейци и органи на българското национално освободително движение и не са резултат на творчеството на една единна революционна организация, тъй-като липсва единство между съществуващите две концепции за освобождението на България, които не се покриват и в този решителен момент за българското освободително движение, макар че едрата българска буржоазия от Одеса, Цариград и Букурещ проявява необикновена активност в националното движение.

Независимо от това, какви позиции заемат отделните политически дейци и организации, спрямо въпроса за бъдещото устройство на българската държава, съществува една нишка, която ги свързва крепко и не поражда никакви недоразумения и конфликти между тях: границите на бъдещата българска държавна организация трябва да обхванат българското население от трите области – Мизия, Тракия и Македония⁹⁷. По въпроса за самоопределието на българската възрожденска нация буржоазията се слива с целия български народ и става изразител на неговото национално самосъзнание, достигнало нов връх в освободителната борба през последните години преди Руско-турската война⁹⁸.

В тясно сътрудничество с група цариградски българи е изготвен и проектът за автономия на България изработен по инициатива на Н.П.Игнатиев от княз Церетелев и Юджин Скайлер – секретар на мисията на САЩ в Цариград⁹⁹. Според замисъла на Игнатиев, той трябвало да улесни работата на Цариградската конференция, като послужи за основа на разискванията по българския въпрос. Руската дипломация се надява, че Цариградската конференция ще разреши българския въпрос, като осигури на българите по-широка автономия. В случай, че това не бъде постигнато, то трябвало да се осигури административно самоуправление на българския народ при условие на изборност на органите на самоуправление според пропорционалния брой на турското и българското население или отделяне управлението на турците от това на българите, като се поставят в основата на тази система някои турски законодателни документи, с което дефакто се гарантира областна автономия на България.¹⁰⁰

Идеята за свикване на международна конференция на силите гарантки за обсъждане положението в Турция се зародила още през лятото на 1876 година поради ескалацията на национално освободителната борба на Балканите и руските военни мерки за предотвратяване на военен разгром на Сърбия и Черна гора във войната срещу Турция (юли – октомври 1876 година). Руската дипломация полага всички усилия да убеди дипломатите на европейските страни – гарантки на стабилността в Европа в необходимостта от колективен натиск върху Високата порта за умиротворяването на Балканите. Русия настоява за действителни, а не мними реформи, и за гаранции, че те ще бъдат изпълнени, докато английското правителство се противопоставя на всяка идея за нарушаване цялостта на Османската империя, както и на вземане на някакви по-определени принудителни мерки спрямо нея¹⁰¹. Предвид силно изострените отношения между Русия и Турция английското правителство дава съгласие да вземе върху себе си инициативата за свикване на конференция на 6-те. Междувременно опасенията на руските управляващи среди “че въпреки нашето твърдо намерение да избегнем на всяка цена войната, не е изключено да възникнат такива обстоятелства, които

да направят войната за нас неизбежна¹⁰², тласкат руската дипломация към споразумение по Източния въпрос с главния си съперник за влияние на Балканите – Австро-Унгария. Така се стига до Райхщадското споразумение от 26 юни (8 юли) 1876г. На срещата не е изготвен общ официален документ, но е постигната договореност, която предвижда двете държави “засега” т.е. докато продължава Сръбско-турската война, да запазят неутралитет, като се въздържат от вмешателство. Ако обстановката налага тяхната намеса по-нататък, те да договорят помежду си. В случай че Турция излезе победител двете държави се споразумяват да настояват за възстановяване на довоенното статукво на Сърбия. Що се отнася до Босна, Херцеговина и България стенограмите съдържат различна трактовка в отделните руски и австрийски документи: според австро-унгарската версия и тълкуване Австро-Унгария трябва да анексира Босна и Херцеговина, а според руската – само части от Босна и турските области в Хърватско. В руската версия изобщо не се споменава за анексиране на Херцеговина от Австро-Унгария. По-нататък Райхщадското споразумение предвижда Русия да получи Югозападна Бесарабия и Батум. В случай на пълно разпадане на европейската част на Османската империя според руската версия Северна и Южна България трябвало да образуват две независими княжества, а по австро-унгарската – те трябвало да бъдат автономни провинции в Османската империя. При евентуална победа на Сърбия във войната няма да се допусне създаването на голяма славянска държава, а Сърбия ще получи само частично териториални компенсации в Стара Сърбия и Босна. Автономия се предвижда да бъде предоставяна и на Албания, но също в рамките на Османската империя. Предвижда се също Гърция да получи Тесалия, Епир и Крит, както и възможност Истанбул да стане свободен град¹⁰³. Не е трудно да се предвиди, че Райхщадското съглашение съдържа в себе си заряд на бъдещи противоречия и конфликти между Великите сили, но договореностите обнадеждават Русия, че ако тя реши да действа самостоятелно, неутралитета на Австро-Унгария е до голяма степен обезпечен. С този дипломатически успех се търси от руската дипломация възможност да се реши Източната криза в благоприятен за Русия смисъл. През ноември 1876г. започват интензивни дипломатически преговори между Великите сили във връзка със замислената Цариградска посланическа конференция и принципните въпроси на европейската позиция във връзка с Източната криза. В хода на предварителните консултации е изработен и споменатият вече по-горе проект за автономия на България от княз Церетелев и Юджийн Скайлер¹⁰⁴. В проекта се предвижда България да се организира като автономна провинция на Османската империя, включваща в себе си Дунавския и Софийския вилает, Пловдивски и Сливенски санджак от Одринския вилает и българските райони на Македония. Набелязани са и

основните положения за административно устройство и управление на провинцията, за устройство на правосъдието, образованието, финансите и въоръжените сили. Административно автономната провинция е поделена на кантони с широки административни правомощия – сами ще разпределят данъците за населението (средно пет хиляди жители); поддръжката на пътищата и съобщенията също са под ведомството на управата на административната област. Върховната власт няма право да контролира полицията в областите, подчинени също на местната власт. Кантоните ще имат и свои административно-управленски съвет избран от населението. Кантоните ще бъдат обединени в губернии, управлявани от чиновници, подчинени на генерал-губернатора и назначени от Високата порта. Той също ще има своя канцелария. Предвижда се генерал-губернаторът да бъде християнин, назначен за 5 години, знаещ български език. Той ще бъде посредник между провинциалната и централната власт, като има право да изиска от Портата войски при необходимост за поддържане на вътрешния ред. Като орган на областната централна власт ще се създаде Народно събрание на областта, което ще се занимава с въпросите на провинцията, съблюдавайки клаузите на утвърден от Портата и Великите сили Органически устав за административно-правния и политически статут на провинцията. Официалният език в провинцията ще бъде българският. В областта се предвижда да бъдат изградени и съдебни органи – Граждански и Апелативен съд със седалище в големите градове на провинцията. Културно-образователните институции като училища, читалища, също така болници и др. остават на подчинение на общините. В тях ще се съблюдава етническа и верска толерантност. Данъчното регламентиране в провинцията се възлага на провинциалното събрание. За въоръжените сили на провинцията се предвижда те да бъдат поверени под общото командване на генерал-губернатора. Изпълнението на този проект ще се контролира от специална международна комисия.

Освен този проект Н.П.Игнатиев представя на Горчаков втори, запасен вариант, съгласно който България се разделя на две провинции начело с генерал-губернатори (валии). За техни седалища се определят градовете Русе и София. И във втория проект са набелязани основните положения, върху които трябва да се изгради административното устройство и управление на провинциите, също така организацията на местната милиция, данъчната система и съдопроизводството¹⁰⁵. Този проект предвижда само административна автономия, ограничаваща до известна степен свободата на самостоятелно вътрешно политическо развитие на местните управленски структури и не предвижда военна окупация.

Главното социално-политически съдържание на тези проекти е устройството и формите на властта в българската етническа територия от която се предвижда постепенно отстраняване от властта в България на

турския управленски апарат до границите на допустимия минимум, тъй като те все още са под властта на султана, независимо от формите на самоуправление в областите. “Тези проекти определят преходните форми на държавна организация на българското общество – от областна национална автономия към национална автономна държава”¹⁰⁶

В предварителните разговори между руския пълномощник на Цариградската конференция граф Игнатиев и английския представител лорд Солсбъри (30.11.-10.12.1876г.) руският дипломат представя на англичанина руската позиция (проекта Церетелев-Скайлер), върху който първия английски пълномощник изказва своите възражения: България трябва да се раздели на две части, за да не се наруши вътрешното равновесие на Турция, провинциалният генерал-губернатор да бъде избран не измежду местните жители, а от управляващите дворове на второстепенните европейски държави, предвижда се местните съвети да се запазят на ниво кантонални и на върховната местна провинциална управа при канцеларията на генералните управители на областите¹⁰⁷. В хода на срещите граф Игнатиев е запознат от Солсбъри с английския проект за разрешение на Източната криза, който предвижда административни мерки и ограничени реформи: християнски губернатори назначени от Портата за срок от 5 години; местна автономия, организиране на местна полиция под командването на европейски офицерски кадри; ликвидирание на нередовните военни части; създаване на съдебни институции¹⁰⁸. В резултат на взаимни компромиси, на Солсбъри от една страна и на граф Игнатиев от друга, двамата представители постигат съгласие по принципните въпроси на предварителните преговори, като в основата на споразумението е руският проект, но с необходимите корекции, отстоявани от английският пълномощник. Към тяхното споразумение се присъединяват и представителите на останалите държави, участнички в преговорите: за Австро-Унгария граф Зичи и барон Каличе, за Германия барон Вертер, за Франция граф Боргоан и граф Шодорди, за Италия граф Л.Корти. Освен Солсбъри за пълномощник на Англия е определен сър Х.Елиът¹⁰⁹. Руската дипломация разчита и на дипломатическите умения на граф Шувалов – посланик на империята в Лондон. Високата порта определя за свои представители Савфет паша и Едхем паша, които обаче не са допуснати до първоначалните заседания на конференцията и нямат право на участие при вземането на решенията, определящи генералната линия на конференцията. Конференцията изработва цялостен план за възстановяване на мира между Турция от една страна и Сърбия и Черна гора от друга и за прокаране на реформи в Босна, Херцеговина и България¹¹⁰. Съгласно плана Черна гора получава част от земите на Южна Херцеговина и Северна Албания; Сърбия запазва довоенните си граници с малка поправка откъм р.Дрина; Босна и по-голямата част от Херцеговина се

съединяват в една област с един главен управител.

За България планът предвижда разделянето и на две области – източна с столица Търново и западна със столица София. В източната област влизат санджаците Търновски, Русенски, Тулченски, Варненски, Сливенски, Пловдивски (без казите Султанери и Ахъчелеби в Родопите) и казите Къркклийска, Мустафашовска и Казалгачка от Одринския санджак (обхващащи Лозенградско, Свиленградско и Елховско). В западната област са включени санджаците Софийски, Видински, Нишки, Скопски, Битолски (без две южни кази), три северни кази на Серски санджак и казите Струмишка, Велешка, Тиквешка и Костурска. Главният управител на всяка област ще се назначава от Високата порта със съгласието на силите-гарантки. Той може да бъде турски поданик или чужденец, но християнин. Предвижда се във всяка област да има областно събрание, избрано от всички жители над 25 години, имащи определено имущество и плащащи за него данък. На областното събрание се дава право за срок от четири години да избира административна комисия с функции на постоянен съвет при главния управител. Предвижда се 30% от приходите на двете области да се внасят в общата държавна каса. Предвижда се още: да бъде изработен правилник за организиране на правосъдието; да се гарантират свободата на вероизповеданието и правото на всяка община да урежда сама своите религиозни и училищни дела; редовната турска армия да се съсредоточи в крепостите и поголемите градове, като освен нея се създаде милиция от мюсюлмани и християни пропорционално на общия им брой, с офицери назначени от главния управител, а висшите – от султана; в областите да се организира и жандармерия, изпълняваща полицейски функции; заселените в европейските владения на империята черкези да бъдат прехвърляни в Мала Азия¹¹¹. На 21 декември 1876г. изработеният от представителите на Великите сили план е връчен на Високата порта, която обаче под въздействието на внушенията на английското правителство чрез сър Х.Елиът се противопоставя на решенията на конференцията – по време на конференцията е разиграна комедията, че султанът дарява поданиците си с конституция, която гарантира всички права и реформи за християните и разрешава радикално въпроса¹¹². За султанското правителство конференцията става неуместна. На това основание Високата порта с поощрението на Англия отхвърля исканията на Великите сили. Отхвърлянето на решенията на Цариградската конференция принуждава европейските дипломати по предложение на руското правителство да демонстрират колективен натиск върху Високата порта за да се подчини на волята на Европа. Всички държави, участнички в конференцията озтзовават своите полсаници от Цариград в знак на протест. През март 1877г. Русия и останалите Велики сили правят още един опит да решат кризата по мирен път. В Лондон е съгласуван протокол, спо-

ред който от Султана се иска да осъществи реформи за подобряване положението на християнските поданици на Османската империя¹¹³. На 28 март (9 април) 1877г. със специална циркулярна нота Високата порта уведомява силите, че отхвърля тяхното искане. В отговора си турското правителство изтъква, че смята лондонския протокол за вмешателство във вътрешните работи на Турция, което накърнява нейното достойнство¹¹⁴. След отхвърлянето на лондонския протокол от турската страна Русия засилва подготовката за война. Подписаната на 3/15 януари 1877г. руско-австрийска тайна конвенция обезпечава неутралитета на Австро-Унгария, в случай на война между Русия и Турция¹¹⁵. След нови преговори и уточнения конвенцията е допълнена на 6/18 март същата година с още няколко постановления, които предвиждат териториалните изменения след Руско-турската война¹¹⁶. По силата на тази конвенция Австро-Унгария ще получи Босна и Херцеговина, Русия – Бесарабия; На Балканите не се допуска създаването на голяма славянска държава: “напротив, България, Албания и останала Румелия биха могли да станат независими държави”¹¹⁷. През април е подписана конвенция с Румъния за примаването на руските войски през нейната територия¹¹⁸. Според това споразумение присъединяването на Румъния на страната на Русия е окончателно и фактически означава скъсването на отношенията с Османската империя. Румъния пристъпва към пълна мобилизация за да защитава дунавската линия, атакувана вече от Турците. Руско-турската война става неизбежна. С царски манифест на 12/24 април 1877г. на руските армии е наредено да преминават между-държавните граници в Кавказ и на Балканите.¹¹⁹

Това съдбоносно решение е възловият момент, който увенчава с успех усилията на българската нация за освобождението на България от османско владичество. Българският народ участва непосредствено и енергично като активен политически субект в хода на източната криза от 1875-1878г., с което допринася за настъпилата еволюция в общественото мнение по Източния въпрос и в политиката на Великите сили спрямо Турция в полза на балканските християни. След Априлското въстание българите стават изведнъж важен политически фактор, с който всемогъщите Велики сили, заставени от обективните обстоятелства да търсят политически изход от кризата, са принудени да се съобразяват. От този момент делото на националната революция ангажира, мобилизира и обединява в една или друга степен всички българи. “Замразеното” статукво на Балканския полуостров е на път да рухне.

3. Българският политически национализъм и Руско-турската война от 1877 –1878 г.

Руско-турската война е кулминационната точка на Източната криза през 70-те години на XIX век. Започвайки войната, руското прави-

телство не си поставя за задача разделянето на Турция – затова, както отбелязва А.М.Горчаков, Русия няма “нито интерес, нито желание, нито средства”¹²⁰. Въпросът за Цариград по менението на министъра на външните работи, трябва да се реши с общото съгласие на европейските държави и Турция. Завземането на блаканските земи също не влиза в задачите на руското правителство¹²¹. Руско-турската война се води под знамето за освобождение на балканските народи и преди всичко на България. Според плана на руското командване се предвижда войната да бъде настъпателна и бърза: за 4-5 седмици да се стигне до Цариград. Нейното забавяне заплашва да се увеличи вероятността от вмешателство на Англия и Австро-Унгария¹²². Според проекта на ген. Обручев войната се води на два фронта – Дунавски и Кавказки, като акцентът се поставя на европейското бойно поле¹²³. По настоявяне на българската емиграция в Дунавската армия е включено и сформираното Българско опълчение, проектирано в руските военни разчети още в хода на предварителната подготовка за война, започната от военния министър на Русия Д.А. Милютин през есента на 1876г. През октомври 1876 г. на руския военен министър са докладвани два плана за организирането на българското опълчение, изработени от ген.-майор Р.А.Фадеев¹²⁴ и ген. Н.Н.Обручев¹²⁵.

В разчетите се предвижда от българските доброволци да се формират подразделения към руската армия (полкове и батареи при Фадеев или “малка ядка за българската милиция”, която се създава главно за изпълнение на военно-полицейски охранителни задачи в тила на армията според ген.Обручев). В проекта на ген.Фадеев се допуска, че “след преминаването на Дунав тези полкове трябва да се нарекат Български и да получат народно знаме. Когато руското оръжие върне на България нейната самостоятелност, тя ще предяви правата си с готова войска, при това с войска порусена; двете условия са твърде важни, защото провъзгласяването на автономията на Балканския полуостров съвсем не ще бъде края на Източният въпрос, то ще бъде едно временно кратко затишие; този въпрос не може да утихне докато турците останат в Европа и докато окончателно не бъде решена участва на Проливите и Черно море”.¹²⁶ Смесово идентична със заключенията на ген.Фадеев е и позицията на ген.Обручев, който в преамбюла на своя проект пояснява, че независимо от хода на политическите обстоятелства е необходимо “още от сега да се вземат мерки за организацията на българското въоръжение”.¹²⁷ При сравнение с мащабите на българската войска, определени в плана на Р.А.Фадеев, в проекта на ген.Обручев прави впечатление по-малкия мащаб предвиден от ген.Обручев – от опълчението е изключена артилерията, като се предвижда формирането на пехотни и конни подразделения (дружини и сотни). На основата на териториални съображения доброволците трябва да образуват три

бригади – Западнoбългарска, Среднoбългарска и Източнoбългарска. Щатнoтo устройство включва общo 136 офицери (включителнo един генерал – началник на опълчениетo) и 9008 низши чинове¹²⁸. В “Основания за организацията на българската войска” ген.Обручев нарича тази формация “Българскo опълчение”.¹²⁹ Службата на офицерите и доброволците в Опълчениетo се счита за служба в руската армия, а издръжката на Опълчениетo се поема от рускoтo правителство. За формиране на Опълчениетo се счита, че е най-добрe тoва да стане на територията на Румъния – в изградени за целта пунктове в градовете Крайова, Плоещ и Бузеу, след като по дипломатически път се получи съгласиетo на румънскoтo правителство. В резултат от изготвените проекти и взетите мерки за организиране на българскoтo опълчение (БЦБО изготвя списъци на желаещите да се включат в Опълчениетo) на 20 октомври 1876г. руският военен министър издава заповед за създаването на няколко български дружини, кoтo биха послужили като ядро за по-нататъшнoтo формиране на българскoтo опълчение¹³⁰. Дружините се формират от българските емигранти, намиращи се в Южна Русия. Ограничениетo е наложено предвид стремежите на рускoтo правителство да не се възбудят политически усложнения, тъй като подготовката за всестранната организация на българскoтo опълчение съвпада със започването и провежданетo на Цариградската посланическа конференция¹³¹. Докато се водят дипломатически преговори на конференцията в Цариград, в Главния щаб са разработени “Правила за формиране на Българскoтo опълчение в състава на действащата армия”¹³², кoитo обаче влизат в сила “във всеки случай не по-рано от обявяването на войната”¹³³. На 29 ноември 1876г. с разпореждане на Главния щаб се формира Пешия почетен конвой при главнокомандващия на Дунавската армия на Балканите в състав от 270 български доброволци и руски офицери с местоназначение гр.Кишинев¹³⁴. След началoтo на войната на основата на тoва войскoвo подразделение продължава комплектуването на българскoтo опълчение. На 5/17 април 1877г. от Д.А.Милютин са утвърдени и “Правилата” за формиране на българскoтo опълчение¹³⁵. Този документ е придружен и със специална докладна, отразяваща постоянните разходи за поддържанетo на българските дружини в хода на войната. В “Правилата” тoчнo се определя организацията и броят на доброволците по роти и дружини. Дружините приемат бригадната организация, кoятo е утвърдена от ген.Обручев в “Основанията”. Броят на дружините на първo време се ограничава на шест, като при тях се прибавя и по един ескадрон. Не се изключва и възможността за формиране на полска артилерия. В “Правилата” отново се определя задачата на българскoтo опълчение – да съдейства на действащата армия на Балканите “за запазване спокойствиетo и реда в Заддунавската страна”¹³⁶. Със заповед на главнокомандващия руската Действаща армия на Балканите

в първите дни на войната е утвърден командния щаб на Опълчението, като за негов началник е назначен ген. Столетов. Със заповед №59 от 2 юни ген. Столетов нарежда, че Българското опълчение “се предназначава за съвкупни действия с армията против общия враг”.¹³⁷ Така на опълчението се възлагат и бойни задачи ведно с частите на руската армия. В заповедта се нарежда броят на дружините да се увеличи с още шест, като към изпълнение на заповедта се пристъпи веднага след преминаването на Дунава. Българските опълченци преминават Дунав на 21 юни като част от формирования на 19 юни Преден отряд под командването на ген. И. В. Гурко (шест дружини).¹³⁸ Настъпващите руски войски (първите подразделения форсират р. Дунав на 15/27 юни и завземат Свищов на 17/29 юни) разпространяват “Прокламация до българския народ”, в която се казва, че руската армия воюва в името на съхранението на българската идентичност, желаейки “да утвърди за вас (народа на България-бел. моя Б.Р.) тези свещени права, без които е немислимо мирното и правилно развитие на вашия обществен живот”.¹³⁹

В състава на Българското опълчение по време на войната са зачислени повече от 10 хиляди души, като голяма част от тях вземат участие в бойните действия на руската армия, която на Европейското бойно поле е насочена в три направления. На изток за блокиране на четириъгълника от крепости Русе-Силистра-Шумен-Разград настъпва Източният отряд в състав от 70 хиляди души под командването на престолонаследника Александър Александрович. Западният отряд в състав от около 35 хиляди души под командването на ген. Криденер се насочва към Никопол и Плевен. Предният отряд на ген. Гурко е със задача да настъпи към Търново, да завладее старопланинските проходи и при възможност да се насочи към Пловдив-Одрин-Цариград. Командването на Дунавската армия предоставя на ген. Гурко само 12 хиляди души, които са крайно недостатъчни предвид основната роля на Предния отряд за руското настъпление към сърцето на Империята – столицата Цариград¹⁴⁰. Руската армия постига бързи военни успехи, като срива турския фронт. На 6 юли Предният отряд освобождава Търново, а на 14 юли преминава Хаинбузкия проход и се спуска южно от Стара планина, като освобождава Стара Загора и се насочва към Нова Загора. Овладея е и Шипченският проход – 19 юли 1877г. При Стара Загора в боевете с армията на Сулейман паша Българското опълчение получава своето бойно кръщение. Макар и с минимални сили Предния отряд овладява важни позиции, с което ограничава оперативните възможности на противника. Но бързо изтеглените от Черногорския фронт турски войски го поставят в тежко затруднение чрез силна контраофанзива. Решителните сражения при Стара Загора са спечелени от турската армия на Сулейман паша (15 хиляди души).¹⁴¹ Превъзходството на противника заставя руското командване да изтегли силите на предния отряд за от-

брана на Шипченския проход, който в хода на действията придобива стратегическо значение. Той свързва Северна България с Южна и е най-удобен за прехода на войските и артилерията. През Шипка минава и най-краткият път за Одрин¹⁴². Отбраната на Шипка е възложена на част от войските на Предния отряд под командването на ген. Столетов, който разполага с около 6500 души и 27 оръдия. В техния състав са включени и пет български опълченски дружини. В хода на сраженията към този отряд се присъединява и Бряньският полк. Срещу защитниците на прохода турците насочват 27 хилядна армия, фанатично окуражена от победата при Стара Загора. Защитниците на прохода спират устрема на всички турски атаки към върха. Най-решителните боеве се водят на 9/21, 10/22 и 11/23 август 1877г. В най-критичния момент на сражението ген. Радецки пристига с малобройно подкрепление, което обаче помага на защитниците да задържат върха. Повече от шест месеца защитниците отбраняват върха и не позволяват на неприятеля да влезе в Северна България. Отбраната на Шипка допринася да се завършат боевете за Плевен, започнати през лятото на 1877г., а по-нататък ускорява прехода на цялата армия през Балкана¹⁴³. В другите направления на Балканския фронт по-активен е Западния отряд. На 4/16 юли той овладява Никопол, но не успява да предотврати съсредоточаването на турските сили от Видин към Плевен, което възпрепятства руското настъпление. Едва след три неуспешни шурма на крепостта (юли-август 1877г.), в които и двете страни дават огромни жертви и след тоталната блокада на Плевен, осъществена от ген. Е.И. Тотлебен, ожесточената съпротива е разбита. След неуспешен опит за пробив изгладнелият турски гарнизон под командването на Осман паша капитулира на 28.11/10.12 1877г. и отваря пътя за настъпление на руските и румънските военни части на широк фронт. Победоносния завършек на т.нар. война при Плевен разрушава мита за успешната турска контраофанзива и туските защитници по всички линии на фронта попадат под тежък натиск. В това време войските на Източният отряд водят боеве с турците на фронт от около 120км., разположен между Дунава и Източна Стара планина. На този фронт успехите на руската армия осигуряват флангово прикритие на отряда на ген. Гурко откъм Търново и не позволяват да се разгърнат в настъпателна операция значителни сили на противника, концентрирани в района.

Неуспяват и опитите на султана да сключи сепаративен мир с балканските народи. На 1/13 декември Сърбия отново се опълчва срещу Турция и участва по-нататък в успешната зимна офанзива на съюзниците (Черна гора също участва във войната от лятото на 1877г. с около 30 хилядна армия). Три големи отряда потеглят на юг към Цариград. Западният под командването на ген. Гурко през Чурянския проход преминава Стара планина и на 19/31 декември 1877г. навлиза в Софийското поле¹⁴⁴. На 23 декември (4 януари 1878г.) София е освободена и отрядът настъпва

на юг към Пловдив. Вторият, централен отряд под командването на ген. Карцов навлиза в Подбалканските полета и освобождава Карлово. По-късно минава на подчинение на ген.Гурко. Обединените сили на двата отряда освобождават на 4/16 януари град Пловдив. Армията на Сулейман паша остъпва към позициите на Гюмурджина и Дедеагач. По това време настъпва на юг и третият (Шипченски) отряд под командването на ген.Радецки. На 27-28 декември 1877г. този отряд разбива при Шипка-Шейново армията на Вейсел паша. Оттук шипченският отряд заедно с отряда на ген.Гурко се насочва към Одрин, който на 8/20 януари пада в руски ръце. Руските войски са на подстъпи към Цариград (Истамбул). Турция фактически е разгромена. За военния триумф на Русия важен принос има и помощта на българското население за руската армия. Наред с Опълчението българите вземат участие в многобройни отряди, които освен предоставянето на разузнавателни сведения на руската армия и охраната на стратегически обекти вземат пряко участие във военните действия. Българското население показва пътищата, снабдява войските с провизии и служи в обозите, урежда полви лазарети и т.н.¹⁴⁵

От общият народен подем не изостават ръководителите на Човеколюбивото настоятелство: Евлоги Георгиев, Панарет Рашев, Григор Начович и други дейци жертват за общото дело големи суми от своето богатство. Българското човеколюбиво настоятелство събира сред своите членове и съмишленици около 870 хиляди франка и ги предава в касата на Дунавската армия; Евлоги Георгиев предлага на руските военни власти 180 хиляди франка, а след това организира изкупуването и доставянето на продукти и облекло за войските¹⁴⁶. Раздвижват се членовете на българското Одеско настоятелство – закупеното от тях оръжие е изпратено в Тулча, а известни парични суми и колетки с най-различни храни и дрехи са изпратени в Х.Пазарджик (Добрич), Велико Търново и другаде. С тяхна подкрепа към общото дело на емиграцията се пробщават и българите от десетките колонии в Южна Русия¹⁴⁷. Така в хода на войната се осъществява могъщо национално освободително движение, което, слято с победоносното настъпление на руската армия, допринася за разгрома на военните сили на Османската империя. Победата на руското оръжие унищожава и последните остатъци от старата аграрна система. Задно с това още преди мирния договор със съдействието на руското командване и завеждащия гражданските дела при щаба на главнокомандващия Балканската армия Н.Николаевич са изградени първите органи на бъдещата държава – българите избират свои градски съвети и създават въоръжена милиция за защита на населението от изстъпленията на башибозука, дезертирали турски войници и части на турската редовна армия¹⁴⁸. Победите на Русия предизвикват тревога у правителствата на западноевропейските държави, но изчаквателната позиция на Европа принуждава султана да предложи на Александър II прекратяване на военните действия. Руското главно командване приема с големи колебания турските опити да се постигне прекратяване

на огъня и диктува в Одрин на 19/31 януари строгите руски условия. Според условията на примирието се образува Българското княжество с автономен статут; дава се самостоятелност за Черна гора, Сърбия и Румъния, самостоятелно управление на Босна и Херцеговина; предвиждат се цялостна програма за реформи в полза на балканските християни и репарации от войната в полза на Русия, които ще се уточнят допълнително. С конвенция за примирие военното командване на Портата се задължава незабавно да предислоцира своите части от крепостите Видин, Русе, Силистра и Ерзерум в Мала Азия. Конвенцията е подписана от Русия, Сърбия и Румъния¹⁴⁹. След като воюващите страни сключват примирие, Австрийското правителство обвинява Русия в нарушение на по-рано сключените съглашения между двете страни, а Англия вижда в условията на примирието посегателство върху Парижкия договор от 1856г. и целостта на Турция¹⁵⁰. Отново е издигната идеята за свикване на европейска конференция във Виена или Берлин. Същевременно Австро-Унгария иска Англия да отпрати своята флота към Цариград, обещавайки своята помощ по суша. Съпротивата на Портата също се засилва – турският парламент е разпуснат, а ултимативните искания на Николай Игнатиев Портата да потвърди постигнатите договорености не са изпълнени. При създалата се ситуация великият княз Николай Николаевич нарежда предните отряди да предприемат демонстративно настъпление към Цариград. Деморализираната турска армия не оказва никакъв отпор и руските войски достигат на 13 км. от турската столица, до малкото градче Сан Стефано, където започват руско-турските преговори за мир. На 19 февруари/3 март 1878г. е подписан Сан-Стефанският мирен договор, с който фактически завършва войната. Със своите клаузи договорът потвърждава основните пунктове на подписаното по-рано примирие в Одрин¹⁵¹. Този договор осигурява на Русия изходна база за нейните преговори с Великите сили. Руските военни действия решително изменят статуквото на Балканския полуостров, но тази промяна се запазва кратко време поради стремежа на силите към ревизия на договореностите. В заключителната фаза на Източната криза всичко се решава от Великите сили в съответствие с техните интереси, претенции и сложни взаимоотношения, без участието на българите и мимо тяхната воля.

4. От Сан-Стефано до Берлин

Руско-турският прелиминарен договор отразява успехите на Русия във войната и поражението на Турция. Същевременно той утвърждава и победата на балканските народи в тяхната борба за свобода. Проектът, съставен от Н.П.Игнатиев, в общи линии отговаря на историческите претенции на балканските страни¹⁵². Според условията на Сан-Стефанския договор Сърбия, Черна гора и Румъния се освобождават от васална зависимост от Турция и са признати за независими. България, включваща Македония, става самоуправляващо се княжество (чл.6). От

всичките 29 члена на договора българските въпроси са уредени най-вече в чл.6,7,8,9,10,11 и 12.¹⁵³ В чл.6 се определят и границите на територията на Княжеството – тези на българското етническо землище през XIX век с незначителни промени, но окончателните граници на Княжество България се предвижда да бъдат определени от специална руско-турска комисия, която ще държи сметка за принципа на народността на мнозинството жители. Постановленията на чл.7 от договора имат устройствен характер. В него се указва, че едно събрание на български първенци ще изработи устава (Конституцията) за управлението на страната. Българският княз, макар и свободно избран от населението, ще трябва да бъде утвърден от Високата порта със съгласието на Великите сили. Изрично се изключва възможността българският княз да бъде избран от царстващите династии на Великите сили. В чл.7 ал.5 се предвижда, че се поверява на един руски императорски комисар въвеждането на новото управление в България, както и надзора за неговото приложение. Това ще трябва да се реализира в срок от две години. Голямо политическо значение има чл.8, в който по императивен начин се постановява, че в България повече няма да има турски войски и всички стари укрепления ще бъдат съборени. Предвижда се също така, че за поддържането на реда и сигурността в княжеството ще останат около 50 хиляди руски солдати за срок от две години. През този период ще трябва да се създаде местна милиция, чиято численост ще бъде определена допълнително чрез съглашение между руското и османското правителство. Тъй като България получава статута на трибутарно Княжество, в чл.9 се посочва, че размерът на годишния данък, който трябва да се заплаща на Високата порта, ще бъде определен върху средния доход от цялата територия на страната. Това ще стане в края на първата година и ще се извърши от новите учреждения. Освен това в чл.9 се урежда въпросът и за субституирането на Княжество България на мястото на Турция в задълженията им към железопътната компания, собственик на жп линията Русе-Варна, както и друга жп компания собственичка на жп линии на територията на Княжеството. Постановява се, че тези въпроси ще се решат чрез едно съглашение между Високата порта, правителството на Княжеството и управлението на компанията, следователно едно частно юридическо лице се равнопоставя на представителните органи на двете държави. В чл.10 на Сан-Стефанския мирен договор се признават права на Високата порта за прекарване през територията на Княжеството на войски, храни, поща, за поддържане на телеграфски линии и други. В чл.11 се гарантира частната собственост като неприкосновена, подлежаща на отчуждаване само в случаите на продължителна безстопанственост (над 2 години след края на войната). В договора се предвижда, че жителите на Княжеството, които ще пътуват или ще пребивават в другите части на Османската империя, ще трябва да се подчиняват на нейните закони и власти. Тук България се третира като част от Османската империя. В постановле-

нията на чл.12 е записано, че крепостите и укрепленията на дунавския бряг ще бъдат съборени и няма да се допускат военни кораби във водите на княжествата Румъния, Сърбия и България. Договорът предвижда в чл.3 един български делегат да бъде включен в комисията, която ще прокара границата между Сърбия и България. Съгласно клаузите на договора Румъния получава Северна Добруджа, а на Русия се връща Южна Бесарабия, отнета ѝ според условията на Парижкия мир от 1856г. Останалите членове на договора не засягат България. Руското правителство се ангажира да се проведат реформи в Босна и Херцеговина, а също на остров Крит, Епир, Тесалия и на другите земи от Европейска Турция. Портата дава съгласие да проведе реформи в областите, населени с арменци. Уреждат се и териториални придобивки на Русия в Близкия Изток – Карс, Батум и други стават руски крепости. В другите членове на договора (19,20,21,22,23,24 и др.) се третират въпроси от военно-политическо естество като съдбата на военно-пленниците, въпросът за репарациите, за отварянето на Босфора и Дарданелите и др. Формалната обвързаност на страните с условията на договора започва с неговото ратифициране, което е предвидено в чл.29 на договора. На практика сроковете за подписване на договора са спазени. Договорът носи подписите и на дипломатите граф Игнатиев, Ал.Нелидов, Савфет паша и Сааддулах бей, които са пълномощниците на двете страни при преговорите в Сан-Стефано, приключили на 19.02/3.03.1878г. Значението на Сан-Стефанския договор е огромно – с него се обявява националното и политическото освобождение на България и се създават предпоставките за нейното изграждане като самостоятелна и свободна държава. Целият български народ посреща сключването на Сан-Стефанския мирен договор с голяма радост, с огромен ентузиазъм и с дълбока признателност към руските освободители. Но за руската дипломация е ясно, че Сан-Стефанския договор няма реална стойност, тъй като и преди и по време на войната Петербург многократно поема ангажменти пред западните Велики сили, че бъдещият мирен договор с Турция ще бъде разработен от международна конференция с участието на всички заинтересовани държави¹⁵⁴. Руските дипломати не си правят илюзии, че Русия ще бъде оставена сама да прекроява политическата карта на Балканите. Английското правителство отклонява условията на Сан-Стефанския договор, заявявайки че всяко руско-турско съглашение, което изменя условията на Парижкия мирен договор от 1856г. без съгласието на другите държави, не може да бъде признато за действително от западните Велики сили. Заедно с Австро-Унгария – английското правителство настоява за свикване на конгрес, позовавайки се при това на обещанията на Горчаков да изнесе на обществено обсъждане въпросите, засягащи интересите на Европа. Франция също изразява своето недоволство от условията на прелиминарния договор. В тези условия войната за Русия е нежелателна, което кара руското правителство да приеме предложението за свикване на конгрес за обсъждане ос-

новните положения на Сан-Стефанския мирен договор. При предварителните дипломатически разговори между руската дипломация и правителствените кръгове на Виена и Лондон на 18/30 май 1878г. се стига до тайно руско-английско съглашение, първите точки на което засягат България¹⁵⁵. Съгласно договореността България се разделя на Северна и Южна. Северната част запазва самостоятелно управление, правителство и армия, а Южната получава само административна автономия с генерал-губернатор-християнин, избираем със съгласието на европейските правителства. В резултат от англо-руското съглашение Русия се отказва от редица клаузи на Сан-Стефанския договор. Съдбата на българския политически въпрос фактически е предрешена. След това съглашение, на 6 юни 1878г. Англия сключва съюз с Австро-Унгария, като Лондонското споразумение се приема като основа за работата на свикания през юни 1878 г. Берлински конгрес¹⁵⁶. На 1/13 юни 1878г. германският канцлер Ото фон Бисмарк открива Берлинския конгрес. В неговата работа участват представители на шестте Велики сили и Турция. При обсъждането на отделните аспекти на бъдещия мирен договор се включват и делегатите на Румъния, Сърбия, Гърция, Черна гора, но окончателните решения се вземат само от Великите сили. На 1/13 юли 1878 г., месец след започване работата на конгреса е подписан Берлинският трактат, съгласно постановленията на който се създава независимо от Портата българско Княжество, обхващащо земите на Северна България и Софийския санджак. Южна България с названието Източна Румелия се връща под политическата и военната зависимост на султана, но получава широка административна автономия. Одринско, Беломорието и Македония са върнати на Турция; Северна Добруджа е дадена на Румъния, а Нишкият санджак – на Сърбия. Конгресът потвърждава клаузите на прелиминарния договор за избирането на български княз и утвърждаването му от султана със съгласието на Великите сили. Освен това българското княжество трябва да носи бремето на всички договори, сключени от Турция дотогава с другите държави¹⁵⁷. “Берлинският конгрес се превръща във фокус, в който се кръстосват по най-невероятен начин противоречивите интереси на Великите сили”¹⁵⁸. Европейският ареопаг превръща обекта на своите обсъждания в изкупителна жертва на голямата политика, решавайки свои проблеми и в името на собствените си интереси. Така Берлинският конгрес от лятото на 1878г. разкъсва жестоко младата българска нация, а част от нейните земи оставя под властта на три съседни държави. Това практически означава, че макар да постига своето освобождение, българският народ не може да възстанови националната си държава върху цялата територия на българското етническо землище. Така съдбовният проблем за национално освобождение прераства оттука нататък в нов мъчителен проблем, свързан с националното обединение на българското отечество.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение на темата за политическия национализъм на българското националноосвободително движение през Възраждането ще отбележим, че до Освобождението националният проблем в сферата на идеологията и политиката е сравнително ясен и еднозначен. Българският народ под турска власт има една единствена цел – да постигне национална и политическа независимост, като възстанови своята държава. В този смисъл сред българското общество ярко се откроява национално-освободителната идея. Тя обединява възжеленията и усилията на цялата нация. Що се отнася обаче до начините за осъществяване на съкровенията цел, се очертават два основни варианта на политически действия. Единият може да се определи като конформистки, защото предвижда борба с мирни средства за постепенни придобивки чрез реформи и компромиси за извоюване на колкото е възможно по-голяма национална и политическа автономия в рамките на Османската империя. Другият вариант е радикален. Той предвижда драстични безкомпромисни революционни действия с оглед политическото решение на българския въпрос в рамките на т.нар. Източен въпрос. И двата варианта имат съответно своите предимства и недостатъци. В първия случай предимството е, че се избягват рисковани въоръжени сблъсъци с многократно превъзхождащите сили на противника, които неизбежно биха довели до големи жертви и масови кръвопролития. Освен това този вариант дава възможности за опазване целостта на българското етническо землище. Недостатъкът му се състои в това, че денят на освобождението се губи в далечината на едно мъгляво и необозримо бъдеще. Във втория случай – обратно. Рискът, жертвите, материалните щети и кръвопролитията са не само неизбежни, а задължителни като условие, без което не може. Те съставляват съществен елемент в революционния стратегически замисъл. Недостатъкът на този вариант е, че не може да гарантира целостта на българското етническо землище, защото политическото решение на българския въпрос зависи в крайна сметка почти напълно от интересите и добрата воля на Великите сили. Най-голямото предимство на радикалната алтернатива обаче се състои в това, че открива възможности за рязко ускоряване на жадуваното Освобождение. Може би тъкмо поради това съблазнително предимство историята предпочете този вариант. След пет вековно отсъствие, в резултат на поредната Руско-турска война българската държава отново се появява през 1878 г. върху европейската политическа карта.¹ Национализмът, т.е. идеята за нацията и националната държава навлиза в една нова епоха.

РЕЗЮМЕ

Имам приятното задължение да разкрия пред Вас някои мисли относно моят труд на тема “Възрожденският политически национализъм на Българското националноосвободително движение през Възраждането”. Избрах тази тема, защото от подобен ракурс този въпрос не е разглеждан досега в историческата наука. Поставих си за цел да разкрия тясната връзка между политическия национализъм и българското национално освободително движение през Възраждането, тъй като в областта на политическото действие идеите на национализма съчетават схващанията за необходимостта от създаване на единна централизирана национална държава с идеите за народен суверенитет и национална идентичност. Появил се към края на 18-ти век в интелектуалния и политически живот на Европа, национализмът се явява като общоевропейско културно и политическо движение, насочено към разкриване на националната самоличност, към нови социални структури и дори към нови форми на търговски и културни контакти между отделните райони, нации и държави. Политическата доктрина на национализма провъзгласява, че всяка нация, веднъж изявила се като отделна етническа единица, има право на собствено, в смисъл на независимо управление. Главната цел на политическия национализъм е постигането на политическо признание за дадена нация или държава и на нейните естествени граници. Идеите на национализма не се ограничават с въпроса за географските граници на държавата, но включват и тези за политически институции, историята, езика, културата, обичаите самосъзнанието, за тяхното утвърждаване и защита. В българската история процесът на поява на новите идеи и на тяхното разпространение в основни линии съвпада с възрожденската епоха.

Общо моят труд има следната структура:

I глава: Поява и развитие на идеите на политическия национализъм в българското освободително движение през 2-та половина на 18 век и началото на 19-ти век. Формиране на българската национална идеология и политическа програма за национална автономия.

II глава: Политическият национализъм на българското национално-освободително движение в годините до Кримската война (1853-1856г.)

III глава: Развитие на българския възрожденски политически национализъм от Кримската война до началото на Източната криза 1875-1878г.

IV глава: Възрожденски политически национализъм по време на Източната криза 1875-1878г.

В I-ва глава проследявам началния момент на формирането на

българската възрожденска национална идеология и политическа програма за национална автономия, намерили израз чрез делото на Паисий Хилендарски в неговата “История славянобългарска”, както и в делото на епископ Софроний Врачански и формирания се около него политически кръг в Букурещ в годините на Руско-турската война от 1806-1812г. Те формират идеята за българската национална държава. Държавата става осезаема за всички, които по един или друг начин са се докоснали до истинската ѝ същност чрез произведенията на двамата възрожденски книжовници, до техния идеен свят. Техните усилия успяват да вложат в думата освобождение много по-конкретен смисъл за българите – не само премахване на чуждата архиерейска духовна власт, не само премахване на инородното политическо господство на османски турци, но и възстановяване на българската държава в нейните етнически и географски граници и утвърждаването на нейната държавност според българските традиции, съобразени с предизвикателствата на новото време.

Във II-ра глава разглеждам дейността на българската емиграция след Букурещкия мирен договор, като поставям акцент върху дейността на Иван Селимински като идеолог и организатор на Българското национално-освободително движение през втората половина на 20-те години на 19 век. Създавайки конспиративната организация “Братство” в Сливен, Шумен и други градове, той има за цел организационното подготвяне на българския народ за въоръжено въстание при възникване на благоприятни военно-политически условия за това.

В годините на следващата Руско-турска война от 1828-1829г. българското политическо общество в дунавските княжества отново успява да издигне идеята за политическа автономия. Идеята за политическа автономия дава силен тласък на процеса на обединение на националните сили. В началото на 30-те години на 19 век въпросът за автономия на България намира израз в проекта за автономно българско княжество в Добруджа, като етап към извоюване на друг политически статут на страната. През 30-те и 40-те години на века за подобряване на политическия си статут населението в западна и северозападна България разчита на подкрепата от страна Сърбия, но сръбското правителство преследва свои тясно национални цели и не подпомага българското съпротивително движение срещу османската власт в тези райони. Искания за административна автономия се издигат и чрез действията по време на Видинското въстание от 1850г., което се оказва с най-значими последици за българите в годините до Кримската война, тъй като предизвикват намесата на Великите сили, което принуждава Високата порта да ликвидира системата на господарлъци в Северна България, да предаде земите на селяните и дори да отпусне пенсии за семействата на убити бунтовници. Практиката показва убедително, че трябва да се

държи сметка и за един важен фактор, какъвто е чуждата намеса, тъй като независимостта на всички балкански народи се ражда в резултат от взаимодействието на два фактора: външен- политиката на Русия и вътрешен - националноосвободителното движение. През 40-те години на века няколко български емигранти в Париж начело с Александър Екзарх се опитват да спечелят подкрепата на европейските правителства за българската кауза , но не постигат бързи и определени резултати. Натрупаният политически опит извежда на преден план необходимостта от общобългарски действия, като първостепенно значение има въпросът за отхвърлянето на османското владичество със собствения потенциал на българския народ.

В глава III-та разглеждам участието на българската емиграция в Кримската война, както и възникването на емигрантските политически организации - Епитропията в Букурещ и Одското българско настоятелство с ръководител Н.Хр.Палаузов. В свое историко-политическо изложение Н.Хр.Палаузов фокусира вниманието на руските военни, дипломатически и правителствени кръгове върху руско-българските отношения по време на войните на Русия с Османската империя през 19 век, като прави извода, че ако след тази война частта на българите не бъде облекчена, без съмнение доверието към Русия ще се подкопае. В този важен момент на политическия небосклон се откроява личността на Г.С.Раковски, който полага основите на теорията и практиката на военно-революционното дело в България. В следващото десетилетие Г.С.Раковски разработва главните въпроси на стратегията и тактиката на националноосвободителното революционно движение. По времето на Раковски в 1866г. се оформя още една емигрантска политическа организация – БТЦК. В тази високо патриотична организация влива своите сили част от емигрантската търговска буржоазия в дунавските княжества, която се надява да реши българския въпрос било чрез преговори и политически комбинации, било чрез открито революционно действие. От тук и твърде широкия диапазон на политическите оръжия – от мемоара за дуалистична турско-българска монархия през 1867г. до четата на Х.Димитър и Стефан Караджа през 1868г. Четата на Х.Димитър и Стефан Караджа отбелязва един от най-високите върхове на националноосвободителните борби на българите. Политическите цели и задачите, които стоят пред командния състав и бойците на четата, са отразени в документите, съставени от името на българско Привременно правителство в Балкана. Идеята за Привременно правителство в етнографското пространство на българите внася нов политически и отчасти практически опит в българското освободително движение. Независимо от крайно ограничените в своята ефективност резултати от политическо и военно естество, идеята за привременно правителство, което да ръководи националноосвободителната борба на българите в

качеството си на преддържавна българска власт, оставя своя дълбок отпечатък върху българското революционно движение, като е възприета, доразвита и осъществена от В.Левски, Л.Каравелов, Г.Бенковски и др. Този уникален институт се оказва висша форма на проява на революционната власт в епохата на Възраждането. В Българско властта на Привременото правителство се осъществява от В.Левски, който ръководи комитетската организация чрез изградения в гр.Ловеч център на организацията и на нейния ръководен орган – БРЦК в Българско, който съблюдава решенията на своя първотворец. Може да се каже, че Васил Левски създава първия вътрешен център с реални измерения и действителни позиции на орган на преддържавната българска революционна власт. През 1872г. се постига единодействие между вътрешния център, ръководен от В.Левски и емигрантските дейци, основали в 1870г. БРЦК в Букурещ начело с Л.Каравелов. След общото събрание от 1872г. всичката власт на едно Привременно правителство е делегирана на БРЦК и неговия централен комитет, за член на който е избран и В.Левски, заедно с Любен Каравелов, Киряк Цанков, Олимпии Панов, Панайот Хитов и Димитър Ценович. Програмните идеи на БРЦК (Привременното правителство) Каравелов обосновава на широко в брошурата “Български глас”, в която се посочва че след отхвърлянето на Османската власт в България ще се приложи политическият модел на САЩ, Белгия или Швейцария. Смъртта на В.Левски предизвиква дълбока криза в българското освободително движение. На събранието, проведено на 11-12 май 1873г. Уставът на БРЦК, приет през 1872г., е отменен. Така фактически БРЦК се обезличава като ръководен орган на българската национална революция. От края на 1874г. революционното движение в България започва да изпитва силното влияние на радикалните идеи на Христо Ботев, който смята че е необходимо възможно по-скоро да се даде сигнал за въстание предвид новото начало на военно-политическата криза на Балканите от началото на 1875г. На 12 август 1875г. в Букурещ се провежда цитирам “...народно българско събрание”, поставило началото на нова политическа организация БРК 1875г. с цел подготовка на въстание. Според Христо Ботев на българите, които населяват България, Тракия и Македония се отрежда да съставят отделно и независимо кралевство, тъй като по своето природно, човеческо и историческо право народът е законен владетел на тези земи. Според Хр.Ботев българският народ съставлява главното население на Европейска Турция, следователно неговата роля трябва да бъде първостепенна. Въпреки старанията на вътрешните дейци и на апостолите, въпреки усилията на БРК в Букурещ въстанието, избухнало на 16 септември 1875г. най-напред в Стара Загора, а след това в Русенско и Шуменско, е бързо потушено. Дългогодишните усилия на ръководителите на българското национално-освободително движение да организират и осъществят всенародно въстание за освобождение на България получават своя

реален израз през април 1876г. с избухването на Априлското въстание.

В IV-та глава разглеждам развитието на Възрожденския политически национализъм по време на източната криза от 1875-1878г. Това е времето на Априлското въстание, в което народът, изпитвал жесток социален и национален гнет, се вдига на оръжие, за да доведе борбата до нейния край, като отдаде всички сили и понесе всички жертви за своята свобода, за своето демократично развитие и всестранин напредък. Жестокото потушаване на Априлското въстание превръща българския въпрос в централен за европейската дипломация. Сръбско-Турската война от 1876г. също изостря кризата на Балканите и прави неизбежна една дипломатическа конференция за политическо разрешаване на балканската криза. Във връзка с очакваната дипломатическа инициатива се създават редица проекти за държавно устройство на България, които поставят пред европейската дипломация и общественото мнение проблема за защитата на българските национални интереси и промяната на политическия статут на българският народ като средство за решаването на източния въпрос на Балканите. С тази цел се създават и българските организации БЦБО и БЧН, изпраща се и делегация до европейските владетелски дворове. В различните документи са оформени две основни искания: пълна политическа независимост на България или създаване на автономно подчинено на султана българско княжество. При това българската общественост изхожда от перспективата за образуване на единна българска държава. В тясно сътрудничество с група цариградски българи е изготвен и проектът за автономия на България, изработен от княз Церетелев и Юджийн Скайлер, за да бъде предложен на предстоящата конференция в Цариград. Руската програма максимум изисква предоставянето на България на статут на автономно княжество. Програмата минимум предвижда предоставяне на българите на широка административна автономия. Конференцията взема за основа на дебатите по българския въпрос руски проект, като се предвижда областна автономия за българите. Въпреки усилията на руската дипломация да разреши източната криза по мирен път, провалът на Цариградската конференция заради неотстъпчивостта на турското правителство трасира пътя към войната. На 12/24 април 1877г. на руските армии е наредено да преминат държавните граници в Кавказ и на Балканите. Замразеното статукво на Балканския полуостров е на път да рухне. Значителното участие на българите във войната допринася за победния ход на руските войски, в резултат на което българската държава отново се появява на европейската политическа карта. В заключителната фаза на балканската криза всичко се решава от Великите сили в съответствие с техните интереси, претенции и сложни взаимоотношения, без участието на българите и мимо тяхната воля. Берлинският конгрес от лятото на 1878г. разпокъсва българската етническа територия на 5

части, като част от тях оставя под властта на 3 съседни държави. Това практически означава, че макар да постига своето освобождение, българският народ не може да възстанови националната си държава върху цялата територия на българското етническо землище. Така съдбовният проблем за национално освобождение прераства отгук нататък в нов мъчителен проблем, свързан с националното обединение на българското отечество. Национализъмът, т.е. идеята за нацията и националната държава навлиза в нова епоха.

В работата ми са използвани много документи, въведени в научен оборот от историците-изследователи на историята на българското национално-освободително движение през Възраждането, като по-важните от тях са: "История славянобългарска" на П.Хилендарски, "Възвание от политическия кръг в Букурещ от 1813г.", публикувано от Б.Райков и В.Д.Конобеев, книгите от библиотека "Д-р Иван Селимински", архивът на Г.С.Раковски, сборникът озаглавен "Из архива на Любен Каравелов", "Васил Левски. Документално наследство" и много други издания, съдържащи важни документи за факти, събития и личности от контекста на така изложената тема. Използвал съм и много научни трудове, студии и статии в периодични издания на много уважавани от мен и авторитетни в научните среди автори, което ми помогна при изучаването на много първоизточници.

От така изложеното от мен правя следния извод: В българското етническо пространство в балканските предели на Османската империя, процесът на появата на новите идеи и на тяхното разпространение се ускорява от просветения патриотичен елит в българското етническо землище и диаспората. Сред народа тези идеи се разпространяват от местните духовници и просветители, които стоят все още близо до народа по своя мироглед, култура и начин на живот. Българският възрожденски политически национализъм може да бъде определен като: устойчива система от специфични ценности, идеали, исторически стремежи, осъзнати и рационално осмислени от личността или определена група хора, обединени от съзнанието за еднаква национална принадлежност, както и от нейното активно и основателно обосноваване. Като идеология национализъмът отстоява идеята за националната идентичност, националното единство, националния суверенитет, развива съзнанието за свободата и независимостта на отечеството, утвърждава върховенството на националната идея, която надмогва местните, социалните и икономическите различия и обединява всички социални групи в една по-голяма и висша общност. Българската национална идея през Възраждането се изразява в стремежа да се постигне националната и политическа независимост на българският народ като се възстанови българската държава в нейните етнически и географски граници. Национализъмът става идеология на възрожденските българи във

Боян Рангелов

вековната борба за духовно и политическо освобождение. Идеите на политическия национализъм се развиват най-силно и последователно в националноосвободителното движение. То със своите програмни документи, методи и средства за политическа борба като краен резултат от своята дейност допринася за освобождението на България от чуждата духовна и политическа власт.

Мисля че съм изпълнил целта, която съм си поставил, като съм разкрил тясната връзка между политическия национализъм и развитието на българското националноосвободително движение през Възраждането.

БЕЛЕЖКИ

Увод

- 1 Трайков, В. Основни насоки в идеологическите течения на балканските национално освободителни движения. В: *Studia balkanika*. кн.14. С.1979, стр.261-281.
- 2 Димитров, Стр., Н.Жечев. Българската националноосвободителна идеология (развитие, характер, програми до средата на XIX век), В: Първи конгрес по българистика. София, 23 май – 3 юни 1981. Доклади. Социални и революционни движения в България. Т.1. Националноосвободителни движения XV-XIX век. БАН; С. 1982, стр.104-112.
- 3 Шарова, Кр. Български дипломатически акции пред Европа в началото на 40-те години на XIX в. – В: България и европейските страни през XIX-XX в. С., 1975, стр.27-48.
- 4 Шарова, Кр. Българският политически център в Париж през 40-те години на XIX в. – В: Сборник в чест на акад. Христо Христов. С., 1976, стр.68-88.
- 5 Шарова, Кр. Привременното правителство в Балкана и Комитетът в Букурещ през 1868г. – В: Исторически преглед, 1988, кн.9, стр.19-40.
- 6 Шарова, Кр. Централизирано ръководство на революционните сили 1858 – 1867.- В: Известия на държавните архиви. Т.58. С., 1988, стр.39-98.
- 7 Шарова, Кр. За задачите и функциите на БРЦК (Привременното правителство и Централния комитет – 1870-1872г.) – В: Известия на държавните архиви. Т.57. С., 1989, стр.25-52.
- 8 Шарова, Кр. Български външно политически акции пред Европа през XIX в. до 1877г.- В: ИП, 1996, кн.4. стр.3-77.
- 9 Шарова Кр. Към историята на българското освободително движение през 1869г. - В: Сборник в чест на проф.Христо Гандев.,С., 1986, стр.195-225.
- 10 Шарова, Кр. Българската национална кация в Европа след Априлското въстание.- В: Летопис на дружбата. Т.6.С., 1977, стр.197-261.
- 11 Шарова, Кр. Българският въпрос пред Европа през 1876г. – В: България в света от древността до наши дни. Т.1, С., 1979, стр.486-497.
- 12 Арнаудов, М. Паисий Хилендарски. Личност, дело, епоха. С., 1962.
- 13 Арнаудов, М. Селимински. Живот, дело, идеи. С., 1938.
- 14 Арнаудов, М. Г.С.Раковски. Живот, произведения, идеи. С., 1969.
- 15 Арнаудов, М. Любен Каравелов 1834-1879. Живот, дело, епоха. С., 1964, 1972.
- 16 Иванов, Христо-Големия. Спомени. С., 1984.
- 17 Селимински, Ив. Библиотека д-р Иван Селимински. кн.1-14. С., 1904-1932.
- 18 Стоянов, З.Записки по българските вастания.Разказ на очевидци 1870-1876. В КН.му : Съчинения .Т.1.С.,1965,1983.
- 19 Обретенков, Н. Спомени за българските въстания. С., 1983.
- 20 Займов, Ст. Миналото. Очерки и спомени из дейността на българските тайни революционни комитети от 1869 – 1877г. С., 1983.
- 21 Документи за българската история. Т.1-6. С., 1931-1951.
- 22 Архив на Раковски. Т.1-4. С., 1952-1969.
- 23 Васил Левски, Документално наследство. С., 1973.
- 24 Из архива на Любен Каравелов. С., 1964
- 25 Освобождение на България от турско иго. (Сборник документи). Т.1-3.

Боян Рангелов

Москва., 1961-1967.

26 Априлското въстание 1876г. Т.1-3. С., 1954-1956.

27 Българското опълчение. Т.1-2. С., 1956-1959.

Глава I

1 Гаврилов, Б. Андрей Пантев. Пътят на модерния свят. С., 1994, стр. 355.

2 Пантев, А. Рицар или чудовище. Из историческите пътища на модерния национализъм. С., 1993. стр.21.

3 Генев, Р. Александър Луин, Петко Петков. Исторически справочник. Ново време. С., 1995. стр.129.

4 Генчев, Н. Българското възраждане. С., 1995. стр.10-11.

5 Загорев, Орлин. Българската национална идея. С., 1994. стр.114-115.

6 Генев, Р. Ал.Луин, П.Петков. Исторически справочник... стр.129.

7 Паисий Хилендарски. История славянобългарская. Под ред.на Н.Аретов, С., 1999. вж. Тодев, Ил. Кой кой е сред българите XV – XIX в. С., 2000. стр.200-202.

8 Паисиева история от 1811г. Никола Поплазаров, БИА, НБКМ, No:776.

9 История славянобългарска (Габровска преправка) от 1832г. От Дечо Йоанов Манафов, БИА, НБКМ, No:1436.

10 Поп-Пунчов Сборник от 1796г. БИА, НБКМ, No:693.

11 П.Хилендарски. История славянобългарская. С., 1999. стр.18.

12 Пак там, стр.27.

13 Пак там, стр.28.

14 Пак там, стр.30-31.

15 Пак там, стр.32.

16 Пак там, стр.69.

17 Пак там, стр.80.

18 Пак там, стр.66.

19 Пак там, стр.69.

20 Пак там, стр.79.

21 Пак там, стр.80-81.

22 Пак там, стр.73.

23 Пак там, стр.69.

24 Киселков, В. Софроний Врачански. С., 1963. стр.75-76.

25 Пак там, стр.76.

26 Пак там, стр.77.

27 Пак там, стр.76.

28 Пак там, стр.76.

29 Плетньов, Г., Иван Стоянов. Планове и програми в национално освободителното движение през Възраждането. Сборник документи. В.Търново., 1994. стр.15-16.

30 Пак там, стр.17-19.

31 Известия на НБКМ Т.12 (18). С., 1971. стр.89-92; БИА, НБКМ, No:В 5877.

32 С. Врачански. Гражданское позорище. Ръкопис, НБКМ, No: 357/92.

Глава II

1 Селямински, Ив. Библиотека “д-р Иван Селимински”, кн.1 стр.43.

2 Кростанов, Цв. Ив.Пенаков, Ст. Маслев. д-р Ив.Селимински. С., 1962. стр.64-65.

- 3 Пак там, стр.63-63.
- 4 Арнаудов, М. М.Селимински. Живот, дело, идеи. С., 1938. стр.123.
- 5 Романски, Ст. Българите във Влашко и Молдова. Документи. С., 1930. стр.36-38.
- 6 Фонтон. Хумористични, политически и военни писма. В: Българска историческа библиотека, кн.4. 1931. стр.300. Декларацията е от 16 точки и съдържа искания за данчни облекчения, ликвидирани на турските чиновнически, управленски произволи, съдебни реформи в полза на онеправданите християни, гарантиране на личните и религиозни свободи наравно с другите народи, право за християните да носят оръжие. Текстът на прокламацията е на страница 300-301 в същите съчинения.
- 7 Пак там, стр.303.
- 8 Пак там, стр.303.
- 9 Селимински, Ив. Библиотека “д-р Иван Селимински” кн.11. стр.106.
- 10 Полк.доц. А. Пейчев, Авторски колектив. 1300 години на стража. С., 1984. стр.112-113. вж. и сб.Трънският край. С., 1930.
- 11 Милићевић, М. Краевина Србија. Нови Крајево. Београд, 1884. стр.38-39. вж.Стр.Димитров. Сърбия и въстаническите движения в Западна България от 30-40-те години на XIX век. В: Studia balkanika. Т.2. С., 1970. стр.247-278.
- 12 Пак там, стр.45.
- 13 Жечев, Н. Велчовата завера 1835. С., 1985.
- 14 Документи за българската история из турските държавни архиви, по редакцията на П.Дорев. С., 1940. стр.205.
- 15 Пак там, стр.206.
- 16 Дамянов, И. Нишкото въстание през 1841г. и европейската дипломация. С., 1992.
- 17 Попов, Н. Србија и Русија. Од Кочине Крајине до св.Андрејевске скупштине. Т.2. кн.4. стр.432-435.
- 18 Цанев, Д., Пламен Митев. Христоматия по история на България. Българското възраждане – Втората и Третата четвърт на XIX век. С., 1996. стр.327.
- 19 Попов, Н. цит.съч. стр.455-457.
- 20 Попов, Н. цит.съч. стр.455-457.
- 21 Цанев, Д., Пл. Митев цит.съч. стр.332.
- 22 Велики, К. Браилските бунтове 1841-1843г. С., 1968.
- 23 Арнаудов, М. Иван Селимински. Живот, дело идеи. С., 1938. стр.233.
- 24 Кристанов, Цв. и др. цит.съч. стр.147-149. вж. Арнаудов, М. цит.съч. стр.241-242, където се дават сведения за отношенията му с Цариградската българска община и близкия до нея Зологович.
- 25 в.”Българска пчела”, бр.1.год.1, 31.05.1863г., стр.1.
- 26 Шарова, Кр. Българският политически център в Париж през 40-те години на XIX век.- В: Сборник в чест на акад.Христо Христов. С., 1976. стр.68-88.; Шарова, Кр. Български дипломатически акции пред Европа в началото на 40-те години на XIX век.- В: България и Европейските страни през XIX и XX век. С., 1975. стр.27-48.; вж.:О.Маждракова-Чавдарова. Предпоставки и начало на легалната политическа борба на българския народ през Възраждането. В: Исторически преглед,1992, кн.7. стр.3-30.; Тодев, Ил. Кой кой е сред българите XV – XIX век. С., 2000. стр.98-99.
- 27 Шарова, Кр. Българските дипломатически акции пред Европа... стр.44.

- 28 Димитров, Страшимир. Сърбия и въстаническите движения...стр.276.
29 Пак там, стр.276-277.
30 Димитров, С. Въстанието от 1850 в Северозападна България. С., 1972.
31 Пос.съч. стр.206-210.
32 Пак там, стр.210-212.
33 Пак там, стр.213.
34 Цанев, Д. Пл.Митев. Христоматия по история на България...,стр.357.
35 Генчев, Н. Българското възраждане. С., 1995, стр.228.

Глава III

1.

- 1 Маждракова-Чавдарова, О. Национално-революционни борби на българския народ 1828-1878г. С., 1997. стр.87-90.
2 Трайков, В. Георги Стойков Раковски. Биография. С., 1974. стр.103-111.
3 Димитров, М. Комитетът на "старите" – Добродетелната дружина – В: България 1000 години 927-1927. С., 1930. стр.737-779.
4 Маждракова-Чавдарова, О. Пос.съч. стр.81-84.
5 Ludwig Widerszal. Bulgarski ruch narodowi 1856-1873. Warszawa, 1937. Превод на книгата е направен от Ал.Шишманов – Българското национално движение (1856-1873). С., 1939 и се съхранява в университетска библиотека на СУ "Св. Климент Охридски" – каса 221. Цитатът в текста е от посочения превод, който се използва в настоящата дипломна работа. стр.23.
6 Генчев, Н. Одеското българско настоятелство. В: Годишник на Софийския университет – Философско-исторически факултет. Т.64, 3, 1. С., 1972, стр.99-122. вж.: Глушков, Хр. Дейността на българската емиграция във Влашко и Молдова през Кримската война (1853-1856). В: Известия на военно-историческото дружество. Т.28, С., 1979. стр.103-115.; Тодев, Ил. Кой кой е сред българите... стр.202-203.
7 Славова, Ст. Участие на преселници българи в Бесарабия и Южна Русия в борбата за освобождението на българите от турско иго. 1841-1878. – В: Известия на държавните архиви, Т.15. С., 1968. стр.228.
8 Пак там, стр.229.
9 д-р П.Орешков. Неизвестна преписка на манастирите Соколски и Рилски със Н.Хр. Палаузов. 1845-1854. С., 1941; вж.Каролев, Р.М. Н.Хр.Палаузов.Черти от политическата му деятелност. В: Периодическо списание. Т.9. С., 1901.стр.166 и сл.
10 Каролев, Р.М. цит.съч. стр.169.
11 Барсов, Н. Тридцатилетие дятељности Одеского болгарского настоятельства (1854-1884) и материалы для истории освобождение Болгарии. Одеса, 1895.
12 Каролев, Р.М. цит.съч., стр.169.
13 Барсов, Н. цит.съч., стр.36.
14 Барсов, Н. цит.съч., стр.37.
15 Пак там, стр.40.
16 Пак там, стр.38-39.
17 Пак там, стр.44.
18 Пак там, стр.46.
19 Славова, Ст. цит.съч., стр. 229.
20 Глушков, Хр. цит.съч., стр.104-110.

21 Попов, Н. Србија и Русија. Од.Кочине крајине до ..., Т.2. (кн.3,4), Београд, 1870. стр.394.

22 Видершал, Л. цит.съч. в превод на Ал.Шишманов.С., 1939. стр.24.

2.

23 Цанев, Д. Пл.Митев. Христоматия по история на България... С., 1996. стр.361-362.вж. Генов, Р. П.Петков, А.Луни. Исторически справочник... С., 1995. стр.94-95.; Пантев, А. Б.Гаврилов. Пътят на модерния свят. С., 1994. стр.376-377.

24 В чл. 9. на договора изрчино се упоменава, че Силите нямат право “д се месят било колективно, било единично в отношенията между Н.В.Султана и неговите поданици, нито във вътрешното управление на империята му”, с което се отнема на Русия статута на покровител на балканските славяни в рамките на Османската империя, но Хатихумаюнът прокламиран на 18 февруари 1856г. е инспириран от западно-европейските страни, подписали Парижкия мирен договор (30.03.1856г.). Дипломатическата инициатива не накърнява суверенитета на Турция, но засилва политическото влияние на западно-европейските държави и неограничава възможностите за упражняване на непряко влияние (под формата на проекти и препоръки за реформи, внушавани на благосклонни към политиката на силите турски висши чиновници, като Мидхад паша и др.), намерило отражение в дипломатически инициативи главно на френската и руската дипломатии през 60-те години на века главно в сферата на образованието и провинциалната администрация в страната.

25 Пантев, А. Б.Гаврилов. Пътят на модерния свят. С., 1994. стр.377.

26 Маждракова-Чавдарова, О. Национално революционни борби на българския народ 1828-1878г. С., 1997. стр.92-95.

27 Пак там, стр.95-99; вж.: Краев, П. Въстанията на българите за освобождение от турско иго 1396-1877г. С., 1904.; Кинов, Ив., Щ.Атанасов, Д.Христов., Б.Чолпанов. Въоръжената борба на българският народ срещу османското господство. С., 1961.

28 Раковски, Г.С. Архив Г.С.Раковски. Т.1.С., 1952.- Бележки към документ No:48. стр.83.-бел.No:2 и 5.

29 Трайков, В. Г.С.Раковски. Биография. С., 1974. стр.144-146.

30 Тодев, Илия. Кой кой е сред българите ... стр.233-235. вж.Маждракова-Чавдарова, О. Национално-революционни борби..., стр.101-105; Трайков, В. Г.С.Раковски. Биография... стр.154-156.; Генчев, Н. Българското възраждане. С., 1995. стр.335-337.

31 Генчев, Н. цит.съч., стр.335-337.

32 Плетньов, Г. Иван Стоянов. Планове и програми ..., стр.55-59.

33 Трайков, В. Г.С.Раковски. Биография..., стр.122.

34 Плетньов, Г. Иван Стоянов. цит.съч., стр.56-57.

35 Пак там, стр.55.

36 Пак там, стр.57.

37 “Ода за Софроний” е публикувана за първи път от Г.С. Раковски в “Дунавски лебед”-бр.54 от 10 октомври 1861г., но с някои отклонения от текста на ръкописа, публикуван от Б.Райков и В.Д.Конобеев. В: Известия на НБКМ. Т.12 (18) 1971г. стр.89 и сл. вж. по въпроса бел.3. към текста на Б.Райков и В.Д.Конобеев на стр.90.

38 Плетньов, Г. Иван Стоянов. цит.съч., стр.56.

Боян Рангелов

- 39 Пак там, стр.56.
40 Пак там, стр.57.
41 Пак там, стр.57.
42 Пак там, стр.56-57.
43 Маждракова-Чавдарова, О. Национално-революционни борби... стр.105.
44 БАН, История на България. Т.6. С., 1987. стр.212. вж. и бел.№:57 стр.339 в същото издание; вж. Милкова, Ф. Държавно-правни и организационни възгледи и разпоредби в българското национално-освободително движение. С., 1977; вж. и Тодев, Илия Кой кой е сред българите... стр.138-139.
45 Плетньов, Г. Иван Стоянов. цит.съч., стр.60-62.
46 Пак там, стр.62-64.
47 Пак там, стр.64-65.
48 НБКМ, Ръкопис, номер ИБ288/52. вж. и Трайков, В. Г.С.Раковски. Биография..., стр.200-202.
49 Трайков, В. Г.С.Раковски..., стр.226-238; вж.Г.С.Раковски. Избрани съчинения. С., 1946. стр.123.
50 Г.С.Раковски. Избрани съчинения. С., 1946. стр.125.
51 Пак там, стр.126.
52 Плетньов, Г. Иван Стоянов. цит.съч. стр.62-63.
53 Раковски, Г.С. Архив... Т.1. С., 1952. стр.394-395.
54 Арнаутов, М. Селимински. Живот, дело, идеи. С., 1938. стр.532-533. в-к "Изток-Запад" се издава в Австрийската империя (Виена).
55 Шарова, Кр. Любен Каравелов и българското освободително движение 1860-1867г. С., 1970. вж. Тодев, Илия Кой кой е сред българите ..., стр.127-129.
56 Каравелов, Л. Из архива на Любен Каравелов. С., 1964. стр.331-335.
57 Пак там, стр.331.
58 Раковски, Г.С. Архив..., Т.1. С., 1952. стр.387.
59 Пак там, стр.410-412.
60 Пак там, стр.411.
61 Пак там, стр.412.
62 Пак там, стр.412.
63 Пак там, стр.412, бел.№:3.
64 Пак там, стр.411.
65 Трайков, В. Г.С.Раковски..., С., 1974. стр.264-284.
66 Пак там, стр.276.
67 Бурмов, Ал. Таен централен български комитет – в кн.му: Избрани произведения. Т.2. С., 1974. стр.58-106.
68 Унджиев, Ив. Васил Левски. Биография. С., 1993. стр.158.
69 Плетньов, Г. Иван Стоянов. цит.съч., стр.33-34.
70 Пак там, стр.33.
71 Пак там, стр.34.
72 Видершал, Л. цит.съч. в превод на Ал.Шишманов.С., 1939. стр.42.
73 Плетньов, Г. Иван Стоянов. цит.съч.стр.34-37.
74 Пак там, стр.35.
75 БАН История на България, Т.6. С., 1987. стр.235-237. Брошурата е публикуван в български превод от Кисимов, П. Исторически работи, кн.3. С., 1901.
76 Плетньов, Г. Иван Стоянов цит.съч., стр.37-43.

- 77 Пак там, стр.41.
- 78 Видершал, Л. цит.съч. в превод на Ал.Шишманов.С., 1939. стр.129 и сл.
- 79 Бужашки, Е. Българската община в Цариград и политическите течения в нея 1856-1868г. В: Известия на Българското историческо дружество. Т.37. С., 1985. стр.61-62.
- 80 Пак там, стр.62-68.
- 81 Пак там.
- 82 Генчев, Н. Българското възраждане. С., 1995. стр.345.
- 83 БАН. История на България. Т.6. С., 1987. стр.230.
- 84 Текстът на “Програма за политическите отношения на сърбо-българите (българо-сърбите) или на тяхното сърдечно отношение” и “Протокол на Добродетелната дружина за създаване на Югославянска държава от 5 април 1867г.” са публикувани от Димитров, М. Комитетът на “старите”- Добродетелната дружина. В: България 1000 години. 927-1927. С., 1930. стр.761-765. вж. Плетньов, Г. Иван Стоянов. цит.съч. стр.47-48.
- 85 Плетньов, Г. Иван Стоянов цит.съч. стр.47.
- 86 Пак там, стр.47.
- 87 Пак там, стр.48.
- 88 БАН. История на България. Т.6. С., 1987. стр.233.
- 89 Пак там, стр.245-248. вж. Трайков, В. Г.С.Раковски. Биография. С., 1974. стр.344-349.
- 90 Трайков, В. Г.С.Раковски. ... стр.330.
- 91 Цанев, Д. Пламен Митев. цит.съч. стр.390-393.
- 92 Пак там, стр.391.
- 93 Пак там, стр.390.
- 94 Трайков, В. Г.С.Раковски. ..., стр.348-349.
- 95 БАН. История на България. Т.6. ..., стр.252-255.
- 96 Тодев, Ил. Кой кой е сред българите... , стр.128.
- 97 Шарова, Кр. “Законът” на Хаджи-Димитровата чета и българското революционно движение през 1868г. В: Сборник в чест на акад.В.Хаджиниколов по случай 70-годишнината му.
- 3.
- 98 Възвъзова-Каратеодорова, К. Документи за четническото движение през 1867-1868г. В: Известия на Народната библиотека “Кирил и Методий”. Т.9. (15), С., 1969. стр.181-184.
- 99 Пак там, стр.184-185.
- 100 Вестник “Народност” №36-38, 28 юли, 18 и 25 август 1868г., Касабов, Ив. Моите спомени от Възраждането на България с революционни идеи. С., 1905, стр.109-118.
- 101 Вестник “Народност” год.1, бр.36, 28 юли 1868г.
- 102 Маркова, З. Четата от 1868 г., С., 1990.
- 103 Бурмов, Ал. Български революционен централен комитет (1868-1877) – В: кн.му: Избрани произведения, Т.3. С., 1976, стр.19.
- 104 Тодев, Ил. цит.съч., стр.132-134.
- 105 Известия на НБКМ. Т.9 (15). С., 1969, стр.181-182.
- 106 Пак там, стр.182.
- 107 Пак там, стр.182.

Боян Рангелов

- 108 Пак там, стр.182.
109 Пак там, стр.182.
110 Пак там, стр.182.
111 Пак там, стр.182.
112 Спомени на Д.Ценович. – Известия на българското историческо дружество. Т.21. стр.128-129.; Шарова, Кр. Привременното правителство в Балкана и Комитетът в Букурещ през 1868г. – ИП, 1988, кн.9, стр.19-40.
113 Касабов, Ив. цит.съч., стр.112.
114 Шарова, Кр. цит.съч., стр.25.; в-к “Народност”, год.1., бр.42 от 11 октомври 1868г.
115 Шарова, Кр. цит.съч., стр.27.
116 Възвъзова-Каратеодорова, К. цит.съч., стр.182.
117 Пак там, стр.182.
118 Шарова, Кр. цит.съч., стр.25.
119 Шарова, Кр. цит.съч., стр.33.
120 Възвъзова-Каратеодорова, К. цит.съч., стр.184.
121 Пак там, стр.185.
122 Хобсбом, Е. Нации и национализъм от 1780 до днес. Програма, мит, реалност., С., 1996, стр.38-45.
123 Възвъзова-Каратеодорова, К. цит.съч., стр.185.
124 Пак там, стр.184.
125 БАН. История на България, Т.6. С., 1987, стр.256.
126 Маждракова-Чавдарова, О. Национално-революционни борби на българският народ..., стр.144.
127 в-к “Народност”, год.1., бр.42 от 11 Октомври 1868г.
128 Бурмов, Ал. Български революционен централен комитет..., стр.19.
129 Петков, П., Р.Генов, А.Лунин. Исторически справочник. Ново време. С., 1995., стр.116.
130 Вестник “Дунавска зора”, бр.24-25 от 3 Май 1869.
131 Пак там.
132 Пак там.
133 Унджиев, Ив. Васил Левски. Биография. С., 1993., стр.830-836.
134 Пак там, стр.332.
135 Пак там, стр.332.
136 Тодев, Ил. цит.съч., стр.154-155.
137 Павловска, Цв. Васил Левски и Вътрешната революционна организация. С., 1993., стр.105-117.
138 БАН. История на България. Т.6, стр.265.
139 Унджиев, Ив. Васил Левски. Биография. С., 1993, стр.249-251.
140 Павловска, Цв. Васил Левски и вътрешната ... стр.108-126.
141 Пак там, стр.108.
142 Из архива на Найдено Геров. Кн.1., С., 1911., док.№472., стр.296.
143 Унджиев, Ив. цит.съч., стр.250.
144 Пак там, стр.250.
145 Пак там, стр.250.
146 Концепцията на В.Левски за свободата на личността и за равноправието на хората го доближават до идеите на либералните кръгове в Европа. Според А. Пантев и Б.Гаврилов “всяко несъгласие със съществуващия ред, което не

било насочено към възстановяване на режима отпреди 1789г. можело да бъде отнесено към събирателното понятие либерализъм”. Най-вероятно авторите имат предвид и развитието на идеите на модерния европейски национализъм след Френската революция и шествието им в европейските прогресивни общества среди. Вж.: кн.им: Пътят на модерния свят. С., 1994., стр.332-333.

147 Унджиев, Ив. цит.съч., стр.250.

148 Павловска, Цв. цит.съч., стр.73-74.

149 БАН. История на България. Т.6., С., 1987, стр.265-266.

150 Пак там, стр. 266.

151 Пак там, стр. 266.

152 Павловска, Цв. цит.съч. , стр.119.

153 Пак там, стр. 105-106.; 113-114.

154 Бонева, В., П.Петков. Българите пред Европа през 1869 година. Велико Търново, 1993., стр.28-32.

155 Пак там, стр. 28.

156 Пак там, стр. 29.

157 Пак там, стр. 29.

158 Пак там, стр. 30.

159 Пак там, стр. 29.

160 Пак там, стр. 30.

161 Пак там, стр. 18-19.

162 Пак там, стр. 16-18.

163 Тодев, Ил. цит.съч. стр.30-31.

163 Бонева, В., П.Петков. цит.съч., стр.17.

164 Пребиваването в затвора и претърпениите там мъки са описани в произведението му “Записки от мъртвия дом”. В: “Млада Србадия” бр.18-29., Београд, 1871.

165 Цанев, Д., Пламен Митев. Христоматия по история на България..., стр.426-427.

166 Пак там, стр. 427.

167 Каравелов, Л. Из архива на Любен Каравелов. С., 1964., стр.502-506.

168 Пак там, стр. 505.

169 Пак там, стр. 503.

170 Пак там, стр. 503.

171 Пак там, стр. 504.

172 Пак там, стр. 502.

173 Пак там, стр. 503.

174 Пак там, стр. 502.

175 Пак там, стр. 504-505.

176 Каравелов, Л. цит.съч., стр.459.

177 Пак там, стр. 461.

178 Пак там, стр. 458.

179 Пак там.

180 БАН. История на България. Т.6., стр.245.

181 Пак там, стр. 273.

182 Пак там, стр. 273-274.

183 Арнаутов, М. Българското книжовно дружество в Браила 1869-1876., С., 1969.

184 БАН. История на България. Т.6. Вж.Бележка №66 на стр.344-345.

185 Програмата от 1870г. отпечатана във в. “Народное дело” – орган на руската секция на Първия интернационал, печатан в Женева е поместена в бр.№6-7., год.2. на вестника от 1870г. няма данни как програмата е попаднала в редакцията на вестника.

186 Върху позив от Привременното правителство в България, вероятно печатан по основен проект на В.Левски в Букурещ, но езикът и стилът показват редакторска намеса на друго лице (вероятно на Каравелов) е поставен печат, кактово Левски е заръчал да бъде изработен от емигрантските дейци и получава по-късно. В предложения от Левски текст за печата е липсвало определението “I отд. от БРЦК”, което е допълнено от Каравелов. Този факт засвидетелства промяната на наименованието на комитетската организация във Влашко за време между 14.10.1870г. до 10.03.1871г.

187 В. “Свобода”, год.1, бр.46 от 14 Октомври 1870г.

188 “Български глас. От БРЦК.” Женева, 1870.

189 Въпреки, че Л.Каравелов препечатва програмата от страниците на в. “Народное дело” в края на 1870 г., комитетската идея присъства на страниците на в. “Свобода” още от първите му броеве, като например в бр.8 от 1869г. в който се съобщава, че комитетът е търсен “от цяло стадо шпиони в България, Румъния и Сърбия: първо за да търсят Български централен комитет и да разузнаят и да мислят и що говорят българите; а, второ, да се постараят да съединят тоя комитет с комитета Цариградски т.е. комитета на Али паша; да гледат да добият неговата програма и да разузнаят за неговите досегашни действия. Трябва да забележим, че шпионите на Али паша са били толкова подли и разказвали му са ,че българския централен комитет се ръководи от същата идея, по която комитетът на Али паша;”,Вж. Шарова, Кр. Към историята на българското освободително движение през 1869г. –В: Сборник в чест на проф. Христо Данаев. С., 1986, стр 198-223. Никъде не става и намек за наличие на комитет в бр.7 от 1869г. Каравелов пише,че: юсовете не са хъшове, а граматиката – комитет”... Едва използването на печата на Привременното правителство в България с определението “I отд. от БРЦК” с който се подпечатан позива от 10.03.1871г. дава основание за приемане за действително съществуването на комитета към месец март 1871г. Едва след това могат да се излагат аргументи за политическата “физиономия” на комитета, защото фактически БРЦК се изявява като организация на националната революция посредством действията на Привременното правителство в България. Допустимо е комитетът да съществува от времето преди 10.03.1871г. Процесът на изграждане на БРЦК в Българско е завършен най-късно през есента на 1870г., тъй като на 28 октомври В.Левски моли Георги Живков да се погрижи за печат на новия център: ВЛДН, №10, с.64. Времето между първото искане на Левски за печата и 10.03.1871г. е време на политическа активност и на емиграцията. С това може да се обясни появата на програмата във в. “Свобода”, около който се формира новата емигрантска освободителна организация на българите във Влашко.

190 Васил Левски. Документално наследство. С., 1973. №10, стр.64. Вж. Павловска, Цв. Васил Левски начело на Българския революционен централен комитет в Българско. С., 2001, стр.36.

191 Павловска, Цв. Васил Левски начело на Българския революционен централен комитет в Българско. С.,2001, стр.31-33.

- 192 БАН. История на България в 14 тома. С., 1987, стр.283-285.
- 193 БИА-НБКМ п.60, П.А. 80246, л.14.
- 194 Васил Левски. Документално наследство. С.,1973, №33, стр.104-105
- 195 ВЛДН. №17, стр.76-78.
- 196 Вж. изработения печат на Привременното правителство в България, който в същност може да бъде определен като "висш символ на революционната власт" –Вж. Павловска, Цв. Васил Левски начело на ..., стр.36.
- 197 ВЛДН, №33, стр.104-105
- 198 Каравелов не коригира текста "Привременно правителство в България", а допълва към него и определението "I отд. от БРЦК". Въпросът за окончателния текст на печата е свързан с противоречията между двата центъра на революционното движение и опитите на емиграцията да намери своето място в осъществяваната от В.Левски революционна подготовка на народа в Българско.
- 199 Павловска, Цв. Васил Левски начело на Българския революционен комитет в Българско. С., 2001, стр.104-135.
- 200 Павловска, Цв. Васил Левски и Вътрешната революционна организация. С., 1993, стр.126-127.
- 201 Бобев, В., Т.Даков, Хр.Матанов. Кратък справочник по история на България. С., 1993, стр.145.
- 202 Кираджиев, Св. География на видните българи. С., 1993, стр.83-84.
- 203 Парловска, Цв. Васил Левски начело на Българския революционен централен комитет в Българско. С., 2001г.; 150-151
- 204 Пак там, стр.151.
- 205 Парловска, Цв. Васил Левски и Вътрешната революционна организация. С., 1993, стр.168.
- 206 Левски, В. Документално наследство. С., 1973. (ВЛДН).
- 207 ВЛДН. №31, стр.101.
- 208 ВЛДН. №32, стр.102.
- 209 ВЛДН. №31, стр.101.
- 210 ВЛДН. №121, стр.212.
- 211 Пак там, стр.212.
- 212 Пак там, стр.212.
- 213 ВЛДН. №125, стр.218.
- 214 ВЛДН. №15, стр.72.
- 215 ВЛДН. №17, стр.76-78.
- 216 ВЛДН. №15, стр.72-73.
- 217 ВЛДН. №17, бел.8,стр.78.
- 218 Пак там, стр.77.
- 219 Пак там, стр.77.
- 220 Пак там, стр.77.
- 221 Пак там, стр.77.
- 222 Пак там, стр.77.
- 223 Пак там, стр.77.
- 224 Пак там, стр.77.
- 225 Пак там, стр.77.
- 226 Пак там, стр.76.
- 227 Пак там, стр.76.

Боян Рангелов

- 228 Пак там, кръгъл печат с лъв и текст: Привременно правителство в България – I отд. от БЛЦК., стр.78.
- 229 ВЛДН. №32, стр.102.
- 230 ВЛДН. №14, стр.71.
- 231 ВЛДН. №49, №50, стр.134-135.
- 232 ВЛДН. №74, стр.158.
- 233 Пак там, стр.158.
- 234 Павловска, Цв. Васил Левски начело на Българския революционен централен комитет в Българско. С., 2001, стр.72-78.
- 235 Пак там, стр.71.
- 236 Пак там, стр.72.
- 237 Пак там, стр.78.
- 238 Пак там, стр.72.
- 239 Шарова, Кр. Към историята на българското освободително движение през 1869г. –В: Сборник в чест на проф. Христо Гандев. С., 1986, стр.199.
- 240 Плетньов, Г., Ив. Стоянов. Планове и програми... стр.99-100.
- 241 Сравни “Програма на БРК от 1870г.” В: Плетньов, Г., Ив. Стоянов. Планове и програми... стр.84-85 с текста на програмата на БРЦК, приета на Общото събрание на 29.04-04.05.1872г. на стр.99-100.
- 242 Лалков, М. Монархическата идея – силата и слабостта на една традиция. В: Страници от българската история. Събития, размисли, личности. Т.1. С. 1993, стр.93
- 243 ВЛДН. №74, стр.138.
- 244 Цанев, Д., Пл. Митев. Христоматия по история на България. Българско възраждане – втората и третата четвърт на XIXв. С., 1996, стр.438-457.
- 245 Пак там, стр.447.
- 246 Пак там, стр.456.
- 247 Павловска, Цв. Васил Левски начело., стр.131-132.
- 248 Пак там, стр.131.
- 249 Пълномощното дава право на Левски “да действа навсякъде при Българите и при когото да е от тях” – Вж. Павловска, Цв. Васил Левски начело. стр.131., но също така и: ВЛДН. №125, стр.218, където е записано, че Левски няма право “...нито да взема, нито да дам извън Българско без знанието председателско, както и другите като мен членове със същото упълномощение извън Българско, дето и да се намират, нямат право да вземат и дават из Българско без моето знаяние.”
- 250 ВЛДН. №111, стр.199-200.
- 251 Павловска, Цв. Васил Левски начело... стр.167-169.
- 252 Пак там, стр.177-202. БАН. История на България в 14 тома. Т.6, С., 1987, стр.320-325.
- 253 Бурмов, Ал. Български революционен централен комитет (1868-1877) –В кн. му: Избрани произведения. Т.3. С., 1976, стр.55-57.
- 254 Косев, К. Панайот Хитов. Живот и революционна дейност, С., 1963, стр.57-59.
- 255 Цитатът е взет от пълномощното писмо на В.Левски – вж. Цв.Павловска. Васил Левски начело.... стр.131., но на Хитов също е издадено пълномощно (март, 1873), в което комитетите се задължават да му разкажат и поверят всички каквото са вършили и да изслушват наставленията, които той ще им

даде и които той е получил от централния комитет. Вж: Бурмов, Ал. Български революционен централен... стр.56., НБКМ-БИА. ПА.69, 9175. Пълномощното е издадено от името на комитета в България, обаче носи печата на Букурещкия централен комитет.

256 Косев, К. Панайот Хитов... стр.56 и сл.

257 Пак там, стр.63-68.

258 Бурмов, Ал. Цит. съч, стр.55-56.

259 Пак там, стр.57.

260 Пак там, стр.57. вж:НБКМ-БИА. ПА, 55, 7326.

261 ВЛДН. №86, бел.№70. стр.177.вж. Бурмов, Ал. Цит. съч. стр.57-58.

262 Косев, К. Цит, съч стр.62.

263 Цит. съч. Стр.63-68.

264 Пак там, стр.69.

265 БАН. История на България в 14 тома. С., 1987, стр.329.

266 Ботев, Хр. Съчинения. Под ред на Ал.Бурмов. С., 1940. Писмо на Хр.Ботев до Ив.Драсов стр.602-604. Вж. Бурмов, Ал. Български революционен централен комитет... стр.65-66.

267 Косев, К. Цит, съч, стр.68

268 Митев, Пл. Българският революционен комитет 1875. С., 1988, стр.25-26

269 1874, 8 декември – 14 септември 1875 Хр. Ботев издава в Букурещ в.”Знаме”

270 1875, 15 януари – 15 декември Л.Каравелов издава в Букурещ сп. “Знание”. Излиза и през 1876 и 1878г.

271 Митев, Пл. Българският революционен комитет 1875 С., 1998. стр.26-33

272 Тодев, Ил. Кой кой е сред българите XV – XIXв. С., 2000, стр.288

273 Пак там, стр.132-134

274 Пак там, стр.137-138

275 Пак там, стр.125-126

4.

275 Митев, Пл. Българският революционен комитет – 1875. С., 1998, стр.34

276 Пак там, стр.39-40

277 Пак там, стр.44-46

278 Пак там, стр.44

279 Пак там, стр.45

280 Пак там, стр.45

281 Пак там, стр.45

282 Пак там, стр.45

283 БАН. История на България в 14 тома. Т.6. С., 1987, стр.354

284 Митев. Пл. Цит. съч. стр.95

285 Койчева, В. Старозагорското въстание. 1875. С.,стр.77-78

286 Митев, Пл.. Цит. съч. стр.99, стр.106

287 Никола Обретенов не взема участие в събранието на 12 август, тъй като най-вероятно той пристига в Букурещ едва около 15-16 август 1875г. –вж. Митев, Пл. Българският революционен комитет. 1875. С.,1998, стр.104. Но той е един от изявените поддръжници на Хр.Ботев, посредством което може да се търси непосредствена подкрепа на Русенския комитет за Ботевата група – вж.: Обретенов, Н. Спомени. стр.184. На събранието от 12 август 1875г. единстве-

ните участници, за които със сигурност може да се говори, че са официално делегирани от комитети в Българско са П.Волов и П.Енчев, пълномощници на шумевския революционен комитет. Вж. Митев. Пл. Цит. съч. стр.100

288 Митев. Пл. Цит. съч. стр.161-180

289 Койчева, В. Старозагорското въстание. 1875. С., 1975, стр.77

290 Пак там, стр.77

291 Митев. Пл. Цит. съч. стр.129

292 Пак там, стр.129

293 Пак там, стр.136

294 Най вероятно задачата да се подготви проект за устав на БРК е възложена на Д.Ценович, който още на 29 август изработва един вариант състоящ се от 4 глави. Вж: БИА, ар.80, ПА 7340. Публикуван от: Великов, Ст. Документи за дейността на БРЦ Комитет през 1875г. Читалище, т. XXVII, 1948/1949, гн.9, стр.579-581. Вж: Митев. Пл. Българският революционен... стр.151-155

295 Койчева, В. Цит. съч. стр.77

296 Пак там, стр.77

297 Пак там, стр.77

298 Ботев, Хр. Събрани съчинения. Т.2. С., 1958, стр.184

299 Пак там, стр.100

300 Пак там, стр.100

301 Пак там, стр.131

302 Пак там, стр.118

303 Койчева, В. Цит. съч. стр.79-80

304 Пак там, стр.80. Вж: Освобождение Болгарии от турецкого ига. Документы в томах. Т.1. М. 1961, стр.86-87

305 Койчева, В. Цит. съч. стр.82-83. Освобождение Болгарии от турецкого ига... стр.89-90

306 Митев, Пл. Българският революционен комитет... стр.199. Подробен идеен анализ на самата прокламация до мюсюлманите в Европейска Турция е направен от Шарова, Кр. Българският революционен комитет 1875г. В: Българско възраждане. Идеи, личности, събития. Т.1. С., 1995, стр.98-103

307 Освобождение Болгарии... стр.89

308 Митев. Пл. Цит. съч. стр.201-202

309 Пак там, стр.203., Вж. Плутнъов, Г. Ив. Стоянов. Планове и програми на българското националноосвободително движение... стр.91

310 "БРК 1875г." съобщил по телеграфа на европейските вестници за избухването на въстание в България – Вж: Освобождение Болгарии турецкого... т.1, док.№44, стр.117.; Митев. Пл. Цит. съч. стр.198.; Вж: НБКМ, БИА, ПА 8520, л.6-7

311 БАН. История на България в 14 тома. Т.6. С., 1987. стр.357-361

312 Освобождение Болгарии турецкого... т.1, стр.127-129.; БАН. История на България. Т.6.С., 1987. стр.361

313 Митев. Пл. Цит. съч. стр.218

314 Освобождение Болгарии от турецкого ига. Документы в 3 томах. Т.1. М. 1961, №51, стр.126

315 Митев. Пл. Цит. съч. стр.219

Глава IV

1.

- 1 Косев, К, Н. Жечев, Д.Дойнов. Априлското въстание в съдбата на българския народ. С., 2001, стр.58.; Унджиев, Ив. Георги Бенковски. Биография. С., 1983, стр.56
- 2 БАН. История на България в 14 тома. Т.6. С., 1987. стр.364
- 3 Косев, К, Н. Жечев, Д.Дойнов. Цит съч стр.58
- 4 БАН. История на България в 14 тома. Т.6. С., 1987. стр.363-364
- 5 Генчев, Н. Българското възраждане. С.,1995, стр.389
- 6 Пак там, стр.389-390
- 7 Пак там, стр.390
- 8 Косев, К, Н. Жечев, Д.Дойнов. Цит. съч. стр.110
- 9 БАН. История на България в 14 тома. Т.6. С., 1987. стр.365
- 10 Априлското въстание 1876г. т.1. С., 1954, стр.132.; БАН. История на България в 14 тома. Т.6. С., 1987. стр.365
- 11 БАН. История на България в 14 тома. Т.6. С., 1987. стр.365
- 12 Пак там, стр 365
- 13 Косев, К, Н. Жечев, Д.Дойнов. Цит. съч. стр.66.; Маждракова-Чавдарова, О. Национално-революционни борби на българския народ. 1828-1878. С., 1997,стр.229
- 14 БАН. История на България в 14 тома. Т.6. С., 1987. стр.367
- 15 Дойнов, Д. Пюргевският революционен комитет. С., 1986, стр. 134.; Велики,К. Румъния и българското революционно движение за национално освобождение (1850-1878). С., 1982, стр.196-197.; БАН. История на България в 14 тома. Т.6. С., 1987. стр.366-367
- 16 Априлското въстание 1876г. т.1. С., 1954, стр.61-64
- 17 Косев, К, Н. Жечев, Д.Дойнов. Цит. съч. стр.67-68
- 18 Пак там, стр.68.
- 19 Унджиев, Ив. Георги Бенковски. Биография. С., 1983, стр.58
- 20 Пак там, стр.58.; Априлското въстание 1876г. т.1. С., 1954, стр.199. (Писмо на Ст. Стамболов до Тома Кърджиев от 06.04.1876г.)
- 21 БАН. История на България в 14 тома. Т.6. С., 1987. стр.370.; Косев, К, Н. Жечев, Д.Дойнов. Цит. съч. стр.79
- 22 БАН. История на България в 14 тома. Т.6. С., 1987. стр.371.; Косев, К, Н. Жечев, Д.Дойнов. Цит. съч. стр.91
- 23 БАН. История на България в 14 тома. Т.6. С., 1987. стр.372.; Априлското въстание 1876г. т.1. С., 1954, стр.250-253.; Косев, К, Н. Жечев, Д.Дойнов. Цит. съч. стр.94-95
- 24 Косев, К, Н. Жечев, Д.Дойнов. Цит. съч. стр.116
- 25 Унджиев, Ив. Георги Бенковски. Биография. С., 1983, стр.109-124
- 26 Пак там, стр.114-121. Косев, К, Н. Жечев, Д.Дойнов. Цит. съч. стр.134-137. Датата за обявяване на въстанието не е съобщена, но всички представители остават с убеждението, че 1 май е денят за начало на въстанието и с тази мисъл се разотиват по домовете си.
- 27 Косев, К. Априлското въстание – прелюдия на Освобождението. С., 1996, стр.113-119
- 28 Милкова, Ф. Държавно-правни и организационни възгледи и разпоредби в българското национално-освободително движение. С., 1977, стр.39

Боян Рангелов

- 29 Пак там, стр.39-40
30 Пак там, стр.40
31 БАН. История на България в 14 тома. Т.6. С., 1987. стр.374-375
32 Косев, К. Априлското въстание – прелюдия на Освобождението. С., 1996, стр.119-121
33 Пак там, стр.121-122
34 Генчев, Н. Българското възраждане. С., 1995, стр.399
35 Косев, К, Н. Жечев, Д. Дойнов. Цит. съч. стр.171-173
36 БАН. История на България в 14 тома. Т.6. С., 1987. стр.400
37 Велики, К. Румъния и българското революционно движение за национално освобождение (1850-1878). С., 1982, стр.204-206
38 Генчев, Н. Българското възраждане. С., 1995, стр.399-400
39 Пак там, стр. 400-401
40 Митев, Пл. Българското възраждане. Лекционен курс. С., 1999, стр.138; Христов, Хр. Българският въпрос на Цариградската конференция. В: Освобождението на България. (сборник от статии и документи). С., 1970, стр.46-47.; БАН. История на България в 14 тома. Т.6. С., 1987. стр.413-414.
2.
42 БАН. История на България. Т.6. С., 1987. стр.418.
43 Конобеев, В. Проекти за Държавно устройство на България 1876г. В: Българското възраждане и Русия. С., 1981, стр.121-140
44 Пак там, стр.124
45 Милкова, Ф. Държавно-правни и организационни възгледи и разпоредби в българското национално-освободително движение. С., 1977, стр.42
46 Пак там, стр.42.; НБКМ, БИА, II, А9383
47 Пак там, стр.43.
48 Пак там, стр.42-43
49 БАН. История на България. Т.6. С., 1987. стр.420-422.
50 Пак там, стр.420-422.; Бурмов, Ал. Български революционен централен комитет (1868-1877) – В кн. му: Избрани произведения. Т.3. С., 1976, стр.80-87.
51 Бурмов, Ал. Цит съч. стр.80.
52 Паскалева, В. Българската възрожденска буржоазия и Освобождението – Исторически преглед, 1977, кн.5-6, стр.78.; Стефанов, Г. “Стара планина” – един български вестник в навечерието на Освободителната война. В: Известия на НБКМ, т.XVI (XXII), 1981, стр.157-165
53 Велики, К. Румъния и българското революционно движение за национално освобождение (1850-1878). С., 1982, стр.220
54 1876г., 5 май – в Гюргево започва издаването на в. “Нова България” с редактор Хр.Ботев, по-късно – Рашко Блъсков, Стефан Стамболов (до април 1877г.)
55 Стара планина, №1,7 авг.1876
56 Пак там
57 Плетньов, Г., Ив. Стоянов. Планове и програми в националноосвободителното движение през възраждането. Сборник документи. В.Търново, 1994, стр.100. вж. ВЛДН. №86, стр.128.
58 Пак там, стр.163-164
59 Пак там, стр.171-172
60 Бурмов, Ал. Цит. съч, стр.85.

61 В гл.1 границите на автономна България са: “а) на север, Дунав от устието Килийско до устието на р.Тимок. б) на запад, р.Тимок и пограничния сръбско-български плет до р.Ибар; р. Ибар до градеца Митровица; р.Ситница, проток на р.Ибар; р.Лепенец (до Шар планина) проток на р.Вардар; Шар планина, от Качаникския проход до главното и разклонение, сир. до върха Кораб, р.Лума, проток на р.Бели Дрин, която извира от върха Кораб. Черния Дрин до градеца Струга; плета, който ще са направи от Струга до езерото Малики на р.Девол; планината Пинд, с северния си край, тъй наречен Грамос, от Зангонския проход до Гревенската река, която е проток на р.Бистрица --(Индже-Кара-су). в) на юг Гревенската река и Бистрица до устието ѝ в Солунския залив; - Атонския полуостров, като захванем от Равана до Румели – Боазъ – хан, на Орханския залив; бреговете на Егейското море до устието на р.Марица; р.Марица до устието на притока ѝ Ергене; р.Ергене до пресичането ѝ с джадето Едирне – Цариградско; джадето от р. Ергене до Анастасиевата стена (Макрон-Тихос) и Анастасиевата стена. г) на изток, Черното море от Анастасиевата стена до Килия.; Сравнение с текста на чл.1 на Политическата програма на Централния комитет в Русе, отпечатан във в.”Нова България” г.1, бр.54,17 декември 1876г. позволява да се установи сходството на двете публикации с незначителни лексикални и стилистични изменения, най-вероятно вследствие на редакторска намеса при поставянето на материали за публикация.

62 Г.П.Генов, Международни актове и документи, засягащи България. Годинник на Софийския университет, Юрид. Фак. Т.34, кн.1. С., 1940, стр.275-325

63 Стара планина, №1,7 авг.1876

64 Стефанов, Г. Цит. съч. стр.163

65 Стара планина, №30,20 авг.1876

66 Паскалева, В. Българската възрожденска буржоазия и Освобождението – Исторически преглед, 1977, кн.5-6, стр.77

67 Бурмов, Ал. Цит. съч, стр.81.

68 Пак там, стр.82.; Паскалева, В. Цит. съч. стр.78

69 Бурмов, Ал. Цит. съч, стр.83.

70 Пак там

71 Вж.”Из протокола на общото събрание на БЦБО – 21-22 ноември 1876. В: Плетньов, Г., Ив. Стоянов. Планове и програми в националноосвободителното движение през възраждането. Сборник документи. В.Търново, 1994, стр.114-119

72 Бурмов, Ал. Цит. съч, стр.82.; Чехларов, Н. Документи по Българското възрождане. –В: Сборник народни умотворения, кн.ХХІІ и ХХІІІ, стр.20,56

73 Бурмов, Ал. Цит. съч, стр.83.

74 НБКМ, БИА, II, А 103, Писмо до Славянските благотворителни комитети в Петербург и Одеса от 22.09.1876г. под №151

75 Милкова, Ф. Цит. съч. стр.43

76 Чехларов, Н. Пос. Съч. стр.29

77 Чехларов, Н. Пос. Съч. стр.34

78 Бурмов, Ал. Цит. съч, стр.86.; БАН. История на България. Т.6. С., 1987. стр.427

79 БАН. История на България. Т.6. С., 1987. стр.426-428.

80 Бурмов, Ал. Цит. съч, стр.87.

81 Митев, Й. Движещи сили на българската национална революция с оглед

участието на буржоазията в нея. В: Ист. Преглед, кн.1, 1977,стр.115.;Паскалева, В. Цит. съч. стр.78

82 Конобеев, В. Цит. съч. стр.124

83 Плетньов, Г., Ив. Стоянов. Цит. съч., стр.114-119

84 Христов, Хр. За ролята на българската буржоазия в националната революция – Истор. Преглед, 1977, №3, 97.; Балабанов, М. Страници от политическото ни възраждане. С., 1904, стр.445-483

85 Плетньов, Г., Ив. Стоянов. Цит. съч., стр.117

85 Христов, Хр. Цит. съч. стр.97

86 Конобеев, В. Цит. съч. стр.121-122

87 Плетньов, Г., Ив. Стоянов. Цит. съч., стр.113-172.; Цанев, Д., Пл. Митев. Христоматия по история на България. Българско възраждане – втората и третата четвърт на XIXв. С., 1996, стр.594-598.

88 Плетньов, Г., Ив. Стоянов. Цит. съч., стр.146-150

89 Пак там, стр.165-170

90 Пак там, стр.163-164

91 Пак там, стр.171-172

92 Освобождение Болгарии от турецкого ига. Т.1. М. 1961, стр.479-481

93 Цанев, Д., Пл. Митев. Цит. съч. стр.594-598.

94 Цит. по: Конобеев, В. Д. Проекти за държавно устройство на България 1876г. В: Българското възраждане и Русия. С., 1981, стр.128; Вж: Освобождение Болгарии от турецкого ига. Т.1. М. 1961, стр.553-554

95 Плетньов, Г., Ив. Стоянов. Цит. съч., стр.113

96 Бурмов, Ал. Цит. съч, стр.87.

97 Паскалева, В. Цит. съч., стр.79-80

98 Паскалева, В. Цит. съч., стр.80

99 Христов, Хр. Българският въпрос на Цариградската конференция. В: Освобождението на България. Сборник статии и документи. С., 1970, стр.52. Проектът на Церетелев и Скайлер е съставен и със сътрудничеството на Т.Бурмов и Ст.Данев.

100 Плетньов, Г., Ив. Стоянов. Цит. съч., стр.134-137.; Цанев,Д.; Пл.Митев. Цит. съч. стр.607-608. (Инструкция на А.М. Горчаков до Н.П.Игнатиев от 12.11.1876

101 БАН. История на България. Т.6. С., 1987. стр.426.; Христов, Хр. Българският въпрос на Цариградската конференция..стр.50. В: Освобождението на България. Сборник статии и документи. С. 1970

102 Цит по: Косев, К, Н. Жечев, Д,Дойнов. Априлското въстание в съдбата на българския народ. С., 2001, стр.265

103 Косев, К, Д,Дойнов. Освободителната война 1877-1878г. и българската национална революция. С., 1988. Стр.80-81

104 БАН. История на България. Т.6. С., 1987. стр.428.

105 Плетньов, Г., Ив. Стоянов. Цит. съч., стр.137-144

106 Конобеев, В. Цит. съч. стр.138

107 Плетньов, Г., Ив. Стоянов. Цит. съч., стр.133.; вж: пак там, стр.151-156

108 Пак там, стр.160-161

109 Митев, Пл. Българското възраждане. Лекционен курс. С., 1999, стр.140

110 БАН. История на България. Т.6. С., 1987. стр.48-429.; Плетньов, Г., Ив. Стоянов. Цит. съч., стр.173-178

- 111 БАН. История на България. Т.6. С., 1987. стр.429
- 112 Косев, К, Д,Дойнов. Цит. съч., стр.107.; БАН. История на България. Т.6. С., 1987. стр.430-431
- 113 Киняпина,Н. С. Руско-турската война от 1877-1878г. и освобождението на България. В: Русия и освобождението на България.С.,1981. Стр.145
- 114 Пак там.; Косев, К, Д,Дойнов. Цит. съч., стр.115
- 115 Косев, К, Д,Дойнов. Цит. съч., стр.116
- 116 Пак там
- 117 Пак там
- 118 Велики,К. Румъния и българското революционно движение за национално освобождение (1850-1878). С., 1982, стр.222-223
- 119 Киняпина,Н. С. Руско-турската война от 1877-1878г. и освобождението на България. В:русия и освобождението на България.С.,1981. Стр.200-201. Док №184. (Заповед по действащата армия – за обявяване войната срещу Турция). В: Българското опълчение, Т 1. С; 1956. стр. 200-201
- 3.**
- 120 Киняпина,Н. С. Руско-турската война от 1877-1878г. и освобождението на България. В:русия и освобождението на България.С.,1981. Стр.146
- 121 Пак там
- 122 Пак там
- 123 БАН. История на България. Т.6. С., 1987. стр.434.; Киняпина,Н. С. Цит съч. стр.145-146
- 124 Българското опълчение. Т.1, С., 1956, стр.1-10
- 125 Пак там, стр.10-14
- 126 Пак там, стр.7-8
- 127 Пак там, стр.10
- 128 Генов, Ц. Формиране на Българското опълчение. В: Русия и освоб. на България, С., 1981, стр.178
- 129 Пак там
- 130 Пак там, стр.180
- 131 Пак там, стр.184
- 132 Пак там, стр.183
- 133 Пак там, стр.180
- 134 Пак там, стр.181
- 135 Пак там, стр.183
- 136 Пак там, стр.183
- 137 Пак там, стр.188
- 138 Българското опълчение. Т.1. С., 1956, стр.501-502. Док.№491
- 139 Пак там, стр.499, док.№490
- 140 Киняпина,Н. С. Цит съч. стр.150.; Митев, Пл. Българското възраждане. Лекционен курс. С.,1999, стр.146
- 141 Пейчев, А. Авторски колектив.1300 години на стража. С., 1984, стр.186
- 142 Киняпина,Н. С. Цит съч. стр.151
- 143 Пак там стр.153
- 144 Пак там, стр.157-158
- 145 БАН. История на България. Т.6. С., 1987. стр.451-454
- 146 Косев, К., Ст.Дойнов. Освободителната война 1877-1878г. и българската

Боян Рангелов

- национална революция. С., 1988, стр.280
147 Пак там, стр.281
148 Генчев, Н. Българското възраждане. С.,1995, стр.425.; БАН. История на България. Т.6. С., 1987. стр.456
149 Киняпина,Н. С. Цит съч. стр.162
150 Киняпина,Н. С. Цит съч. стр.162
151 Милкова, Ф. Сан-Стефанският мирен договор. В: Освобождението на България. БАН, 1982, стр.65-79

4.

- 152 Генчев, Н. Българското възраждане. С.,1995, стр.427-428.; Киняпина,Н. С. Руско-турската война от 1877-1878г. и освобождението на България. В: Русия и освобождението на България. С., 1981. стр.165.; Петков, П., Р. Генов, Ал.Лунин. Исторически справочник Ново време, С. 1995, стр.174
153 Милкова, Ф. Сан-Стефанският мирен договор. В: Освобождението на България. БАН, 1982, стр.69-73
154 Митев, Пл. Българското възраждане. Лекционен курс. С.,1999, стр.149
155 Киняпина,Н. С. Цит съч. стр.162
156 Пак там, стр.170
157 Манолова, М. Берлинският договор и проблемът за държавно правното обособяване на България В: Освобождението на България. БАН, 1982, стр.244-255.; Плетньов, Г., Ив. Стоянов. Планове и програми в националноосвободителното движение през възраждането. Сборник документи. В.Търново, 1994, стр.192-203
158 Косев, К., Ст.Дойнов. Освободителната война 1877-1878г. и българската национална революция. С., 1988, стр.377

Заклучение

- 1 Косев, К. Българският национален въпрос през погледа на историята. Пловдив, 1995. стр.15-16

ИЗВОРИ И БИБЛИОГРАФИЯ

- 1 Ангелов, Б. Паисий Хилиндарски. С., 1984.
- 2 Ангелов, Б. Съвременници на Паисий. Т.1-2. С., 1963-1964
- 3 Арнаудов, М. Софроний Врачански. С., 1974
- 4 Арнаудов, М. Паисий Хилиндарски. Личност, дело, епоха С., 1962; 1972.
- 5 Българското книжовно дружество в Браила 1869-1876. С., 1966
- 6 Арнаудов, М. Георги Стойков Раковси. Живот, дело, идеи, 3 изд. С., 1968
- 7 Арнаудов, М. Георги Стойков Раковси. Живот, дело, епоха. С., 1964, 1972
- 8 Арнаудов, М. Селимински. Живот, дело, идеи. С., 1938
- 9 Априлското въстание 1876г. Сборник от документи под ред. на Ал.Бурмов, т.І-ІІІ. С., 1954-1956
- 10 Архив Георги Стойков Раковски т 1-4. С., 1952-1969
- 11 Архив на Възраждането. Т.1 Документи по политическото Възраждане. Под ред. на Д.Стрешимиров. С., 1908
- 12 Атанасов, Щ. Селските въстания в България към края на ХІХ и началото на ХХв. И създаването на българската земска войска С., 1958
- 13 БАН. История на България. Т.5-6. С. 1985, 1987
- 14 Барсов, Н. Триодцатилетие деятельности Одесского българского настоятельства (1854-1884) и материалы для истории освобождения Болгарии. Одеса, 1895
- 15 Библиотека д-р. Иван Селимински, кн. І-XIV, С., 1904-1931
- 16 Бонева,Б., П.Петков. Българите пред Европа през 1869 година. В.Търново, 1993
- 17 Бонева,В. Пътеводител в проблематиката и литературата по история на българското възраждане. Шумен, 1999
- 18 Бонева, В. Прошението на цариградските българи за църковно-народен суверенитет от 1856 година и еволюцията на възрожденския политически национализъм. – Духовна култура, 1996, кн.5. С. 19-25.
- 19 Ботев, Хр. Събрани съчинения. Т. І-ІІІ. С., 1976
- 20 Ботев, Хр. Съчинения. Под ред. на Ал.Бурмов. С., 1940
- 21 Бужашки, Е. Българската община в Цариград и политическите течения в нея (1856-1868). – Известия на Българското историческо дружество. Т.37. С., 1985, с.29-86
- 22 Бурмов, Ал. Избрани произведения. Т.2-3. С., 1974, 1976
- 23 Българската нация през Възраждането. Сборник от изследвания. С., 1980
- 24 Българското опълчение. Т.1-2. С., 1956-1959
- 25 Васил Левски. Документално наследство. Под ред. на К.Възвъзова и Н.Генчев. С., 1973
- 26 Велики, К. Браилските бунтове 1841-1843г. С., 1968
- 27 Велики, К. Румъния и българското революционно движение за национално освобождение (1850-1878), С., 1982
- 28 Велики, К. Страници от миналото на българския народ.С., 1987
- 29 Възвъзова-Каратеодорова, К. Н.Попов. Документи за четническото движение 1867/68г. – известия на НБ” Кирил и Методий”-София. Т.ІХ (XV). С., 1969
- 30 Възвъзова-Каратеодорова, К. Капитан Георги Мамарчев 1786-1846. С., 1986
- 31 Генов, Г. П. Международни актове и договори, засягащи България. – Год.

Боян Рангелов

- Соф. унив., Юрид. фак. XXXIV, 1938-1939, С., 1940
- 32 Генов, Ц. Освободителната война 1877-1878, С., 1978
- 33 Генчев, Н. Одеското българско настоятелство. Год. на Соф. Унив. Фил – истор. Фак. Т.LXIV (1970), кн.3. история. С., 1972
- 34 Генчев, Н. Българското възраждане. С., 1995
- 35 Глушков, Хр. Дейността на българската емиграция във Влашко и Молдова през Кримската война (1853-1856). – Известия на военноисторическото дружество, т.28. 1979. С. 97-115
- 36 Дамянов, И. Нишкото въстание през 1841г. и европейската дипломация. С., 1992
- 37 Дамянов, С. Франция и българската национална революция. С., 1968
- 38 Димитров, М. Комитетът на “старите”. Добродетелната дружина. – В: България 1000 години. 927-1927. С., 1930. стр.737-779.
- 39 Димитров, М. Любен Каравелов. Биография. С., 1959
- 40 Христо Ботев. Биография. С., 1948
- 41 Димитров, Стр. Въстанието от 1850г. в Северозападна България. С., 1972
- 42 Димитров, Стр., Кр.Манчев. История на балканските народи XV – XIXв. С., 1971
- 43 Димитров, Стр. Сърбия и въстанически движения в западна България от 30-те – 40-те години на XIX век. В: Studia balcanica, II, Проучвания по случай втория междунар. Конгр. По балканистика, С., 1970
- 44 Димитров, Стр., Н.Жечев. Българската националноосвободителна идеология (развитие, характер, програми до средата на XIX век), В: Първи конгрес по българистика. София, 23 май – 3 юни 1981. Доклади. Социални и революционни движения в България. Т.1. Националноосвободителни движения XV-XIX век. БАН; С. 1982, стр.104-112.
- 45 Дойнов, Д. Гюргевският революционен комитет. С., 1986
- 46 Дойнов, Ст. Българското националноосвободително движение 1800 – 1812. С., 1979
- 47 Дойнов, Ст. Българите и Руско-турските освободителни войни 1774-1856. С., 1987
- 48 Българската общественост и Руско-турската освободителна война 1877-1878. С., 1978
- 49 Документи за българската история. Т.1. Архив на Найден Геров, ч.1 (1857-1870). Подредил Г.Панчев, под ред на М.Попруженко. С., 1931, ч.II/1871-1890, Под ред. на М.Попруженко. С., 1932.; т.III. Документи из турските държавни архиви. ч.1 (1564-1872). Подбрал и провел П.Дорев, С., 1940
- 50 Драгова, Н. Формиране на българските историци през XVIIIв. В: Studia balcanica, кн.14. С., 1979. Стр.127-140
- 51 Жечев, Н. Велчова завера 1835. С., 1985
- 52 Загаров, О. Българската национална идея. С., 1994
- 53 Заимов, Ст. Миналото. Очерки и спомени из дейността на българските тайни революционни комитети от 1869-1877 години. С., 1983
- 54 Злетарски, В. Първите “български депутати” в Русия. – Българска историческа библиотека. С., 1928, кн.3 с.110-128
- 55 Политическата роля на Софроний Врачански през Руско-турската война 1806-1812г. – год. Соф. унив. Ист. филос. фак. год. XIX, кн.3, с.1-52

- 56 Златарски, В. Въстания и опити за въстания до средата на XIXв., В: България 1000 години. 927-1927., С., 1930
- 57 Иванов, Христо-Големия. Спомени. С., 1984
- 58 Източният въпрос. Документален сборник. Под ред на И.Илчев, Б.Гаврилов. С., 1995
- 59 Каравелов, Л. Събрани съчинение. Т.1-12. С., 1984-1992
- 60 Каравелов, Л. Из архива на Л.Каравелов. Ръкописи, материали, документи. Подбрали Д.Леков, Цв.Унджиева и Л.Минкова. С., 1964
- 61 Каролев, Р. М. Н. Хр. Папаузов. Черти от политическата му деятелност. – Период. спис. 1900. №61, стр.166-198
- 62 Касабов, Ив. Моите спомени от Възраждането на България с революционни идеи. С., 1905
- 63 Кинов, Ив., Щ. Атаносов, Д.Христов, В.Чолпанов. Въоръжената борба на българския народ срещу османското господство. С., 1961
- 64 Киняпина, Н. С. Външната политика на Русия през XIXв. С., 1980
- 65 Кираджиев, Св. География на видните българи. С., 1993
- 66 Киселков, В. Към биографията на Софроний Врачански. – Ист. преглед. год. XVII, 1961, кн.5; с.75-78
- 67 Киселков, В. Софроний Врачански (живот и творчество). С., 1963
- 68 Кисимов, П. Исторически работи. Моите спомени. ч.1-4. С., 1898-1903
- 69 Койчева, В. Старозагорското въстание. С, 1975
- 70 Колев, Ил. Ред. Кой кой е сред българите XV – XIX век. С., 2000
- 71 Конобеев, В. Д. Проекти за държавно устройство на България 1876г. В: Българското възраждане и Русия. С., 1981, с.121-140
- 72 Конобеев, В. Д. Българското националноосвободително движение. Идеология, програма, развитие. С., 1972
- 73 Косев, Д. Към историята на революционното движение в България през 1867-1871г. С., 1958
- 74 Косев, К, Н.Жечев, Д.Дойнов. Априлското въстание в съдбата на българския народ. С., 2001
- 75 Косев, К., Ст.Дойнов. Освободителната война 1877-1878г. и българската национална революция. С., 1988
- 76 Косев, К. Априлското въстание – прелюдия на Освобождението. С., 1996
- 77 Косев, К. Панайот Хитов. Живот и революционна дейност. С., 1963
- 78 Косев, К., Д. Дойнов, Н.Жечев. История на Априлското въстания. 1876. С., 1976
- 79 Косев, К., Българският национален въпрос през погледа на историята. Пловдив, 1995
- 80 Краев, С. Въстанията на българите за освобождение от турското иго (1396-1877). С., 1904
- 81 Кристанов, Ст. Маслев и Ив.Пенаков. Д.р. Ив.Селимински като учител, лекари общественик. С., 1962
- 82 Лалков, М. Монархическата идея – силата и слабостта на една традиция. В: Страници от българската история. Събития, размисли, личности. Т.1. С. 1993
- 83 Маждракова-Чавдарова, О. Национално-революционни борби на българския период 1828-1878. С., 1997
- 84 Маждракова-Чавдарова, О. Българското национално представителство – идеи и опити за създаването му (40-те – 60-те години на XIXв.) [Първа част.]

Боян Рангелов

- Исторически преглед, 1993, кн.2, с.3-35
- 85 Маждракова-Чавдарова, О. Българското национално представителство – идеи и опити за създаването му (40-те – 60-те години на XIXв.) [Втора част.]
- Исторически преглед, 1993, кн.4-5, с.21-55
- 86 Маждракова-Чавдарова, О. Предпоставки и начало на легалната политическа борба на българския народ през Възраждането.] – Исторически преглед, 1992, кн.7, с.3-30
- 87 Маждракова-Чавдарова, О. Вестник “Дунавска зора” и новите идеи за организиране на българското революционно дело (февруари 1868 – Юни 1869)
- Исторически преглед, 1987, кн.7
- 88 Манолова, М. Берлинският договор и проблемът за държавно-правното обособяване на България. В: Освобождението на България. БАН, С., 1982, с.244-255
- 89 Маринов, Д. Политически движения и въстания в Западна България (Видин, Лом, Белградчик и Берковско). – Сб. Нар. Умотворения. Кн.2 С., 1890, с.54-92
- 90 Маркова, З. Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. С., 1967
- 91 Милишевић, М. Т., Краљевина Србија. Нови крајеве, Београд, 1884
- 92 Милкова, Ф. Държавно-правни и организационни възгледи и разпоредби в българското национално-освободително движение. С., 1977
- 93 Милкова, Ф. Сан-Стефанският мирен договор. В: Освобождението на България. БАН, 1982, стр.65-74
- 94 Митев, Й. Българското опълчение в Освободителната война. С., 1952
- 95 Митев, Пл. Българското възраждане. Лекционен Курс. С., 1999
- 96 Митев, Пл. Българският революционен комитет. 1875. С., 1998
- 97 Митев, Пл. Дуализъм или революция? В: Личността в историческото развитие. Алтернативата в историята. С., 1995, стр.145-152
- 98 Недков, Б. Браилските бунтове (1841 – 1842). Турски документи. В: В памет на академик Михаил Димитров. Изследвания върху българското възраждане. С. 1974, стр.697-734
- 99 Обретенов, Н. Спомени за българските въстания. С., 1983.
- 100 Орешков, П. Неизвестна преписка на манастирите Соколски и Рилски с Н. Хр. Папаузов 1845 – 1854. Сборник на БАН, кн. XXXVI, 2. С., 1941.
- 101 Освобождение Болгарии от турцкого ига. т. 1-3. М. 1861 – 1967.
- 102 Павловска, Цв. Васил Левски начало на Българския революционен централен комитет в Българско. С., 2001.
- 103 Павловска, Цв. Васил Левски и Вътрешната революционна организация. С., 1993.
- 104 Паисий Хилендарски. История славянобългарска. Под ред на Н. Аретов. С., 1999.
- 105 Пантев, А., Гаврилов. Пътят на модерния свят. С., 1994.
- 106 Пантев, А. Рицар или чудовище. Из Историческите пътища на модерния национализъм. С., 1993.
- 107 Паскалева, В. За началния етап в образуването на българската нация. – истор. пр. гд. XVIII, 19621 кн. VI. С. 29-52.
- 108 За някои особености и фактори на образуването на българската нация през първата половина на XIX в. – Изв. Инст. ист., т. 16-17, 1966.
- 109 Паскалева, В. Развитие на градското стопанство и генезисът на българската буржоазия през XVIII век. – В; Паисий Хилендарки и неговата епоха. С.,

1962, с. 51-84.

110 Пенева, Ив. Възрожденската съдба на “История славянобългарска”. Култура и общество. т. П. – *Studia balcanica*. кн. 22. С., 1994, с. 231-257.

111 Петков, П., Р. Генов, А. Лунин. Исторически справочник. Ново време. С., 1995.

112 Плетньов, Т., Ив. Стоянов. Планове и програми в националноосвободителното движение през Възраждането. Сборник документи. В. Търново. 1994.

113 Попов, Н. Сърбија и Русија. Од Кочине Крајине до Св. Андрејевски скупштине. т. 1-2. кн. 1-4. Београд. 1870.

114 Проблеми на Българското възраждане. Сборник изследвания. Ред. Кр. Шарова и др. С., 1981.

115 Радкова, Р. Интелигенцията и нравственоста през Възраждането (XVIII – първата половина на XIX век. С., 1995.

116 Раковски, Г. С. Поселение в Русия или руската убийствена политика за българите. С., 1886.

117 Раковски, Г. С. Съчинение в 4 тома. С., 1983 – 1984.

118 Раковски, Г. С. Избрани съчинения. С., 1946.

119 Романски, Ст. Българите във Влашко и Молдова. Документи. С., 1930.

120 Русия и освобождението на България. С., 1981.

121 Селимински, Ив. Съчинения. С., 1989.

122 Сидельников, С. И. Болгарский революционный центральный комитет (1869-1872 г.) Харьков, 1970.

123 Славова, Ст. Участие на преселници българи в Бесарабия и Южна Русия в борбата за освобождението на българите от турското иго. 1841 – 1878. Известия на държавните архиви. т. 15, 1968. стр. 209-239

124 Софроний Врачански. Избрани произведения под ред. на П. Динеков. С., 1946.

125 Спомени на Д. Ценевиц. – Известия на Българското историческо дружество, 21, 1945, 123-135.

126 Стефанов, Г. “Стара планина” – един български вестник в навечерието на Освободителната война. В: Известия на НБКМ; т. XVI (XXII). 1981. стр. 137-165.

127 Стоянов, З. Записки по българските въстания. 2. изд. С., 1976.

128 Страшимиров, Д. Страшимиров, Д. История на Априлското въстание. т. I – III, Пловдив, 1907.

129 Страшимиров, Д. Комитетско десетилетие (епоха на комитетите) 1866 – 1876. – В: България 1000 години. 927-1927. С., 1930.

130 Страшимиров, Д. Васил Левски. Живот и дейност, извори. т. I. С., 1929.

131 Трайков, В. Основни насоки в идеологическите течения на балканските национални движения. – В: *Studia balcanica*. кн. 14. проблеми на балканската история и култура. С., 1979. стр. 216-281.

132 Трайков, В. Георги Стойков Раковски. Биография. С., 1974.

133 Трайков, В. Идеологически течения и програми в националноосвободителните движения на балканите до 1878. С., 1978.

134 Унджиев, Ив. Васил Левски. Биография, С., 1993.

135 Унджиев, Ив., Цв. Унджиева. Христо Ботев. Живот и дело. С., 1975.

136 Уста-Генчев, Д. Документи за историята на последния Български централен революционен комитет в Букурещ – изв. ист др-во, 7-8, 1928. стр. 227-252.

137 Фонтон. Хумористични, политически и военни писма. – Българска ис-

торическа библиотека, IV, 1931, кн. II и III.

138 Хаджиниколова, Е. Българите и Сръбско – турската война 1876. С., 1996.

139 Хобсбом, Е. Нации и национализъм от 1780 до днес. Програма, мит, реалност. С., 1996.

140 Христов, Хр. Освобождението на България и политиката на западните държави. С., 1968.

141 Христов, Хр. Българския въпрос на цариградската конференция, -В: Освобождението на България. С. 1970, стр 40-90.

142 Христов, Хр. За ролята на българската буржоазия в националната революция. – ИП. 1977, кн. 3, стр. 91-97.

143 Цанев, Д. Съзнание за етническата принадлежност на българите през довъзрожденския период и ранното възраждане (XV – XVIII в.). –В: Страници от българската история. Събития, размисли, личности. т. 1. С., 1993. с. 41-55.

144 Цанев, Д. Национално образователния процес и етнорелигиозното самосъзнание на българите през Възраждането. –В: Страници от българската история. Събития, размисли, личности, Т. 1. С., 1993, стр. 56-65.

145 Цанев, Д. Историческото съзнание за славянски произход на българите през Възраждането. –В: Страници от историята на България. Събития размисли, личности. т. 1. С. 1993. стр. 66-79.

146 Цанев, Д., Пл. Митев. Христоматия по история на България. Българско възраждане – Втората и третата четвърт на XIX век. С., 1996.

147 Ценов, Хр. Димитър Ценович. Касиеринът на БРЦК. С., 1997.

148 Чехпаров, Н. Документи по българското възраждане. (Извадки от копирната книга на Центр. рев. к-т 1876 – 1877). сб. нар. умотв. Наука и книжнина, 22-23,1906) 1907, С. 1-64.

149 Шарова, Кр. Любен Каравелов и българското освободително движение 1860-1867. С., 1970.

150 Шарова, Кр. Българският революционен комитет – 1875 г. –В: Българско възраждане. Идеи, личности, събития. т.1. С., 1995., с. 46-55.

151 Шарова, Кр. Втората българска легия в Белград (1867 – 1868). –В: В памет на акад. Михаил Димитров.С., 1974.

152 Шарова, Кр. Български дипломатически акции пред Европа в началото на 40-те години на XIX век. –В: България и европейските страни през XIX и XX век. С., 1975. с. 27-48.

153 Българският политически център в Париж през 40-те години на XIX век. –В: Сборник в чест на акад. Хр. Христов. С., 1976, с. 68-88.

154 Шарова, Кр. Привременното правителство в Балкана и Комитетът в Букурещ през 1868 г. В: Ист. Пр. 1988, кн. 9 с. 19-40.

155 Шарова, Кр. Централизирано ръководство на революционните сили 1858-1867. В: Изв. държ. арх. т. 38. С., 1988. с. 39-98.

156 Шарова, Кр. За задачите и функциите на БРЦК (Привременното правителство и Централния комитет- 1870 – 1872 г.). В: ИДА. т. 57. С., 1989 г. С., 25-52.

157 Шагохина, Е. М. Балканската политика на Русия и българското националноосвободително движение през първите години след Кримската война –В: Българското възраждане и Русия. С., 1981, с. 363-391.

158 Янчев, В., Ат. Пейчев, ред. колектив. 1300 години на стража. С., 1984.

159 Widerszal, L. Bulgarski ruch narodowi. 1856 –1873. Warszaula, 1937. Превод на книгата се съхранява в Библиотека на СУ “Св. Кл. Охридски” – София, каса 221.

Боян Рангелов

***Политическият национализъм на
българското националноосвободително
движение през Възраждането***

2006

българска, първо издание

**оформление на корица
и предпечат
Фондация “БУКВИТЪ”**